

Gustave Le Bon

*Civilizațiile au fost create și îndrumate de către
o mică aristocrație intelectuală, niciodată de către mase.*

*Acestea din urmă nu au forță decât pentru a distruge,
iar dominația lor reprezintă întotdeauna*

DEZORDINE.

PSIHOLOGIA

MULTIMILOR

*Pte
Cristiana*

Gustave Le Bon

PSIHOLOGIA MULTIMILOR

Traducător:
Mariana Tabacu

Editura ANTET XX PRESS

Redactor: Nicolae Năstase
Tehnoredactare computerizată: Cristina Fătu
Coperta: Ion Năstase

I.S.B.N. 973-99336-2-9

Tiparul a fost executat de tipografia
ANTET XX PRESS
Filipeștii de Târg, Prahova
Str. Max Heberlin, nr. 677

Printed in Romania
grupul drdgo print
fed print sa O societate Butan Gas

B-dul Tudor Vladimirescu, nr. 31, sector 5, București, ROMÂNIA

Telefon: 335.93.18; 335.97.47

Fax: 337.33.77

INTRODUCERE

ERA MASELOR

La prima vedere, marile bulversări care precedă salturile de civilizație par determinate de transformări politice considerabile: invazii de popoare ori răsturnări de dinastii. Dar o cercetare atentă a acestor evenimente dă la iveală, cel mai adesea, faptul că adevăratele cauze, dincolo de cele aparente, sînt de o modificare profundă a mentalității popoarelor. Veritabilele răsturnări istorice nu sînt cele care impresionează prin amploare și violență. Singurele schimbări importante, din care decurge prîmirea civilizațiilor, se operează la nivelul opiniilor, concepțiilor și credințelor. Iar dacă ele se manifestă rar, aceasta se datorește faptului că fondul ereditar al unei rase este elementul ei cel mai stabil.

Epoca actuală constituie unul dintre momentele critice, în care gîndirea umanității este pe cale de a se transforma.

Doi factori fundamentali stau la baza acestei transformări. Primul e distrugerea credințelor religioase, politice și sociale din care derivă toate elementele civilizației noastre. Cel de-al doilea este crearea unor condiții de existență și de gîndire complet noi, generate de cuceririle moderne ale științei și industriei.

Epoca modernă reprezintă o perioadă de tranziție și de anarhie, deoarece ideile trecutului, deși sînt bulversate, rămîn încă foarte puternice, iar cele care trebuie să le înlocuiască sînt doar în curs de cristalizare, pe cale de a se încheia.

La ora actuală nu este ușor de spus ce va rezulta într-o bună zi, în urma unei asemenea perioade, neapărat puțin haotică. Pe ce idei fundamentale se vor clădi societățile ce vor urma după a noastră? Încă nu știm. Dar deja se poate prevedea că organizarea lor se va baza pe o putere nouă, suverana epocii moderne: puterea maselor. Pe ruinele atîtor idei considerate odinioară adevărate, dar moarte astăzi, atîtor puteri rînd pe rînd dărmate prin revoluții, doar puterea aceasta va crește, pîrînd că va trebui să le absoarbă în curînd pe celelalte.

Pe cînd bătrînele noastre credințe se clatină și dispar, pe cînd vechii stâlpi ai societăților se năruie unul după altul, acțiunea maselor rămîne singura forță pe care nimic nu o amenință și al cărei prestigiu sporește mereu. Epoca spre care ne îndreptăm va fi cu adevărat *era maselor*.

Doar cu un secol în urmă, politica tradițională a statelor și rivalitățile dintre prinți constituiau principalii factori ai evenimentelor. Cel mai ade-

sea, opinia maselor nu conta. Astăzi, tradițiile politice, tendințele individuale ale suveranilor, rivalitățile lor cântăresc mai puțin. Vocea maselor a devenit preponderantă. Ea dictează conduita regilor. Destinele națiunilor nu se mai pregătesc în consiliile prinților, ci în spiritul maselor.

Pătrunderea claselor populare în viața politică, transformarea lor progresivă în clase conducătoare – iată una dintre cele mai pregnante caracteristici ale epocii noastre de tranziție. În realitate, nu datorită votului universal, atât de multă vreme prea puțin influent, au pătruns clasele populare în politică. Puterea maselor s-a născut, în primul rând, datorită propagării unor idei încet implantate în spirite și, apoi, prin asocierea treptată a indivizilor, având drept rezultat realizarea concepțiilor până atunci doar teoretice. Asocierea a permis maselor să-și cristalizeze ideile, care, chiar dacă nu erau foarte corecte, erau strâns legate de interesele lor, și să conștientizeze forța dobândită de ele. Ele întemeiază sindicate în fața cărora toate puterile capitulează, creează burse de lucru care, în pofida legilor economice, au tendința de a guverna condițiile muncii și ale salariului. Ele își trimit în reuniunile guvernamentale reprezentanți lipsiți de inițiativă, de independență, reduși, cel mai adesea, la simpla dimensiune de purtători de cuvânt ai comitetelor care i-au ales.

Astăzi revendicările maselor sunt tot mai clare și tind să zdruncine din temelii societatea actuală, reducând-o la un comunism primitiv, starea normală a tuturor societăților din zorii civilizației. Limitarea zilei de muncă, exproprierea minelor, a căilor ferate, a uzinelor și a pământului, împărțirea în mod egal a produselor, înlăturarea claselor superioare în folosul celor populare etc. – iată cum sună aceste revendicări. Puțin înclinată spre cumpătată judecată, masele se dovedesc, dimpotrivă, inclinate spre acțiune. Și forța lor devine imensă datorită actualei organizări. Dogmele pe care le vedem înfiripându-se vor dobândi în curând forța vechilor dogme, adică puterea tiranică și suverană care pune la adăpost de orice punere în discuție. Dreptul divin al maselor ia locul dreptului divin al regilor.

Scriitorii aflați în grațiile burgheziei noastre, aceia care exprimă cel mai bine ideile ei cam înguste, vederile ei prea scurte, scepticismul ei sumar, egoismul ei adesea excesiv, tună și fulgeră împotriva noii puteri pe care o văd sporind, iar pentru a combate dezordinea spiritelor adresează apeluri disperate Bisericii, odinioară atât de disprețuite de ei. Vorbesc de falimentul științei și ne aduc aminte de învățăturile adevăru-

lor revelate. Dar acești nou-converțiți uită că grația nu are aceeași putere asupra sufletelor prea puțin preocupate de cele de dincolo. Masele nu i mai vor astăzi pe zeii renegați de foștii lor stăpâni. Răul nu curge către izvoare!

Știința n-a dat faliment și nu are vreo vină nici pentru anarhia spiritelor, nici pentru noua putere care crește din această anarhie. Ea ne-a promis adevărul, sau cel puțin stăpânirea conexiunilor accesibile intelectului nostru – dar niciodată nu ne-a promis pacea ori fericirea. Cu suverană indiferență față de sentimentele noastre, ea nu ne aude lamentările și nimic nu ne poate da înapoi iluziile alungate de ea.

Simptome universale arată la nivelul tuturor națiunilor creșterea rapidă a puterii maselor și, indiferent de ce ne-ar aduce aceasta, are valoare de necesitate. Reproșurile sunt vorbe în van. Accederea maselor la putere va marca probabil una dintre ultimele etape ale civilizațiilor occidentale, o revenire la perioadele de anarhie confuză dinaintea înfloririi societăților noi. Cum să fi pui stavilă?

Până acum rolul cel mai evident al maselor îl constituiau marile distrugerii ale civilizațiilor învătărate. Istoria ne învătă că, atunci când forțele morale – armătura unei societăți – își pierd eficiența, distrugerea finală este înfăptuită de aceste mulțimi inconștiente și brutale, pe drept numite barbare. Civilizațiile de până acum au fost create și îndrumate de către o mică aristocrație intelectuală, niciodată de către mase. Acestea din urmă nu au forță decât pentru a distruge, iar dominația lor reprezintă întotdeauna o fază de dezordine. O civilizație presupune reguli fixe, disciplină, trecerea de la instinctiv la rațional, preocupări legate de viitorul ei, un nivel ridicat de cultură – condiții total inaccesibile maselor, abandonate lor ineseși. Cu forța lor exclusiv distructivă, ele acționează precum microbii asupra corpurilor malade sau asupra cadavrelor. Când edificiul unei civilizații e putred, masele conduc la năruirea lui. Atunci se manifestă rolul lor. Pentru o vreme, forța oarbă a numărului devine singura filosofie a istoriei.

Se va întâmpla la fel și cu civilizația noastră? Putem avea temeri în această direcție, dar încă nu o știm precis. Să ne resemnăm, însă, la gândul că vom suporta dominația maselor, căci „măini” lipsite de prevedere au răsturnat rând pe rând toate barierele ce le-ar fi putut ține în frâu.

Aceste mase, despre care începe să se vorbească atât de mult, le cunoaștem prea puțin. Psihologii profesioniști, trăind departe de ele, le-au ignorat întotdeauna ori nu s-au ocupat decât de crimele pe care le pot

comite. Există, fără îndoială, gloate criminale, dar există deopotrivă mulțimi pline de virtuți, mulțimi eroice etc. Crimele maselor nu constituie decât un caz particular al psihologiei mulțimilor, dar nu cunoaștem configurația lor mintală, așa cum nu o cunoaștem pe cea a individului doar din descrierea viciilor lui.

La drept vorbind, stăpânii lumii, fondatorii de religii sau de imperii, apostolii credințelor, oamenii de stat eminenți și, într-un plan mai modest, simplii conducători ai micilor colectivități omenești au fost dintotdeauna, în subconștient, bunii psihologi, și au intuit instinctiv spiritul maselor. Și tocmai pentru că au deslușit acest spirit au ajuns ușor stăpânii mulțimilor. Napoleon a înțeles de minune psihologia maselor franceze, dar câteodată s-a înșelat în privința maselor care formau alte popoare.¹ O asemenea ignoranță l-a făcut să pornească războaiele împotriva Spaniei și Rusiei care i-au pregătit căderea.

Cunoașterea psihologiei maselor constituie suportul omului de stat care vrea nu să le stăpânească – lucrul a devenit astăzi foarte dificil –, dar cel puțin nu să ajungă total dominat de ele.

Psihologia maselor arată că legile și instituțiile exercită o slabă influență asupra naturii lor impulsive și că masele sunt incapabile să aibă alte opinii decât cele care le-au fost sugerate. Regulile decurgând din pură echitate teoretică nu ar putea să le dirijeze. Numai impresiile sădite în sufletul lor pot să le seducă. De exemplu, dacă un legislator vrea să stabilească un nou impozit, ar trebui el să-l aleagă pe cel mai potrivit din punct de vedere teoretic? În nici un caz. Cel mai nepotrivit va putea să fie, practic, cel mai bun pentru mase, dacă este mascat și, aparent, cel mai puțin apăsător. Astfel, un impozit indirect, chiar dacă este exorbitant, va fi întotdeauna acceptat de mase. Extras zî de zi din obiectele de consum, prin fracțiuni infime, nu stârnește obișnuințele maselor și le impresionează prea puțin. Înlocuiri-le cu un impozit proporțional pe salariu sau pe alte venituri, plătili într-o singură tranșă – chiar dacă ar fi de zece ori mai puțin împovărat decât celălalt, va stârni proteste unanime. Micilor sume de bani de zi cu zi, invizibile, li se substituie, într-adevăr, o sumă totală relativ ridicată și, prin urmare, susceptibilă de a genera neplăcere. Aceasta nu va trece neobservată decât dacă a

1. Și nici cei mai subtili consilieri ai săi nu au înțeles mai bine aceste popoare. Talleyrand îi scria că „Spania îi întâmpină pe soldații voștri ca pe niște eliberatori”. I-a primit ca pe niște fiare sălbatice dezlănțuite! Un psiholog informat despre instinctele ereditare ale rasei ar fi putut cu ușurință să prevadă aceasta.

fost pusă deoparte bănuț cu bănuț, dar acest procedeu de economisire presupune o doză de prevedere de care masele sunt incapabile.

Exemplul de mai sus arată clar mentalitatea maselor. Aceasta nu i-a scăpat unui fin psiholog ca Napoleon, dar legislatorii, ignorând spiritul maselor, nu o pot înțelege. Experiența nu i-a învățat încă îndeajuns că oamenii nu se conduc după recomandările rațiunii pure.

Și exemplele care să ilustreze psihologia maselor ar putea continua. Numai cunoașterea acestei psihologii pune într-o lumină limpede numeroase fenomene istorice și economice, care, altfel, rămân de neînțeles.

Fie și din pură curiozitate, merită să studiem psihologia maselor. Descifrarea mobilurilor și acțiunilor oamenilor este la fel de interesantă ca cercetarea mineralelor și plantelor.

Studiul nostru despre spiritul maselor nu poate să fie decât o mică sinteză, un simplu rezumat al cercetărilor noastre, el neoferind decât unele sugestii. Desigur că alți cercetători vor săpa mai adânc această brazdă pe care noi o începem pe un teren neexplorat până acum.¹

1. Putinii autori care s-au ocupat cu studierea psihologiei maselor au cercetat-o, așa cum precizăm mai înainte, doar din punct de vedere al criminalității. Neconsacrând acestui subiect decât un scurt capitol în lucrarea de față, semnalez cititorului studiile d-lui TARDE și d-lui SIGHELE intitulat *Masele criminale*. Acesta din urmă nu conține opinii personale ale autorului, dar însumează relatarea unor fapte valoroase pentru psihologi. Concluziile mele în privința criminalității și moralității maselor sunt, de altminteri, total contrare celor susținute de cei doi autori citați.

Unele consecințe ale legilor care guvernează psihologia maselor sunt descrise în diferite lucrări ale mele, dintre care în primul rând în *Psihologia socialismului*. De altfel, acestea pot fi utilizate pentru tratarea unor subiecte diferite. D-l A. Gevaert, directorul Conservatorului regal din Bruxelles, a făcut de curând o remarcabilă aplicație a legilor expuse de noi, calificate pe drept de el „arta maselor”. „Cele două lucrări ale dumneavoastră, îmi scrie acest eminent profesor, mi-au oferit dezlegarea unei probleme, până acum insolubile pentru mine, și anume, m-au făcut să înțeleg de ce o gloată devine sensibilă la muzică – de orice fel: veche sau nouă, indigenă sau străină – cu condiția ca execuția să fie excelentă și dirijorul entuziasmat.” D-l Gevaert demonstrează admirabil de ce „o lucrare, rămasă neînțeleasă pentru bunii muzicieni care descifrează partitura în camera lor de studiu poate să fie întâmpinată cu emoție de un auditoriu fără cultură muzicală”. Și la fel de bine explică de ce asemenea impresii estetice rămân fără urmări.

CARTEA ÎNTÂI SPIRITUL MASELOR

CAPITOLUL I

CARACTERISTICI GENERALE ALE MASELOR LEGEA PSIHOLOGICĂ A UNITĂȚII LOR MINTALE

În mod obisnuit, prin mase înțelegem reunirea unor indivizi, indiferent de naționalitatea, profesia ori sexul lor și de întâmplarea ce a făcut ca ei să se afle laolaltă.

Din punct de vedere psihologic, cuvântul *mase* capătă o cu totul altă semnificație. În anumite împrejurări date, și doar în acele împrejurări, o mulțime de oameni posedă caracteristici noi, foarte diferite de cele ale fiecărui individ care intră în componența ei. Personalitatea conștientă dispare, sentimentele și ideile tuturor entităților sunt orientate în aceeași direcție. Apare un spirit colectiv, tranzitoriu desigur, dar având particularități foarte precise. Colectivitatea devine atunci ceea ce eu numesc, din lipsa unei expresii mai potrivite, o masă organizată sau, dacă preferați, o masă psihologică. Ea formează un singur corp și este supusă *legii unității mintale a maselor*.

Faptul că, accidental, mai mulți indivizi se află împreună nu le conferă caracterul de masă organizată. O mie de indivizi care străbat din întâmplare aceeași piață publică, fără a avea un scop comun determinat, nu formează defel o masă psihologică. Pentru ca o mulțime să dobândească particularități speciale, este necesară influența unor excitanți a căror natură o vom determina.

Dispariția personalității conștiente și orientarea sentimentelor și gândurilor în același sens, prima trăsătură a mulțimii pe cale de a se organiza, nu presupune neapărat prezența simultană a mai multor indivizi în același loc. Mii de indivizi separați pot la un moment dat, sub influența unor emoții violente – un mare eveniment național, de exemplu – să dobândească trăsăturile unei mulțimi psihologice. Va fi de ajuns ca o întâmplare oarecare să-i unească și comportamentul lor îmbracă forma specifică de acte ale maselor. În anumite momente istorice, o mână de indivizi pot constitui o mulțime psihologică, în timp ce sute de indivizi aflați întâmplător împreună nu capătă această caracteristică. Pe de altă parte, un întreg popor, fără a avea atributele evidente de aglomera-

umană, devine câteodată o mulțime sub efectul cutărei sau cutărei influențe.

O dată formată, mulțimea psihologică dobândește caracteristici generale provizorii, dar determinabile. La aceste caracteristici generale se adaugă caracteristici particulare, variind în funcție de elementele care compun colectivitatea și care îi pot modifica structura mintală.

Masele psihologice sunt așadar susceptibile de clasificare. Cercetarea acestei clasificări ne va arăta că o masă eterogenă, compusă din elemente diferite, are caracteristici comune cu masele omogene, formate din elemente mai mult sau mai puțin asemănătoare (secte, caste și clase), și, alături de aceste caracteristici, prezintă particularități care le diferențiază de cele din urmă.

Înainte de a ne ocupa de diferențele categoriei de mase, să examinăm mai întâi caracterele specifice tuturor maselor. Vom proceda ca naturalistul care începe prin a determina caracteristicile generale ale indivizilor unei clase, pentru a stabili mai apoi particularitățile care diferențiază genurile și speciile din componența respectivei clase.

Nu este ușor de descris spiritul maselor, configurația lui variind nu numai în funcție de rasă și compoziția colectivităților, dar și în raport cu natura și intensitatea stimulilor primiți. Aceeasi dificultate apare de altfel și în cazul studierii psihologiei individului. În romane, oamenii sunt înfățișați ca având caractere constante, dar în viața reală lucrurile stau altfel. Doar uniformitatea mediilor dă naștere uniformității aparente a caracterelor. Am arătat undeva că orice configurație mintală conține caracteristici latente care, sub influența unor schimbări bruște de mediu, pot să se manifeste. Astfel, printre cei mai fervenți membri ai Convenției se numărau burghezi inofensivi care, în condiții obișnuite, ar fi fost doar niște pașnici notari ori magistrați ortodocși. După domolirea „furtunii”, ei au reîntrat în cadrul normalității caracterologice și Napoleon i-a ales dintre ei pe cei mai docili susținători ai săi.

Neputând să înfățișăm aici toate etapele formării maselor, ne vom ocupa mai ales de faza lor de completă organizare. Vom vedea astfel ce pot ele să devină, nu ceea ce sunt mereu. Doar în această fază avansată de organizare, pe fondul invariabil și dominant al rasei, se suprapun unele caracteristici noi și speciale care produc orientarea sentimentelor și gândurilor colectivității într-o direcție identică. Doar atunci se manifestă ceea ce numeam mai sus *legea psihologică a unității mintale a masei*.

Unele particularități psihologice ale maselor sunt comune cu cele ale indivizilor izolați, altele, dimpotrivă, nu se întâlnesc decât la colectivități. Vom studia mai întâi aceste caracteristici particulare, pentru a le pune în evidență importanța.

Trăsătura cea mai izbitoare la o mulțime psihologică este aceea că, indiferent de indivizii care o compun, indiferent de asemănările sau deosebirile în felul lor de trai, în ocupațiile, caracterele ori nivelul lor de inteligență, singurul fapt că oamenii sunt transformați într-o masă îi investeste cu un soi de suflet colectiv. Acesta îi face să simtă, să gândească și să acționeze într-un mod total diferit de cel în care ar simți, ar gândi și ar acționa fiecare dintre indivizii care compun mulțimea, luați izolat. Anumite idei, anumite sentimente nu apar și nu se materializează prin acte decât la indivizii care constituie o mulțime. Masa psihologică este o „ființă” provizorie, compusă din elemente eterogene, dar sudate pentru o vreme, aidoma celulelor unui organism viu, care în totalitatea lor alcătuiesc o nouă ființă, având particularități diferite de ale fiecăreia dintre celulele componente.

Contrar unei opinii pe care, cu mirare, o regăsim sub pana unui filosof atât de incisiv ca Herbert Spencer, în agregatul care constituie masa, nu avem nicicum suma și media elementelor ei, ci combinarea și crearea unor noi particularități. La fel ca în chimie, unde anumite elemente puse laolaltă – de pildă, acizi și baze – se combină formând o substanță nouă, înzestrată cu proprietăți diferite de cele ale substanțelor constitutive.

Cu destulă ușurință se constată că de mult diferă individul dintr-o gloată de individul considerat izolat, dar cauzele unei asemenea diferențieri nu sunt la fel de lesne de descoperit. Pentru a reuși să le deslușim, trebuie să ne amintim una dintre observațiile psihologiei moderne, și anume, că nu numai în viața organică, dar și în funcționarea intelectuală fenomenele ținând de inconștient joacă un rol preponderent. Activitatea conștientă a spiritului nu reprezintă decât o mică parte în raport cu activitatea lui guvernată de inconștient, iar dintre mobilitățile inconștiente care dirijează spiritul, analistul cel mai subtil, observatorul cel mai pătrunzător nu reușește să descopere decât o neînsemnată parte. Actele noastre conștiente decurg dintr-un substrat inconștient format îndeosebi de influențe de natură ereditară. Acest substrat include în el nenumărate reminiscențe ancestrale care constituie spiritul rasei. Dincolo de cauzele mărturisite ale actelor noastre, se află cauze secrete pe

care le ignorăm, majoritatea faptelor noastre cotidiene fiind efectul mobilurilor ascunse, care ne scapă.

Indivizii unei rase se aseamănă datorită elementelor care țin de inconștient alcătuind spiritul rasei și se deosebesc datorită elementelor conștiente, rod al educației și, mai ales, al eredității. Oamenii cei mai diferiți ca nivel de inteligență au adesea porniri instinctuale, pasiuni și simțăminte identice. În tot ce se întemeiază pe trăiri afective – religie, politică, morală, simpatii, antipatii etc. –, oamenii superiori nu depășesc decât cu rare excepții nivelul oamenilor de rând. La nivel intelectual, între un celebru matematician și cizmarul lui poate exista un hâu imens, dar din punct de vedere al caracterului și al credințelor diferența poate să fie nulă.

Or, tocmai trăsăturile generale de caracter, guvernate de inconștient, existente aproape la același nivel la majoritatea indivizilor normali ai unui popor, sunt cele care, la nivelul maselor, se manifestă simultan. În spiritul colectiv, aptitudinile intelectuale ale oamenilor, și prin urmare individualitatea lor, dispar. Eterogenul se cufundă în omogen și calitățile ce țin de inconștient domină.

Această manifestare a trăsăturilor comune explică de ce masele nu ar putea săvârși acte presupunând inteligență sporită. Hotărârile de interes general luate de o adunare de persoane distinse, dar cu specialități diferite, nu sunt mult superioare deciziilor pe care le-ar adopta o gloată de imbecili. Și una și cealaltă dintre mulțimi poate doar să producă efectele trăsăturilor mediocre pe care le posedă toată lumea. Masele acumulează nu inteligența, ci mediocritatea.

Se spune adeseori: nu toți sunt deștepti ca Voltaire. Dar cu siguranță, Voltaire este „mai deștept”, dacă prin „toți” înțelegem mulțimea.

Dar, dacă, la nivelul unei mulțimi, ar exista doar o simplă reuniune a simplelor calități ale indivizilor ce o compun, am vorbi de o medie, iar nu, așa cum am afirmat, de crearea unor caracteristici noi. În ce fel se stabilesc aceste caracteristici? Să analizăm în continuare.

Cauzele care determină apariția caracterului deosebit al maselor sunt diverse. În primul rând, în mulțime individul capătă, doar din simpla pricină a numărului, sentimentul unei forțe invincibile permițându-i să cedeze instinctelor, pe care, singur, și le-ar reprima. Va ceda cu atât mai bucurios acestei porniri cu cât mulțimea este anonimă și, prin urmare, sentimentul responsabilității, care îi reține întotdeauna pe oameni, dispare complet.

O a doua cauză, contagiunea mentală, intervine deopotrivă pentru a determina caracterele speciale ale maselor și, totodată, orientarea lor. Contagiunea este un fenomen ușor de constatat, dar încă neexplicat, pe care trebuie să-l legăm de fenomene de natură hipnotică de care ne vom ocupa îndată. Într-o masă de oameni, orice sentiment, orice act e contagios, într-atât de contagios încât individul își sacrifică foarte ușor interesul personal în favoarea interesului colectiv. Iată ceva contrar naturii sale, de care omul nu este capabil decât atunci când face parte dintr-o mulțime.

O a treia cauză, mult mai importantă, determină la indivizii unei mulțimi caracteristici deosebite, adesea total opuse celor ale individului considerat aparte. Mă refer la puterea de sugestie, contagiunea menționată mai sus nefiind, de altfel, decât un efect al ei.

Pentru a înțelege acest fenomen, să reamintim unele descoperiri recente din domeniul fiziologiei. Știm astăzi că un individ poate fi adus într-o asemenea stare încât, deposedat de personalitatea conștientă, răspunde orbește la toate sugestiile celui care l-a făcut să-și piardă personalitatea și comite acte dintre cele mai contrare firii sale și uzanțelor. Or, o observare atentă pare să demonstreze faptul că individul din sânul mulțimii în acțiune cade curând – ca urmare a „efluviilor” ce se degajează din ea, ori din cu totul alte pricini, deocamdată ignorate – într-o stare deosebită, foarte asemănătoare cu starea de fascinație a celui hipnotizat. Activitatea creierului fiind paralizată la subiectul hipnotizat, el devine „sclavul” inconștientului, pe care hipnotizatorul său îl dirijează după bunul lui plac. Personalitatea conștientă s-a șters, voința și discernământul au fost abolite. Sentimentele și gândurile sunt acum orientate în sensul stabilit de hipnotizator.

Cum aceasta este și starea individului care aparține unei mase de oameni. El nu mai este conștient de acțiunile sale. La el, ca și la cel hipnotizat, în timp ce unele facultăți sunt distruse, altele pot fi împinse la un grad de exaltare extremă. Influența sugestiei îl va îmboldi cu irezistibilă impetuoșitate spre înfăptuirea anumitor acte și impetuoșitatea este mai irezistibilă la nivelul maselor decât la subiectul hipnotizat, căci sugestia, aceeași pentru toți indivizii, este exagerată, devenind reciprocă. Entitățile masei de oameni posedând o personalitate destul de puternică pentru a rezista sugestiei sunt în număr atât de redus, încât vor fi purtate de curent. În cel mai bun caz, ele ar putea să încerce o diversivitate alimentată de o sugestie diferită. O formulare fericită, o imagine

evocată la timp au deturnat mulțimile de la cele mai sângeroase acte.

Așadar, estomparea personalității conștiente, predominarea celei inconștiente, direcționarea, pe baza sugestiei și a constrângerii, a sentimentelor și ideilor în același sens, tendința de a transpune în acțiunile sugerate – iată principalele caracteristici ale individului făcând parte dintr-o mulțime. Individul nu mai este el însuși, ci un automat a cărui voință a devenit incapabilă să-l mai ghideze.

Prin simplul fapt că aparține gloatei, omul coboară mai multe trepte pe scara civilizației. Singur, era poate un om cultivat, în mulțime este un instinctual, deci un barbar. Are spontaneitatea, violența, ferocitatea, dar și entuziasmul și eroismul ființelor primitive. Își va reproșa poate, ulterior, ușurința cu care s-a lăsat impresionat de cuvinte, de imagini și antrenat în acte care îi lezează cele mai evidente interese. La nivelul mulțimii, individul este ca un fir de nisip, printre altele fire de nisip adoma lui, pe care vântul le spulberă după plac.

Astfel, vedem jurați care dau verdicte dezaprobat de unii dintre ei, adunări parlamentare care adoptă legi și măsuri respinse în sinea lor de unii dintre membrii care le compun. Luați separat, reprezentanții în Convenție erau burghezi cu înclinații pașnice, reușiți în masă, ei nu au ezitat, influențați de unii capi diriguitori, să-i trimită la ghilotină pe indivizii cei mai inocenți și, în pofida propriilor interese, au renunțat la inviolabilitate și s-au decimat între ei.

Dar nu numai prin actele sale se deosebește individul integrat masei de eul său normal; chiar înainte de a-și fi pierdut orice independență, ideile s-au transformat în asemenea măsură încât avarul devine mânăspartă, sceptic – habotnic, omul cinstit – criminal, lașul – erou. Renunțarea la toate privilegiile, măsură votată de nobilime în momentul de mare entuziasm, în faimoasa noapte de 4 august 1789, cu siguranță că n-ar fi fost acceptată de nici unul din membrii acelei adunări, luați separat.

Observațiile precedente ne îndeamnă să conchidem că masele sunt întotdeauna inferioare din punct de vedere intelectual omului izolat. Dar în privința sentimentelor și a actelor pe care aceste sentimente le provoacă, masele pot, în funcție de împrejurări, să fie mai bune ori mai rele decât individul. Totul depinde de felul în care se acționează asupra lor prin sugestie. Iată ce nu au știut autorii care au studiat masele decât în dimensiunea lor criminală. Desigur, mulțimile sunt, de multe ori, criminale, dar, adeseori, ele s-au dovedit și eroice. Masele pot fi împinse cu ușurință să se lase ucise pentru triumful unei credințe ori al unei idei.

pot fi înflăcărâte pentru glorie și onoare, pot fi antrenate, aproape fără pâine și arme, ca în vremea cruciadelor, să elibereze din mâinile necredincioșilor Mormântul sfânt sau să apere glia patriei. Eroism, desigur, puțin inconștient, dar cu un astfel de eroism s-a scris istoria. Dacă n-am trece la activul popoarelor decât marile acțiuni lucide, analele lumii ar fi mult mai sărace.

SENTIMENTELE ȘI ETICA MASELOR

Mai multe particularități specifice maselor, precum impulsivitatea, irascibilitatea, incapacitatea de a raționa, absența discernământului și a spiritului critic, exagerarea sentimentelor și altele, se observă și la ființele aparținând unor forme inferioare de evoluție, cum sunt popoarele primitive și copiii. Este o analogie asupra căreia nu voi insista, detalierea ei depășind cadrul prezentei lucrări. De altfel, ea este bine cunoscută de cei care au studiat psihologia colectivităților primitive și nu i-ar convinge pe cei care ignoră acest domeniu.

Mă voi opri mai întâi asupra acelor caracteristici lesne de remarcat la majoritatea maselor.

1. Impulsivitatea, mobilitatea și irascibilitatea maselor

Studiind caracteristicile fundamentale ale maselor, am arătat că acestea sunt animate aproape exclusiv de inconștient. Actele lor sunt mai mult influențate de activitatea măduvei spinale decât de cea a creierului. Acțiunile săvârșite pot să fie perfecte în privința execuției, dar nu creierul este cel care le dirijează. Indivizii acționează conform hazardului impulsurilor primite care se răsfrâng cu neîncetate lor variații asupra maselor. Și individul izolat poate să fie supus acelorași excitanți ca individul dintr-o mulțime de oameni, dar rațiunea îi va arăta inconveniențele cedării, și el nu va ceda în fața impulsurilor. Din punct de vedere psihologic, fenomenul se definește astfel: individul izolat posedă aptitudinea de a-și domina reflexele, în timp ce mulțimea e lipsită de această calitate.

Diversele impulsuri la care răspund masele pot să fie generoase ori pline de cruzime, eroice sau marcate de lășitate, dar întotdeauna ele vor fi într-atât de imperioase, încât chiar spiritul de conservare dispare în fața lor.

Data fiind varietatea stimulilor susceptibili de sugestie asupra maselor și faptul că acestea răspund întotdeauna la ei, rezultă că masele sunt extrem de mobile. Într-o fracțiune de secundă, ele pot să treacă de la ferocitatea cea mai sângeroasă la generozitate sau la eroism absolut. Masele devin cu ușurință călăi și, nu cu mai puțină ușurință, martiri. Din

sânul maselor au tăsnit torențele de sânge cerute de triumful credințelor, dar nu este nevoie să coborâm până la epocile eroice pentru a ne da seama de ce sunt capabile masele. În luptă, ele nu-și preocupă viața și numai acum câțiva ani un general devenit subit foarte popular a găsit rapid o sută de mii de oameni gata să moară pentru cauza lui.

Nimic nu poate fi spus dinainte despre mase, sub influență stimulilor momentani, ele pot să parcurgă în mod succesiv o gamă de sentimente contrarii. Ele sunt, sub influența stimulilor momentani, aidoma frunzelor stărnite de vânt în toate direcțiile și lăsate apoi să cadă pe pământ. Câteva exemple de variabilitate a sentimentelor maselor ne sunt oferite de studierea unor mase revoluționare.

Mobilitatea maselor le face greu de guvernat, mai ales dacă o parte din instituțiile publice au căzut în mâinile lor. Dacă necesitățile vieții cotidiane nu ar constitui un fel de regulator invizibil al evenimentelor, democrațiile nici nu ar putea să existe. Dar masele, care pretind cu freneză multe lucruri, pot să nu le revendice vreme îndelungată, căci ele sunt incapabile, nu numai de gândire, ci și de voință durabilă.

Masele nu sunt numai impulsive și mobile. Ca și popoarele primitive, ele nu admit obstacole între dorințele lor și împlinirea acestor dorințe, cu atât mai mult cu cât numărul le dă sentimentul unei puteri irezistibile. Pentru individul integrat maselor, noțiunea de imposibil dispăre. Omul singur își dă prea bine seama că nu ar putea să dea foc unui palat ori să jefuiască un magazin, așa că în mod normal nu va nutri asemenea gânduri. În sânul mulțimii, el devine conștient de puterea pe care o conferă numărul și, la cea dintâi sugestie de omor sau de jaf cedează imediat; orice obstacol imediat fiind înlăturat cu frenezie. Dacă organismul omenesc ar permite perpetuarea furiei, s-ar putea spune că starea normală a maselor contrariată este furia.

În irascibilitatea mulțimilor, în impulsivitatea și mobilitatea lor, ca și în toate trairile maselor populare pe care le vom studia, intervin întotdeauna caracteristicile fundamentale de rasă. Acestea constituie substratul invariabil în care încolțesc sentimentele noastre. Fără îndoială, masele sunt irascibile și impulsive, dar există o gamă variată de intensități. De pildă, între o masă latină și o masă anglo-saxonă diferența este frapantă, și anumite fapte istorice recente oferă multe lămuriri în această privință. În 1870, publicarea unei simple telegrame, în care se relata o presupusă insultă, a fost de ajuns pentru a genera o explozie de furie din care s-a născut imediat un război teribil. Câțiva ani mai târziu, anun-

țarea telegrafică a unei înfrângeri neînsemnate lângă Langson a provocat un nou acces de mânie care a dus la căderea imediată a guvernului. În același timp, eșecul mult mai grav al unei expediții engleze la porțile Khartoum-ului nu a produs în Anglia decât o firavă emoție și nici un ministru nu a fost schimbat. Pretutindeni masele sunt feminine, dar cele mai feminine dintre toate sunt cele latine – cine se sprijină pe ele poate să urce foarte sus și foarte repede, dar este sigur că într-o bună zi poate fi prăvălit în hăuri.

2. Capacitatea de sugestionare și credulitatea maselor

Am menționat deja că una dintre caracteristicile generale ale maselor este capacitatea lor excesivă de a se lăsa sugestionate, arătând în ce măsură este contagioasă sugestia la nivelul unei aglomerări umane. Aceasta și explică, de altfel, orientarea rapidă a trăirilor ei către o direcție determinată.

Și cât ar putea părea de neutră, o masă de oameni se află, cel mai adesea, într-o stare de expectativă propice sugestiei. Imediat ce sugestia va fi formulată, prin contagiune, se va insinua în toate creierile dictând ținta, căci la oamenii aflați sub puterea sugestiei, ideea fixă tinde să se transforme în act. Fie că trebuie incendiat un palat, fie că este de împlinit o acțiune prin care să-și arate fidelitatea, mulțimea va purcede pe dată, cu cea mai mare ușurință la fapte. Totul depinde de natura elementului excitant, și nu, ca în cazul individului izolat, de raporturile dintre actul sugerat și motivele raționale care l-ar putea împiedica să acționeze.

Astfel, purtată permanent între limitele inconștientului, aptă de orice sugestie, pradă violenței trăirilor proprii fiindelor incapabile de a face apel la influența rațiunii, lipsită de spirit critic, masa de oameni nu poate să manifeste decât o credulitate excesivă. Pentru ea, neverosimilul nu mai există, nu trebuie să uităm aceasta, pentru a înțelege ușurința cu care se nasc și se transmit zvonurile și poveștile cele mai fabuloase¹.

Nașterea unor legende care circulă cu mare repeziciune la nivelul mulțimilor nu este numai rodul credulității totale, ci și al denaturărilor

1. Cei care au asistat la asediul asupra Parisului au avut nenumărate dovezi ale credulității maselor în situații cu totul neverosimile. O lumină care se aprindea la etajul unei case era considerată drept un semnal pentru atacatori. Fie și numai câteva secunde de reflecție ar fi fost de ajuns ca oamenii să-și dea seama că era imposibil de zărit acea lumină de la o atât de mare distanță.

grosolane pe care le capătă evenimentele în imaginația indivizilor strănsi laolaltă. Întâmplarea cea mai simplă capătă proporții deformate, căci masele gândesc prin imagini, iar imaginea evocată evocă, la rândul ei, altele fără legătură logică cu prima. Ne putem da seama de această stare gândindu-ne la bizarele succesiuni de idei pe care ni le stârnește uneori evocarea unui fapt. Rațiunea ne arată incoerența unor asemenea imagini, dar masele nu o văd, și ceea ce imaginația lor deformatoare adaugă unui eveniment ajunge să se confunde cu evenimentele înseși. Incapabile de a disocia subiectivul de obiectiv, ele admit ca reale imaginile evocate în mintea lor, când, adesea, acestea nu au decât vagi asemănări cu faptul observat.

Denaturările unui eveniment la care au asistat masele se pare că trebuie să fie numeroase și diferite, deoarece oamenii care le compun au temperamente variate. Dar aceasta nu e totul. Ca efect al contagiunii, denaturările sunt de aceeași speță și au aceeași țintă pentru toți indivizii colectivității. Prima denaturare percepută de unul dintre ei formează nucleul sugestiei contagioase. Înainte de a fi apărut pe pereții Ierusalimului în fața ochilor cruciaților, cu siguranță că Sfântul Gheorghe nu a fost văzut decât de unii dintre cei prezenți acolo. Pe calea sugestiei și a propagării ei, miracolul semnalat a fost acceptat de toți. Acesta este mecanismul halucinațiilor colective, atât de frecvente de-a lungul istoriei, ce par a avea, toate, girul autenticității, fiind vorba de fenomene constatate de mii de persoane.

Calitățile intelectuale ale indivizilor care compun mulțimea nu au importanță și nu contrazic acest principiu. O dată integrați masei, intelectul și cel sărac cu duhul devin deopotrivă incapabili de observație. Teza poate părea paradoxală, iar pentru a o demonstra ar necesita trecerea în revistă a unui imens număr de fapte istorice pentru care nu ne-ar ajunge mai multe volume. Nevoind, totuși, să-l las pe cititor cu niște afirmații neînsoțite de dovezi, o să aleg câteva exemple.

Un caz tipic, deoarece face parte dintre halucinațiile colective la care a fost supusă o mulțime formată și din indivizi instruiți, dar și din ignoranți, este cel relatat de căpitanul de vas Julien Félix în cartea sa despre curenții marini.

Fregata *La Belle-Poule* era în căutarea corvetei *Le Berceau*, de care fusese despărțită în urma unei puternice furtuni. Era în plină zi și soarele strălucea. La un moment dat marinarul de cart semnaleză o ambarcațiune în derivă. Echipajul își aținteste privirile către punctul indicat, și cu toții, ofițeri și mateloți, zăresc o plută plină de oameni.

Amiralul Desfossés pregătește o ambarcațiune care să plece urgent în ajutorul naufragiaților. Apropindându-se de locul cu pricina, mateloții și ofițerii de pe ea „au văzut mulțimea de oameni agitănd brațele, implorând salvarea, și au auzit zgomotul surd și confuz al corului de voci”. Ajunși la așa-zisa plută, marinarii s-au aflat pur și simplu în fața câtorva ramuri de copaci acoperite de frunze, smulșe de pe vreo coastă din apropiere. În fața unei atât de palpabile evidente, halucinația s-a destrămat.

Exemplul dezvăluie perfect mecanismul halucinației colective: pe de o parte masa de oameni în expectativă, pe de alta, sugestia indusă de matelotul de cart care a anunțat prezența unei nave avariate, sugestie acceptată prin contagiune de toți cei de față – ofițeri și mateloți. Pentru ca facultatea ei de a vedea corect să fie vătămată și faptele reale să fie înlocuite cu halucinații, o mulțime nu trebuie să fie neapărat foarte numeroasă. Câțiva indivizi strâns împreună pot dobândi trăsăturile maselor, și, chiar dacă sunt distinși savanți, capacitatea de care dă dovadă fiecare în parte dispare.

În acest sens, un psiholog ingenios, Davey, ne oferă un ciudat exemplu relatat în *Analele științelor psihice*, pe care merită să îl prezentăm aici. După ce a convocat mai multe distinse persoane, printre care și unul dintre cei mai savanți din Anglia, d-l Wallace, Davey a executat în fața lor, lăsându-i, în prealabil, să cerceteze toate obiectele, toate fazele clasice de spiritism: materializarea spiritelor, scrierea pe tăblițe etc. Apoi le-a cerut ilustrilor membri ai asistenței să relateze în scris despre fenomenele observate de ei, provocate doar prin mijloace supranaturale. În final, le-a mărturisit că totul s-a bazat pe câteva trucuri și înșelăciuni. „Partea cea mai surprinzătoare a investigației făcute de Davey, scrie autorul relatării, nu este ingeniozitatea păcălelilor în sine, ci prezentarea lor făcută de acești martori neinițiați. Deci – continuă el – martorii pot să facă relatări pozitive care să fie complet eronate, dar având drept rezultat, *dacă acceptăm descrierile lor ca fiind exacte*, faptul că fenomenele pe care le descriu sunt inexplicabile prin înșelătorie. Metodele lui Davey erau atât de simple încât te și miri cum de a avut îndrăzneala să se folosească de ele, dar el avea putere asupra unei mulțimi și reușea să o convingă că vedea ceea ce nu vedea. Este puterea hipnotizatorului asupra celui hipnotizat. Când vedem cum poate să se exercite ea asupra spiritelor superioare conduse în prealabil către neîncredere, înțelegem cu câtă ușurință pot fi iluzionate spiritele obișnuite.

Exemple analoage sunt nenumărate. În urmă cu câțiva ani, se relata în ziare pățania a două fete înecate în Sena. Ele au fost identificate

în modul cel mai categoric de o duzină de martori. În fața atâtor afirmații concordante, procurorul n-a mai avut nici un dubiu și a dat dispoziții pentru întocmirea certificatului de deces. Dar chiar când se pregătea înhumarea cadavrelor, întâmplarea a făcut ca presupusele victime să fie desoperite în viață și s-a constatat că nu aduceau decât vag cu fetele înecate. Ca și în exemplul de mai înainte, afirmația primului martor, victimă a unei iluzii, a funcționat ca o sugestie asupra tuturor celorlalți.

În cazuri similare, punctul de plecare al sugestiei este tot iluzia manifestată de un individ pe baza reminiscențelor mai mult sau mai puțin vagi, la care se adaugă contagiunea, pe baza afirmării acestei iluzii primare. Dacă primul observator este foarte impresionabil, va fi de ajuns ca respectivul cadavru, pe care el crede că l-a recunoscut, să prezinte – dincolo de orice asemănare reală – vreo particularitate, o cicatrice sau un detaliu vestimentar care să-i evoce lui imaginea altei persoane. Această evocare devine nucleul unui soi de cristalizare ce invadează câmpul înțelegerii și paralizază aptitudinile critice. Ceea ce vede atunci observatorul nu este obiectul ca atare, ci imaginea evocată în mintea lui. Așa se explică identificările eronate ale unor cadavre de copii făcute de propriile mame, ca în cazul următor, în care sunt conjugate cele două serii de sugestii al căror mecanism l-am descris.

Copilul a fost recunoscut de către un alt copil, care se înșela, și asta a declanșat o serie de identificări inexacte. Dintre care una incredibilă. A doua zi după ce un școlar l-a recunoscut, o femeie a strigat: „Doamne! Dar este copilul meu!”

A fost dusă lângă cadavru. A început să-l cerceteze și i-a văzut cicatricea de pe frunte: „Da, e fiul meu, pe care l-am pierdut în iulie. Mi l-au furat și mi l-au ucis!”

Femeia era portărească pe strada Four și se numea Chavandret. A fost chemat și cumnatul ei, care a spus fără ezitare: „E micul Philibert”. Mai mulți vecini au recunoscut că acel cadavru era al lui Philibert Chavandret, între ei și învățătorul copilului, pentru care indiciul a fost o insignă.

Ei bine, vecinii, cumnatul, învățătorul și mama sau înșelăt. Sase săptămâni mai târziu identitatea copilului a fost stabilită cu precizie. Era din Bordeaux, fusese ucis în Bordeaux, și apoi expediat la Paris.¹

Să observăm că în cazurile arătate identificările au fost făcute, în general, de către femei și copii, adică ființele cele mai impresionabile. Or, câtă valoare pot să aibă în fața justiției asemenea mărturii? Mai ales cele

¹ *Eclair*, nr. din 21 aprilie 1895.

ale copiilor nu ar trebui să fie niciodată invocate. Magistrații repetă însă că la vârsta asta nu se minte. Cunoștințe de psihologie cât de sumare i-ar face să descopere că, dimpotrivă, la vârsta asta se minte aproape întotdeauna. E drept, minciunile sunt nevinovate, dar prin asta nu sunt mai puțin minciuni. Mai bine s-ar da cu banul pentru un acuzat decât să se decidă condamnarea sau achitarea lui pe baza mărturiei unui copil, așa cum s-a făcut de-atâtea ori.

Pentru a reveni la descrierea maselor, vom conchide că observațiile colective sunt cele mai eronate dintre toate și, cel mai adesea, reprezintă doar simpla iluzie a unui individ care, prin contagiune, îi sugeste-oarează pe ceilalți.

Nenumărate exemple dovedesc că nu trebuie să ne încredem în mărturiile maselor. La celebra șarjă a cavaleriei în bătălia de la Sedan au asistat mii de oameni. Cu toate acestea, punând cap la cap relațiile contradictorii, este imposibil să știm de cine a fost comandată. Într-o carte recentă, generalul Wolsely arată cum s-au comis grave erori în legătură cu cele mai importante evenimente din bătălia de la Waterloo, în pofida numeroaselor atestări ale unor martori.¹

Tratatele de logică situează unanimitatea a numeroși martori în categoria dovezilor celor mai sigure pentru a stabili exactitatea unui fapt. Dar ceea ce știm despre psihologia maselor arată cât de iluzorie este această convingere. Evenimentele cele mai îndoielnice sunt cele observate de un mare număr de persoane. A spune că un fapt a fost constatat simultan de mii de martori înseamnă a spune că faptul real este, în general, foarte diferit de relatarea lui care a fost adoptată.

De aici decurge constatarea că ar trebui să considerăm cărțile de istorie drept opere de pură imaginație. Sunt relații fanteziste ale unor fapte nu îndeajuns observate, însoțite de explicații căutate ulterior. Dacă trecutul nu ne-ar fi lăsat operele literare, artistice și monumentale, nu am cunoaște cu adevărat multe fapte. Știm noi ceva sigur despre viața

1. Putem oare să știm cum a decurs cu exactitate o bătălie? Mă îndoiesc. Știm cine au fost învingătorii și cine învinși, dar nimic altceva sigur. Ceea ce scrie d'Harcourt, participant la luptele de la Solferino, se poate aplica oricărei bătălii. „Generali (pe baza zecilor de informații primite) transmit rapoartele oficiale; ofițerii însărcinați cu transmiterea ordinelor modifică respectivele documente și redactează proiectul definitiv; șeful de stat major îl contestă și îl reface pe noi date. Este prezentat marelui. Acesta exclamă: «Vă înșelați amarnic!» și îl înlocuiește cu o nouă redactare. Din raportul inițial nu mai rămâne aproape nimic.” Relatarea d-lui d'Harcourt este prezentată ca o dovadă a imposibilității de a stabili cu precizie adevărul despre evenimentele cele mai importante și cel mai mult descrise.

marilor oameni care au jucat un rol covârșitor în istoria lumii – Hercule, Buddha, Isus ori Mahomed? Mai curând, nu. De altfel, viața lor exactă nici nu interesează, ființele care au impresionat masele au fost eroi legendar, nu eroi reali.

Din păcate, nici legende nu au consecvență. Imaginația colectivă le transformă fără încetare de-a lungul timpurilor și mai ales de la un popor la altul. Câtă deosebire între Iehova cel sângeros din Biblie și Dumnezeul plin de iubire al Sfintei Tereze! Câtă diferență între trăsăturile lui Buddha adorat în China și cele ale lui Buddha venerat în India!

Dar nu trebuie ca secole întregi să treacă peste eroi pentru ca legenda lor să fie transformată de imaginația maselor. Mutația se poate produce doar în câțiva ani. Nu am văzut și în zilele noastre cum legenda unuia dintre cei mai mari eroi ai istoriei a fost schimbată pe parcursul a cincizeci de ani?

În timpul Bourbonilor, Napoleon a fost un soi de personaj idilic, filantrop și liberal, prietenul celor umili. Treizeci de ani mai târziu, eroul cel bun a devenit un despot sângeros, uzurpator al puterii și al libertății, care a sacrificat trei milioane de oameni pentru propria ambiție. Azi, legenda se transformă iarăși. Când vor trece peste ea câteva secole, învățații viitorului, judecând aceste opinii contradictorii, vor ajunge poate să se îndoiască de existența lui, cum ne îndoim noi de existența lui Buddha, și nu vor vedea în el decât un mit solar sau o variantă a legendelor lui Hercule. Dar, fără îndoială, se vor consola curând pentru această incertitudine, căci, mai bine inițiați decât noi în psihologia maselor, vor ști că istoria niciodată nu poate face să dureze decât miturile.

3. Exagerarea și simplismul sentimentelor

Sentimentele pe care le manifestă o mulțime, fie bune, fie rele, vădesc întotdeauna simplitate și exagerare, individul integrat masei apropiindu-se, ca și în alte privințe, de stadiul ființelor primitive. Incapabil de nuanțe, el vede lucrurile globale și fără etape de tranziție.

Exagerarea unui sentiment este întărită și de faptul că, răspândindu-se foarte repede, prin sugestie și prin contagiune, aprobarea lui îi sporește considerabil forța.

Simplitatea și exagerarea sentimentelor apără masele de îndoială și de incertitudine. Ca și femeile, ele trec repede de la o extremă la alta. Umbra unei bănueli capătă imediat valoarea evidenței de netăgăduit. Antipatia sau dezaprobarea nascându-se, care la individul izolat rămân fără relief, devin ură neîmpăcată la individul integrat maselor, iar violența

sentimentelor este cu atât mai mare cu cât masele sunt mai eterogene și absența responsabilității mai pronunțată. Convingerea că nu pot fi pe-depsite, mai ales când mulțimea este impresionantă, și puterea de moment datorată numărului fac posibile în sânul colectivităților acte pe care individul singur nu le-ar săvârși. Ignorantul și ambițiosul sunt eliberați de sentimentul nuliității și neputinței lor, căruia îi ia locul vertijul forței brutale, trecătoare, dar uriașe.

Din nefericire, cel mai adesea, exagerarea se manifestă în privința celor mai reprobabile trăiri, atavisme instinctuale ale omului primitiv, pe care, temându-se de pedepse, individul izolat și responsabil și le primă. Așa se explică ușurința cu care masele se lasă antrenate în cele mai oribile excese. E drept că, sugestionate cu abilitate, masele devin capabile de eroism și devotament, într-un grad mult superior individului singur. Vom avea ocazia să revenim asupra acestui lucru, când vom aborda chestiunea moravurilor maselor.

Mulțimea neputând fi impresionată decât de sentimente excesive, oratorul care vrea să o seducă trebuie să facă uz exagerat de afirmații violente. Frazele răspicate, repetate, în care niciodată raționamentele și demonstrațiile nu trebuie să-și facă loc – iată tehnici de „argumentare” pe care oratorii de la adunările populare le cunosc prea bine. Masele, la rândul lor, pretind aceeași exagerare a trăirilor eroilor ei, încât calitățile și virtuțile aparente trebuie amplificate. Ca în teatru, unde spectatorii așteaptă să li se înfățișeze pe scenă virtuți, calități cum nu întâlnesc în viața cotidiană.

Pe bună dreptate, s-a subliniat optica specială a teatrului. Fără îndoială, așa ceva există, dar regulile ei nu au legătură cu bunul-simț și cu logica. Artă de a te adresa maselor este de natură inferioară, dar necesită aptitudini deosebite. Numai din lectura unor piese, este greu de explicat succesul lor pe scenă și directorii de teatru, când primesc unele piese, sunt adesea neîncrezători în privința reușitei, căci pentru a aprecia ar trebui să devină „mulțime”.¹

1. Asta ne ajută să înțelegem de ce anumite piese respinse de către directorii de teatru obțin succese răsunătoare când sunt puse din întâmplare în scenă. Se cunoaște, în acest sens, triumful obținut cu piesa *Pour la couronne* (în numele coroanei), de M. Coppée, piesă refuzată timp de zece ani de toți directorii marilor teatre, în ciuda numelui autorului ei. *La marraine de Charley*, montată pe chelnuia unui agent de burșă după ce fusese în repetate rânduri refuzată în teatru, a înregistrat două sute de reprezentații în Franța și peste o mie în Anglia. Fără observațiile de mai sus despre imposibilitatea directorilor de teatru de a se substitui mintal maselor, asemenea erori de

Socotesc inutil să mai subliniez că exagerarea maselor vizează doar trăirile și nicidecum facultățile intelectuale, căci, așa cum am arătat, individul făcând parte dintr-o mulțime are nivelul inteligenței mult coborât. Lucrul acesta a fost constat și de d-l Tarde în studiile sale despre criminalitatea maselor. Așadar, numai în sfera afectivă pot masele să urce foarte sus ori, dimpotrivă, să coboare foarte jos.

4. Intoleranța, autoritarismul și conservatorismul maselor

Masele nu cunosc decât sentimente simple și radicale, opiniile, ideile și convingerile ce le sunt sugerate fiind acceptate ori respinse în bloc, drept adevăruri absolute sau erori nu mai puțin absolute. Așa se întâmplă, de altfel, întotdeauna cu convingerile sugerate, în loc de a fi trezite pe cale rațională. Se știe prea bine cât de intolerante sunt credințele religioase și cât de tiranic stăpânesc ele sufletele.

Neavând nici cea mai vagă îndoială în privința adevărilor sau erorilor decretate de ele și, pe de altă parte, cunoscându-și bine forța, masele sunt pe cât de intolerante, pe atât de autoritare. Un ins poate să accepte să fie contrazis, să mai poarte discuții, masele nu suportă niciodată așa ceva. În adunările publice, cel mai neînsemnat dezacord exprimat de un orator este pe loc întâmpinat de urlete de furie și invective nestăpânite, urmate de alungarea oratorului dacă el persistă în a contraria mulțimea. Și dacă n-ar fi prezența neliniștitoare a agenților de ordine trimiși de autorități, în aceste reuniuni, cel care își manifestă opoziția ar fi de multe ori linsat.

Autoritarismul și intoleranța constituie o trăsătură generală a tuturor categoriilor de mulțimi, dar ele apar în grade diferite de la poporul la popor, cel mai insistent manifestându-se la masele de origine latină, până într-atât încât duc la aneantizarea sentimentului de independență individuală, încă puternic la anglo-saxoni. Masele de origine latină sunt afectate doar de independența colectivă a grupului, acestea caracterizându-se prin nevoia imperioasă și năvalnică de a-și converti la convingerile lor pe toți disidenții. La popoarele latine, iacobinii din toate epocile, începând cu reprezentanții Inchiziției, nu s-au ridicat niciodată la un alt nivel de înțelegere a libertății.

Pentru mase, autoritarismul și intoleranța constituie sentimente atât de bine precizate, încât ele le practică și le acceptă în egală măsură. Ele

apreciere, venite din partea unor indivizi competenți și foarte interesați de a nu comite asemenea greșeli grosolane, ar rămâne de neînteles.

respectă forța și se arată prea rar impresionate de bunătate, care este privită drept o formă de slăbiciune. Ele nu și-au arătat niciodată simpatia față de stăpânii generoși, ci față de tiranii care le-au dominat cu mână de fier. Acestora din urmă le înalță cele mai impresionante statui. Iar dacă despotii detronați sunt câteodată țărâți chiar dinaintea falnicilor monumente înălțate în cinstea lor, explicația trebuie căutată în faptul că, pierzându-și puterea, tiranii sunt plasați în categoria celor slabi, demni de dispreț, iar nu printre cei care merită să inspire teamă. Tipul de erou adulat de mase va avea mereu statura unui Cezar – strălucirea lui le se duce, autoritatea lui le impune respect și sabia lui le însuflă teamă.

Oricând gata să se răzvrătească împotriva unei autorități slabe, masele se înclină cu servilism dinaintea celei viguroase. Dacă acțiunile autorității dau dovadă de inconsecvență, masele, înclinată spre radicalismul trăirilor, vor pendula între anarhie și supunere.

Numai necunoașterea psihologiei maselor poate genera gândul predominanței în rândul lor a instincțelor revoluționare, iluzia în această privință avându-și unicul temei în constatarea violenței lor. Manifestările protestatatoare și distructive sunt întotdeauna efemere. Masele sunt în prea mare măsură guvernate de inconștient și supuse influențelor zestreii ereditare a rasei, pentru a nu-și manifesta conservatorismul extrem. Dacă sunt lăsate în voia lor, curând le vom vedea sleite din pricina dezordinii și întorcându-se din instinct la starea de supunere. Cei mai trufași și mai intransigenți dintre iacobini au sfârșit prin a-1 aclama pe Bonaparte când el a suprimat toate libertățile și s-a impus cu mâna de fier.

Revoluțiile sunt aproape de neînțeles dacă se eludează instincțele profund conservatoare ale maselor. Ele vor să schimbe numele instituțiilor lor și fac pentru aceasta adevărate revoluții uneori, dar fondul acestor instituții ține în prea mare măsură de cerințele ereditare de rasă pentru a nu fi reînstatuate. Continua mobilitate a maselor vizează doar aspectele superficiale. În fapt, ele au instincțe conservatoare ireductibile și, aidoma primitivilor, manifestă o aversiune inconștientă față de schimbările care le-ar putea modifica adevăratele condiții de existență. Dacă actuala putere a democrațiilor ar fi existat pe vremea când au fost descoperite războiul de țesut mecanic, forța aburului și căile ferate, realizarea acestor invenții ar fi fost imposibilă ori s-ar fi făcut cu prețul unor repetate revolte. Din fericire pentru progresul civilizației, supremația maselor n-a apărut decât după ce marile descoperiri ale științei și ale industriei au fost înfăptuite.

5. Etica maselor

Dacă prin etică înțelegem respectul permanent față de anumite convenții sociale și înfrânarea impulsurilor egoiste, este evident că masele, fiind mult prea impulsive și mobile, nu sunt susceptibile de etică. Dar, dacă adăugăm acestui termen conotația unor calități pasagere precum abnegația, devotamentul, sacrificiul de sine, setea de dreptate, putem spune, dimpotrivă, că masele au un înalt grad de moralitate.

Puținii psihologi care au studiat masele, nefind interesați decât de actele lor criminale și constatând frecvența mare cu care se manifestă acestea, au conchis că masele au nivelul moral foarte jos.

Și fără îndoială că adesea ele fac dovada acestui lucru. Dar trebuie să ne întrebăm de ce. Pur și simplu, pentru că instincțele distructive feroc sunt reminiscente de primitivism latent în fiecare dintre noi. Pentru individul izolat ar fi periculos să și le satisfacă, pe când integrarea lui în gloata iresponsabilă, unde nu riscă o pedeapsă drept consecință, îi dă libertatea să-și urmeze aceste instincțe. De obicei, pentru că nu manifestăm instincțele distructive împotriva semenilor noștri, ne mărghinim în a le exercita asupra animalelor. Pasiunea pentru vânătoare și ferocitatea gloatelor au una și aceeași cauză. O incontestabilă dovadă de lășitate este atunci când o mulțime de oameni tabără asupra unei victime fără apărare, dar nu este departe nici plăcerea vânătorilor care se adună câte zece-doisprezece să asiste cum e sfârtecat un biet cerb de haita lor de câini.

Da, masele sunt capabile de crimă, de incendieri și de tot soiul de lucruri reprobabile, dar nu este mai puțin adevărat că ele sunt apte și de sacrificiu, de dăruire într-un grad mult mai înalt decât individul izolat. Asupra individului din sânul maselor are efect exaltarea sentimentelor generate de invocarea gloriei, onoarei, religiei ori patriei. Istoria e plină de exemple: cruciadele sau înrolările de voluntari. Doar colectivitățile sunt în stare de devotament exemplar. Și câte gloate nu s-au lăsat eroic masacrate în numele unor credințe și ale unor idei pe care nici nu le înțelegeau prea bine! Se face grevă mai degrabă pentru a asculta de un ordin mobilizator decât pentru obținerea unei mărimi de salariu. Rareori un interes personal devine un mobil puternic pentru mulțime, în timp ce el este unicul imbold al individului izolat. Și, cu siguranță, nu el mână gloatele în atâtea războaie, al căror țel le rămâne de cele mai multe ori neînțeles și unde se lasă masacrate tot atât de lesne ca ciocărlile hipnotizate de luneta vânătorului. Nemernicul sadea, prin simplul

fapt că se află într-o mulțime, dobândește comportamente de strictă moralitate. Taine arată că participanții la masacrul din septembrie depuneau pe masele comitetului portofelele și bijuteriile găsite asupra victimelor, lucruri pe care ar fi putut foarte bine să le ascundă. Gloată de coate goale care a dat năvală urlând în Palatul Tuilleries, în timpul Revoluției din 1848, n-a pus mâna pe obiectele care îi luau ochii, dintre care doar cu unul singur și-ar fi asigurat pâinea pe mai multe zile.

Judicarea cotei de moralitate a individului integrat masei nu este, firește, o regulă absolută, dar se observă frecvent chiar în împrejurări mai puțin grave ca cele pomenite mai sus. Bunăoară la teatru, unde, cum am mai spus, mulțimea de oameni pretinde ca eroii piesei să dea dovadă de virtuți extreme, iar asistența, chiar când se compune din elemente inferioare, se arată foarte exigentă. Destrăbălatul din fire, cel care întreține femei ușurate, ori licheaua, murmură a neplăcere la câte o scenă mai decolată ori o vorbă mai deocheată, blânde eufemisme față de ceea ce trăiesc și rostesc ei zi de zi.

Așadar, masele lăsându-se atât de des în voia instinctelor primare, fac uneori dovada unei moralități ridicate. Dacă acțiunea dezinteresată, resemnarea, devotamentul absolut față de un ideal bimeric sau real sunt calități morale, se poate spune că masele posedă adesea aceste calități la un grad pe care cei mai mari înțelepți cu greu îl ating. Nu sunt conștiente de ele, dar ce importanță are asta? Dacă masele ar fi stat să cugețe și să-și descopere interesele imediate, nici o civilizație nu s-ar mai fi dezvoltat pe Pământ și omenirea n-ar fi avut istorie.

CAPITOLUL III

IDEILE, GÂNDIREA ȘI IMAGINAȚIA MASELOR

1. Ideile masei

Într-o lucrare precedentă, studiind rolul ideilor în evoluția popoarelor, am dovedit că civilizațiile se clădesc pe baza unui mic număr de idei fundamentale, rar înnoite. Am explicat, de asemenea, cum își fac loc aceste idei în spiritul popoarelor: cât de greu pătrund aici, dar ce mare putere dobândesc o dată instalate. Am mai arătat că perturbările istorice importante își au obârșia în schimbări la nivelul acestor idei fundamentale.

Nu voi reveni asupra acestui subiect, pe larg tratat acolo, ci mă voi opri doar asupra ideilor accesibile masei și a felului în care acestea pătrund în cugetul lor.

Aceste idei se pot împărți în două categorii: în prima, putem clasa ideile întâmplătoare și trecătoare, ivite în diferite circumstanțe - interesul pentru un individ sau o doctrină, de exemplu - în cealaltă, ideile fundamentale, cărora mediul, ereditatea și opinia le conferă stabilitate, cum au fost odinioară ideile religioase și cum sunt astăzi ideile democratice și sociale.

Ideile fundamentale sunt aidoma apelor unui râu lent, ideile trecătoare sunt micile valuri clipocind la suprafața care, deși fără importanță adevărată, sunt mai lesne vizibile decât însuși cursul râului.

În zilele noastre, marile idei fundamentale cu care s-au hrănit părinții noștri par tot mai șubrede și, totodată, instituțiile întemeiate pe ele au fost profund bulversate. Se încheagă acum multe din micile idei tranzitorii de care aminteam mai înainte, dar puține dintre ele par să dobândească o influență preponderentă.

Oricare ar fi ideile sugerate masei, ele nu pot deveni dominante decât dacă sunt îmbrăcate în forme simple și capătă în spiritul lor reprezentarea unor imagini. Între aceste idei-imagini nu există nici o legătură logică de analogie ori de succesiune, putându-se substitui ca lentilele lunetei magice, așa încât vedem masele traversate rând pe rând de idei contradictorii. După capriciile momentane ale hazardului, masele vor fi plasate sub influența uneia dintre diversele idei înmagazinate

la nivelul înțelegerii lor și, prin urmare, vor comite actele cele mai antagonice. Lipsa lor totală de spirit critic nu le va permite să vadă contradicțiile.

Fenomenul nu este, de altfel, caracteristic doar maselor. El se întâlnește la mulți oameni, nu numai primitivi, ci și la aceia care, prin unele aspecte ale spiritului lor – sectanții unei credințe religioase, de exemplu – se apropie de primitivi. Eu însumi l-am observat la indieni instruiți, formați în școlile europene, deținători ai unor diplome universitare. Pe fondul imuabil de idei religioase ori sociale al acelor oameni, s-a așezat, fără a-l altera, un strat de idei occidentale, fără legătură cu primele. După împrejurări, ies la iveală unele sau altele, încât același individ manifestă contradicții flagrante. În fapt, contradicții aparente, căci doar ideile moștenite sunt suficiente de puternice pentru a decide mobilurile de conduită. Doar în cazul când omul se află sub impulsuri ereditare diferite, actele pot să fie, într-un moment sau altul, absolut contradictorii. Nu e cazul să insist aici asupra acestor fenomene, totuși de o capitală importanță psihologică. Cred că sunt necesari cel puțin zece ani de călătorii și de observare pentru a ajunge să le înțelegi.

Accesibile maselor doar îmbrăcate în forme simple, pentru a deveni populare, ideile trebuie adesea să sufere transformări. În cazul ideilor înalte filosofice sau științifice, modificările sunt de-a dreptul profunde, pentru că, din strat în strat, să ajungă până la nivelul maselor. Natura mutațiilor depinde de poporul din care fac parte mulțimile respective, dar întotdeauna ele vor fi simplificatoare.

Astfel, în realitate, nu există o ierarhie a ideilor din punct de vedere social, adică idei mai mult sau mai puțin elevate. Prin simplul fapt că o idee penetrează în mase și le poate impresiona, ea este dezbrăcată aproape de tot ce-i conferea altitudine și grandoare.

Valoarea ierarhică a unei idei fiind astfel lipsită de importanță, singurele care interesează sunt efectele produse de ea. Ideile creștine din Evul Mediu, ideile democratice din secolul al XVIII-lea, ideile sociale de astăzi nu sunt, desigur, foarte elevate. Din punct de vedere filosofic, pot fi considerate chiar greșeli. Cu toate acestea rolul lor a fost și va rămâne imens și asemenea ideii se vor situa multă vreme printre factorii esențiali în diriguirea statelor.

Chiar și după ce o idee a suportat modificările care să o facă accesibilă maselor, ea nu acționează decât atunci când – prin diferite procedee ce vor fi arătate mai jos – pătrunde în subconștient și devine sentiment. Procesul este, în general, de durată.

Să nu se creadă că o idee se impune și produce efecte doar pentru că este socotită justă. Lucrul nu se observă nici la spiritele cele mai cultivate; că așa este, ne dăm seama văzând ce slabă influență are asupra majorității oamenilor cea mai limpede demonstrație. Evidența va fi acceptată de către un individ instruit, dar curând inconștientul îl va îndrepta către concepțiile lui primare. Întâlniți-vă cu omul după câteva zile, va servi din nou vechile lui argumente, exact în aceiași termeni. Este efectul influenței ideilor anterioare devenite sentimente, or, numai acestea din urmă pun în mișcare mobilurile profunde ale actelor și discursului nostru.

Când, pe diverse căi, o idee a sfârșit prin a se întipări în spiritul maselor, ea dobândește o putere irezistibilă și antrenează o întreagă serie de consecințe. A fost necesar un timp îndelungat pentru ca ideile filosofice care au condus la Revoluția franceză să se planteze în spiritul popoarelor, dar, o dată fixate, s-a văzut irezistibilă lor forță. Elanul unui întreg popor pentru cucerirea egalității sociale, realizarea unor drepturi abstracte și a unor libertăți ideale a clătinat toate tronurile și a bulversat profund lumea occidentală. Timp de două decenii, popoarele s-au năpustit unele asupra celorlalte și Europa a cunoscut masacre ca pe vremea lui Ghinghis-han ori Tamerlan, și nici când nu s-a manifestat atât de limpede efectul declanșării ideilor capabile să schimbe orientarea sentimentelor.

Dacă trebuie o lungă perioadă pentru ca ideile să se planteze în spiritul popoarelor, nu mai puțin considerabilă e durata necesară pentru a-l părăsi. Așa încât, în privința ideilor, masele sunt întotdeauna în urmă cu mai multe generații față de savanți și filosofi. Oamenii de stat realizează astăzi erori la nivelul ideilor fundamentale pomenite mai sus, dar influența acestora fiind considerabilă încă, sunt obligați să guverneze după principii în a căror veridicitate nu mai cred.

2. Gândirea maselor

Nu se poate afirma în mod absolut că masele n-ar fi influențabile prin intermediul raționamentelor. Dar argumentele maselor, ca și cele care au putere asupra maselor sunt, din punct de vedere logic, inferioare, în cât numai prin analogie le-am putea califica drept raționale.

Raționamentele inferioare ale maselor, ca și cele elevate, se interesează pe asociații, dar ideile puse în conexiune nu au decât legături aparente de asemănare și succesiune. Ele sunt înlănțuite ca la un eschimos

care, știind din experiență că gheata, substanță transparentă, se topește în gură, conchide că și sticla, în virtutea aceleiași transparențe, poate să fie topită la fel, sau ca la un primitiv care își închipuie că, mâncând inima unui dușman curajos, își transferă și cutezanța lui, ori ca la muncitorul exploatat de patron care crede că toți patronii sunt nemiloși.

Asocierea noțiunilor unite doar de raporturi aparente și generalizarea acestor cazuri particulare – iată caracteristicile logicii colective. Asemenea asociații de idei prezintă întotdeauna oratorii care știu să le manipuleze în fața mulțimilor. Înlănțuirea de raționamente riguroase ar rămâne neînțeleasă de gloate, și de aceea putem spune că ele nu gândesc, ori că gândesc eronat și nu sunt sensibile la rațiune. De multe ori, la lectură, ești izbit de subrezimea unor cuvântări cu mare impact asupra unui auditoriu, dar nu trebuie uitat că ele erau menite să înflăcăreze mulțimea, iar nu să ajungă sub ochii unui înțelept. Oratorul, într-o comuniune intimă cu masa de oameni, caută să evoce imaginile care o seduc. Dacă reușește, scopul lui a fost atins – kilometri de discurs nu fac atât cât două-trei fraze care reușesc să subjuge masele și să le convingă.

E inutil să mai adăugăm că neputința maselor de a raționa corect le privează de spirit critic, adică de capacitatea de a distinge adevărul de eroare, de a formula o judecată precisă. Judecățile pe care le acceptă nu sunt decât judecăți impuse, niciodată judecăți elaborate de ele. Din acest punct de vedere, indivizii care nu se ridică deasupra nivelului maselor sunt foarte numeroși, iar ușurința cu care unele opinii se generalizează ține tocmai de incapacitatea majorității oamenilor de a-și formula păreri originale întemeiate pe propriile raționamente.

3. Imaginația maselor

Reprezentările pe care se și le fac masele, asemeni celor ale persoanelor lipsite de judecată, sunt susceptibile de a fi profund modelate de emoții. Imaginile pe care le evocă în mintea lor un personaj, un eveniment, o întâmplare oarecare au vivacitatea lucrurilor reale. Masele sunt aidoma unei persoane adormite, când rațiunea, suprimată momentan, lasă să se ivească imagini de o extremă intensitate, dar care se risipesc pe dată în prezența reflecției. Masele, nefiind capabile nici de reflecție, nici de judecată, nu cunosc neverosimilul, or, tocmai lucrurile incredibile sunt în general cele mai izbitoare. De aceea, masele sunt îndeosebi frapate de latura miraculoasă și legendară a evenimentelor. Miraculosul și legendarul reprezintă, în fapt, adevăratul suport al unei civilizații.

În istorie, aparența a jucat întotdeauna un rol mult mai important decât realitatea, și irealul domină realul.

Neputând gândi decât prin imagini, masele nu se arată impresionate decât de imagini. Numai acestea din urmă le înspăimântă ori le seduc și devin mobilul acțiunilor lor.

De aceea, reprezentările teatrale, care oferă imagine în forma cea mai limpede, au avut întotdeauna o influență enormă asupra maselor. „Pâine și circ” era idealul de fericire al plebei romane. Cu vremea, acest ideal s-a schimbat prea puțin. Nimic nu frapază mai mult imaginația populară ca o piesă de teatru. Întreaga sală trăiește în același timp aceleași emoții, iar dacă acestea nu se metamorfozează pe loc în acte este pentru că și cel mai naiv spectator nu ignoră că este victima unei iluzii și că a răs ori a plâns pentru niște aventuri imaginare. Totuși, uneori, sentimentele sugerate prin imagini sunt suficiente de puternice pentru ca, aidoma sugestiilor obișnuite, să incite la acte. Se cunosc destule întâmplări, la ieșirea din teatrul dramatic popular, când actorii care au interpretat roluri de trădători a trebuit să fie protejați împotriva furiei violente a spectatorilor indignați de crimele lor imaginare. După părerea mea, este unul dintre cele mai clare indicii ale stadiului mental al maselor și, mai ales, ale ușurinței cu care pot fi ele sugestionate. În ochii lor, irealul are tot atâta importanță ca realitatea și ele manifestă tendința de a nu le diferența.

Eficacitatea cuceritorilor și puterea statelor se bazează pe imaginația populară. Acționându-se prin ea, masele sunt puse în mișcare. Toate marile evenimente istorice, nașterea budismului, creștinismului, islamului, reformei, revoluțiilor și, în zilele noastre, invazia amenințătoare a socialismului sunt consecințele directe sau în timp ale impresiilor puternice produse asupra imaginației maselor.

La fel, marii oameni de stat din toate epocile și din toate țările, inclusiv tiranii absoluți, au considerat imaginația populară drept un suport pentru puterea lor. Niciodată nu au încercat să guverneze împotriva ei. „Numai dovedindu-mă catolic, spunea Napoleon în Consiliul de Stat, am reușit în războiul din Vendéea, numai dovedindu-mă musulman, m-am stabilit în Egipt. Dacă aș fi fost în fruntea unui popor evreu, aș fi restaurat templul lui Solomon.” Nici un alt om de stat, de la Alexandru cel Mare și Cezar, nu a înțeles mai bine decât el că imaginația maselor trebuie impresionată, iar preocuparea lui constantă a fost de a o stimula. La asta s-a gândit când reperta victorii, când își ținea discursurile, și nu

a uitat de ea în tot ceea ce a întreprins. Pe patul de moarte, tot la asta medita.

Dar cum se stărnește imaginația maselor? În nici un caz, prin demonstrații menite a se adresa inteligenței și judecății raționale. Pentru a închide gura poporului răzvrătit împotriva ucigașilor lui Cezar, Antoniu n-a avut nevoie de o retorică savantă. El le-a citit oamenilor testamentul celui omorât și le-a arătat cadavru lui.

Ceea ce frapază fantezia maselor e imaginea emoționantă și clară, lipsită de interpretări adiacente, sau însoțită doar de unele fapte fabuloase: o victorie zdrobitoare, un miracol uluitor, o crimă abominabilă, o imensă speranță. Important este ca lucrurile să fie înfățișate global, fără referire la cauzele lor.

Sute de întâmplări mărunte sau sute de crime de duzină nu zguduie defel imaginația maselor, în timp ce o singură crimă oribilă, o singură catastrofă le emoționează profund, chiar dacă pierderile sunt mult mai mari în primul caz. Epidemia care a secerat în Paris cinci mii de vieți în câteva săptămâni a tulburat prea puțin fantezia populară, căci această veritabilă hecatombă n-a fost înfățișată printr-o imagine tulburătoare, ci prin date statistice săptămânale. Un accident în care ar fi murit nu cinci mii de persoane, ci doar cinci sute – să zicem, zdrobiți într-o piață publică sub greutatea Turnului Eiffel prăbușit –, ar fi produs o impresie imensă. Posibila dispariție a unui transatlantic despre care se bănuia, din lipsă de informații, că ar fi eșuat în plin ocean, a răscolot profund imaginația maselor timp de opt zile. Or, statisticile oficiale arată că în același an s-au pierdut zeci de alte ambarcațiuni, dar de aceste pierderi, de altfel mult mai importante sub raportul vieților omenești și al mărfurilor, oamenii nu s-au preocupat.

Așadar, nu faptele în sine tulbură fantezia populară, ci felul în care sunt ele expuse. Prin „concentrare”, dacă ne putem exprima așa, acestea produc o imagine tulburătoare care acaparează și obsedează spiritele. A cunoaște arta de a emoționa mulțimile înseamnă a cunoaște arta de a le governa.

CONVINGERILE MASELOR ȘI FORMELE RELIGIOASE PE CARE LE ÎMBRACĂ

Am văzut deja că masele nu cugetă, că ele admit sau resping global ideile, că nu acceptă „parlamentări” ori contrażiceri și că sugestia, o dată insinuată, invadează în totalitate câmpul lor de înţelegere și ţinde să fie tradusă în act. Am mai văzut că ele nu cunosc decît sentimente violente și extreme. La ele, simpatia devine curând adoraţie și, abia ivită, antipatia se transformă în ură. Pe baza acestor observaţii generale, putem deja să ne dăm seama de ce natură sunt convingerile maselor.

Cercetând mai îndeaproape convingerile mulţimilor, atât în vremurile profund marcate de credinţă, cât și în epocile de tumult politic, cum a fost în secolul al XVIII-lea, constatăm că ele prezintă un aspect deosebit, pe care nu l-am definit mai exact decât numindu-l sentiment religios.

„Coordonatele” lui sunt foarte precise: adorarea unei fiinţe considerate superioare, teama de puterea atribuită acesteia, supunerea oarbă faţă de exigenţele ei, acceptarea necondiţionată a dogmelor impuse de ea, dorinţa de a răspândi aceste dogme și tendinţa de a-i socoti dușmani pe cei care refuză să le admită.

Indiferent de ce anume trezește acest sentiment: un Dumnezeu invizibil, un idol sculptat în piatră, un erou sau o idee politică, el e întotdeauna de esenţă religioasă, contopind miraculosul și supranaturalul. Masele îmbracă în același deplin val de mister persistent – momentan – și o formulă politică și o căpetenie victorioasă.

Omul nu este religios doar când adoră o divinitate, ci întotdeauna când își concentrează resursele spiritului, își supune voinţa și își orientează înflăcărarea fanatismului în slujba unei cauze ori a unei fiinţe devenită scop și călăuză a sentimentelor și acţiunilor sale.

Intoleranţa și fanatismul – iată ce însoţeşte întotdeauna sentimentul religios. Ele sunt inevitabile la aceia care cred că deţin secretul fericirii pământeşti sau eterne. Aceste două trăsături se regăsesc la toţi membrii unui grup animat de o convingere oarecare. Iacobinii din vremea Terorii erau la fel de religioși ca și catolicii din timpul Inchiziţiei, teribila lor înflăcărare derivând din aceeași sursă.

Convingerile maselor îmbracă aceste caracteristici de supunere oarbă, de intoleranţă sălbatică, de nevoie de propagare violentă, inerente sentimentului religios; așadar, se poate spune că aceste credinţe

au formă religioasă. Eroul aclamat de gloată devine un adevărat zeu pentru ea. Așa a fost Napoleon vreme de cincisprezece ani – născând vreo divinitate n-a avut adoratori atât de desăvârșiți, născând nu i-a trimis vreo altă atât de lesne la moarte, născând zeii păgâni și cei creștini n-au exercitat o putere atât de absolută asupra sufletelor.

Fondatorii de credințe religioase ori politice au izbutit numai pentru că au știut să impună maselor sentimentele de fanatism care îl fac pe om să-și afle bucuria în adorație și îl îmboldesc să-și sacrifice viața pentru idolul său. Și așa a fost în toate timpurile. În minunata lui carte despre Galia romană, Fustel de Coulanges¹ observă că Imperiul roman s-a menținut nu datorită forței, ci grație admirației religioase pe care a inspirat-o. „Este un caz unic în istorie – scrie el, pe bună dreptate – un regim detestat de populație care să dureze cinci secole... Și este aproape de neînțeles cum treisprezece legiuni romane au putut să țină în frâu milioane de oameni.” Dacă aceștia au arătat supunere, este pentru că Imperiul reprezenta personificarea măreției romane și era adorat pur și simplu ca o divinitate. Până și în cele mai mici așezări ale Imperiului exista un altar al împăratului. „A luat naștere în acele timpuri, de la un capăt la celălalt al Imperiului, o religie nouă, ai cărei zei erau chiar împărații. Încă înaintea perioadei creștine, întreaga Galie, reprezentată de șaiszeci de cetăți, a înălțat în comun, în apropiere de Lyon, un templu închinat lui Augustus. Preoții care oficiau aici, aleși de adunarea cetăților galeze, erau cele mai importante personalități din țară... Cu greu ar putea fi puse toate acestea doar pe seama ficii și a servilismului. Popoarele întregi nu sunt slugarnice, și asta timp de trei secole. Nu era vorba de curtezani cuprinși de admirație pentru principiile lor. Era vorba de întreaga Romă și nu numai de ea, ci și de Galia, de Spania, de Grecia și Asia.”

Astăzi, celor mai mari cuceritori nu li se mai înalță altare, dar ei au statui și portrete, iar cultul lor nu este în esență diferit de cel de odinioară. Pentru a pătrunde într-adevăr spiritul filosofiei istoriei, trebuie înțeleasă datul fundamental al psihologiei maselor: pentru ele ești zeu ori nimic.

Iar acestea nu reprezintă superstițiile unei ere apuse, alungate pentru totdeauna de rațiune. În eterna lui confruntare cu rațiunea, sentimentul n-a fost nicicând biruit. Gloatele nu mai vor să audă de cuvintele „divinitate” ori „religie”, care le-au stăpânit atâtea vreme; dar în nici

o epocă nu s-au înălțat atâtea statui și „altare” ca în ultima sută de ani, iar o mișcare populară precum cea cunoscută sub numele de boulangism¹ ne demonstrează cât de ușor sunt gata să renască instinctele religioase ale maselor. Imaginea „generalului” trona până și în cel mai dinosoc cătun: era socotit atotputernic împotriva nedreptăților și relelor și mii de oameni și-ar fi dat viața pentru el. Și ce loc ar fi ocupat eroul în istorie dacă valoarea lui i-ar fi putut purta povara legendei!

Masele au nevoie de o religie – iată o constatare deja banalizată. Convingerile politice și sociale, credința într-o divinitate nu se instăpânesc în rândul lor decât înveșmântate în forme religioase care le pun la adăpost de orice îndoială. Dacă masele ar fi determinate să accepte ateismul, acesta ar avea toată înflăcărea intolerantă a sentimentului religios și, în formele lui exterioare, ar deveni curând un cult. De altfel, o dovadă o oferă deja evoluția micii creștinități pozitive. Ea seamănă cu nihilismul despre care ne povestește Dostoievski. Dumiruit într-o bună zi de luminile rațiunii, el a sfărâmat icoanele sfinților ce împodobeau altarul din mica lui biserică, a suflat în lumânări și, fără să piardă timpul, a pus în locul imaginilor distruse lucrările câtorva filosofi atei. Apoi a aprins iarăși, cu pioșenie, lumânările. Obiectul credinței lui religioase se schimbă, dar putem spune că sentimentul divinității s-a stins într-adevăr în el?

Nu se pot înțelege – repet – anumite evenimente istorice – și anume cele mai importante – decât dacă ne dăm seama de forma religioasă pe care o îmbracă în cele din urmă convingerile împărtășite de mase. Multe fenomene sociale reclamă mai degrabă o abordare psihologică decât una naturalistă. Marele istoric Taine n-a studiat Revoluția decât ca un naturalist, de aceea adevărata geneză a evenimentelor i-a rămas străină. A observat în chip desăvârșit faptele, dar, nepătrunzând psihologia maselor, celebrul scriitor n-a putut să ajungă la cauze. Însăpăimântat de faptele sângeroase, crude, anarhice, el n-a văzut în eroii marii epoei decât o hoardă de sălbatici epileptici, robi ai instinctelor. Dar violențele, masacrele Revoluției franceze, imperativul extinderii ei, declarațiile de război către toți regii nu se explică decât prin instăpânirea în sufletul maselor a unei noi credințe. Reforma, Noaptea Sfântului Bartolomeu, războaiele religioase, Inchiziția, Teroarea sunt fenomene identice, înfăptuite prin sugestia simțământului religios ce îndemna la stărpirea,

1. Istoric și scriitor francez (1830-1889), autor al lucrării *Cetatea antică*. „Ed. Meridiene”, 1984. (n. t.)

1. Mișcare politică (1885-1889) al cărei propovăduitor a fost generalul Boulanger; el a reușit să strângă în jurul său diferiți opozanți ai regimului.

prin foc și sabie, a tot ce stătea în calea instituirii noii credințe. Metodele Inchiziției și ale iacobinilor sunt ale unor adevărați convertiți, iar ei nu ar fi fost convertiți dacă ar fi apelat la alte metode.

Răsturnări similare cu cele menționate mai sus nu sunt posibile decât atunci când suflul popular le face să țâșnească. Despotul cel mai autoritar nu le-ar putea declanșa. Când istoricii prezintă Noaptea Sfântului Bartolomeu drept opera unui rege, ei dau dovadă și de necunoașterea psihologiei maselor și de ignorarea psihologiei regilor. Asemenea manifestări nu-și au izvorul decât în spiritul popular. Cea mai absolută putere a monarhului celui mai despotic nu depășește niciodată pragul unei grăbiri sau amănări a momentului. Regii nu au înfăptuit nici Noaptea Sfântului Bartolomeu, nici războaiele religioase, după cum nici Robespierre, Danton sau Saint-Just nu au făcut Teroarea. Dincolo de asemenea evenimente se află întotdeauna spiritul maselor.

CARTEA A II-A OPINIILE ȘI CREDINȚELE MASELOR

CAPITOLUL I

FACTORII ÎNDEPĂRTAȚI AI CREDINȚELOR ȘI OPINIILOR MASELOR

După ce am studiat constituția mintală a maselor și am văzut cum simt, cum gândesc și cum judecă ele, ne vom ocupa în continuare de felul în care apar și se consolidează opiniile și credințele maselor.

Acestea sunt determinate de două serii de factori – unii îndepărtați și alții imediați. Primii determină masele să îmbrățișeze anumite convingeri și să respingă în mod categoric altele. Ei pregătesc „terenul” pe care „încolțesc” ideile noi, ale căror forță și rezultate pot să uimească, dar a căror spontaneitate nu e decât aparentă. Manifestările explozive ale unor idei ale maselor capătă uneori aspect fulgerător, dar nu este aici decât un efect superficial, dincolo de care trebuie căutat un lung proces anterior.

Factorii imediați, cei care se adaugă aceluși îndelungat proces anterior, fără de care nu s-ar putea manifesta, le provoacă maselor convingerea activă, adică dau formă ideilor și declanșează tot cortegiul de consecințe. Sub imboldul factorilor imediați, se nasc hotărârile ce ridică la luptă colectivitățile, datorită lor izbucnește o răscoală sau o grevă, prin efectul lor, din sânul unei mulțimi enorme se alege omul ce preia puterea, ori sunt răsturnate guvernele.

În toate marile evenimente istorice se vede cum se împletesc aceste două serii de factori. Să luăm un singur exemplu, cel al Revoluției franceze, bunăoară. La declanșarea ei au contribuit mai întâi factorii îndepărtați – lucrările critice ale unor gânditori și scriitori – care au pregătit spiritul mulțimilor, apoi lesne inflăcărât de către factorii imediați, precum discursurile unor oratori abili, ori rezistența Curtii față de reforme aproape neînsemnate. Între factorii îndepărtați se distinge unii cu caracter general care stau la baza tuturor credințelor și opiniilor mulțimilor: rasa, tradițiile, timpul, instituțiile, educația. Vom arăta în continuare rolul fiecăruia dintre ei.

1. Rasa

Cel mai important dintre toți acești factori este rasa, noțiune pe larg prezentată de noi într-o carte apărută anterior. Arătăm acolo ce este o rasă istorică. O dată încheiate caracterele, credințele, instituțiile, artel ei, într-un cuvânt toate elementele de civilizație, acestea devin expresia exterioară a spiritului ei. Amprenta de rasă este atât de puternică încât nici un element al ei nu poate să treacă nealterat de la un popor la altul.¹

Mediul, circumstanțele, evenimentele reprezintă sugestii sociale de moment. Ele pot să exercite o influență importantă, dar aceasta va rămâne întotdeauna momentană dacă este contrară sugestiilor ce țin de rasă, adică de un strat ancestral.

Vom avea ocazia și în lucrarea de față să revenim asupra înrăuririi rasei și să arătăm că această acțiune este atât de mare încât domină caracterele specifice spiritului maselor. De aceea credințele și comportamentul popoarelor sunt diferite de la o țară la alta și nu pot fi influențate în același fel.

2. Tradițiile

Tradițiile reprezintă ideile, trebuințele, sentimentele trecutului. Sunt sinteza copleșitoare a rasei.

Biologia se scrie altfel după achizițiile din embriologie care au arătat imensa influență a trecutului în evoluția ființelor, și tot așa va fi transfigurată și istoria când se va acorda importanța cuvenită tradiției. Mulți oameni de stat împărtășesc încă ideile teoreticienilor din secolul al XVIII-lea care credeau că o societate poate să se rupă complet de trecut și să fie refăcută, „bucată cu bucată”, prin luminile rațiunii.

Un popor este un organism creat de trecut, și, ca orice organism, nu se poate modifica decât prin lente acumulări ereditare. Tradițiile sunt adevăratele faruri ale popoarelor și, după cum am repetat de multe ori, ele nu se modifică lesne decât în formele exterioare. Fără tradiții, adică fără „sufletul național”, nici o civilizație nu este posibilă. De când există, omul a fost preocupat, pe de o parte să-și creeze o rețea de tradiții, iar pe de alta, să distrugă aceste tradiții când efectele lor benefice s-au totit. Fără tradiții stabile – absența civilizațiilor; fără eliminarea lor lentă

1. Iată o constatare nouă, fără de care, însă devenirea istorică ar rămâne de neînțeles, și de aceea am consacrat mai multe capitole pentru demonstrarea ei în lucrarea mea *Legile psihologice și evoluția popoarelor*. Cititorul poate afla acolo că, în ciuda unor aparente înșelătoare, nici limba, nici religia, nici artel, altfel spus, nici un element de civilizație, nu trece intact, fără transformări, de la un popor la altul.

– absența progresului! Dificultatea constă în aflarea unui echilibru între stabilitate și variabilitate – dificultate imensă. Când un popor se atacează prea tare de obiceiuri, timp de mai multe generații, nu mai poate să evolueze și devine, aidoma Chinei, incapabil de perfecționări. În aceste cazuri, chiar și revoluțiile violente rămân neputincioase, deoarece fragmentele dispersate fie că se sudează la loc, și atunci, intact, trecutul se reîntronează, fie că dau naștere la anarhie și, de aici, la decadentă. Astfel, sarcina de căpătai a unui popor este de a-și păstra instituțiile trecutului, modificându-le treptat. Grea sarcină! Aproape singurii care au realizat-o au fost, în vechime, romanii și, în timpurile moderne, englezii.

Elementul cel mai înverșunat, conservator și susținător al ideilor tradiționale, care se opune cu obstinație schimbării îl reprezintă masele, mai precis acele categorii de mulțimi care formează castele. Am insistat deja asupra acestui spirit de conservatorism, arătând că bună parte dintre revolte nu conduc decât la schimbări „în termeni”. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, după distrugerea bisericilor, expulzarea sau ghilotinarea preoților, persecuția generală în sânul cultului catolic, s-ar fi putut crede că vechile idei religioase și-au pierdut puterea. Cu toate acestea, după numai câțiva ani se reclama din toate părțile restabilirea cultului abolit.¹

Iată cel mai ilustrativ exemplu care arată puterea tradițiilor în sufletul celor mulți. Nu templele adăpostesc cei mai înfricoșători idoli, nici palatele pe cei mai despotici tirani. Ele pot fi ușor dărâmate. Stăpânii nevăzuți care domnesc în sufletele noastre scapă însă oricărui efort și nu cedează decât lentei uzuri a secolelor.

3. Timpul

Ca și în biologie, pe țărâm social unul dintre cei mai activi factori e timpul. El este marele creator și marele distractor. El a clădit munti din firisoare de nisip, el a ridicat la rang de demnitate umană obscura

1. Raportul lui Fourcroy, chimist de prestigiu – 1775-1809 – a contribuit la organizarea învățământului public = (n.t.), citat de Taine, este edificator în această privință. „Faptul că au loc slujbe duminică și că oamenii se duc la biserică dovedește că masele de frankezi doresc să se reîntoarcă la vechile obiceiuri și nu e chip să rezistăm în fața acestei înclinări naționale (...). Marea masă a oamenilor are nevoie de religie, de cult, de preoți. A fost eroarea câtorva filosofi moderni, în care m-am lăsat eu însumi antrenat, să creadă în posibilitatea unei instrucții destul de răspândite încât să distrugă prejudecățile religioase. Ele sunt, pentru marea majoritate a nefericiților, un izvor de consolare (...). Trebuie deci să lăsam poporului preoții, altarele și cultul lui.”

celulă din îndepărtata eră geologică. În transformarea unui fenomen oarecare lucrează secole. Pe bună dreptate, s-a spus că, dacă ar avea timp, o furnică ar putea să niveleze Mont Blanc-ul. O ființă cu puțință magică de a „regla” timpul după bunul său plac ar avea puterea pe care credincioșii i-o atribuie lui Dumnezeu.

Aici nu interesează decât influența timpului în geneza opiniilor mulțimilor, dar, și din acest punct de vedere, acțiunea lui este imensă. Sub dependența lui se află marile forțe – precum rasa –, care nu se pot forma fără el. Timpul face să evolueze și ucide credințele. Prin el, acestea dobândesc forță și, tot prin el, o pierd.

Timpul pregătește opiniile și credințele maselor, adică patul lor germenator. Rezultă de aici că unele idei, realizabile în anumite momente, devin caduce în altele. Timpul acumulează imensele reziduuri de credințe și convingeri din care se nasc ideile unei epoci. Ideile nu apar la întâmplare și fără teme. Rădăcinile lor sunt împlântate adânc în trecut, iar înflorirea ideilor s-a pregătit în timp. Ele sunt „fiice” ale trecutului și „mame” ale viitorului, dar întotdeauna rămân „sclavele” timpului.

Timpul este, așadar, adevăratul nostru stăpân și el trebuie să acționeze pentru a vedea lucrurile transformându-se. Unii se arată astăzi îngrijorați de aspirațiile amenințătoare ale maselor și de distrugerile și tulburările pe care le prevestesc. Timpul, doar el, își va lua grija de a restabili echilibrul. „Nici un regim, observă cu justete E. Lavisse¹, nu se întemeiază într-o zi. Structurile politice și sociale au nevoie de secole pentru a se cristaliza: în formă haotică, feudalitatea exista cu sute de ani înainte de a-și afla regulile, după cum monarhia absolută a viețuit timp de secole până a-și găsi mijloacele caracteristice de guvernare, și în lungile perioade de așteptare s-au manifestat mari tulburări.”

4. Instituțiile politice și sociale

O idee larg împărtășită în zilele noastre este aceea că instituțiile pot să remedieze defectele societăților, că progresul popoarelor rezultă din perfecționarea constituțiilor și a programelor de guvernare și că schimbările sociale se operează prin efectul decretelor. Revoluția franceză a avut ca punct de plecare o asemenea concepție, dar și teoriile sociale actuale se întemeiază pe ea. Un lung șir de experiențe nu a reușit să zdruncine această reductibilă iluzie, cu tot efortul unor filosofi și istorici

1. Ernest Lavisse (1842-1922), istoric francez, coordonatorul lucrării *Istoria Franței*, redactată între 1900 și 1912. (n.t.)

care au încercat să-i dovedească absurditatea. Și n-a fost deloc dificil pentru ei să demonstreze că instituțiile sunt „fiicele” ideilor, sentimentelor și moravurilor și că nu se plămădesc idei, sentimente și moravuri doar rescriind codurile. Un popor nu își alege după bunul plac instituțiile, așa cum individul nu-și poate alege culoarea ochilor sau a părului cu care s-a născut. Instituțiile și formele de guvernare sunt un produs al rasei. Departele de a fi modelatoarele unei epoci, ele sunt, dimpotrivă, modelate de ea. Popoarele nu sunt guvernate conform unui capriciu de moment, ci după cum o cere caracterul lor. Uneori este nevoie de secole pentru cristalizarea unui regim politic și de alte secole pentru al schimba. Instituțiile nu au virtuți intrinsece – ele nu sunt nici bune, nici rele în sine. Bune la un moment dat pentru un anumit popor, ele pot fi detestabile pentru altul.

Așadar, nu stă în puterea unui popor de a-și schimba cu adevărat instituțiile. Firește că poate, cu prețul unor revoluții violente, să le modifice numele, dar fondul nu se transformă instantaneu. Numele nu sunt decât etichete tranzitorii de care istoricul preocupat de valoarea reală a lucrurilor nu va ține seamă. Astfel, cea mai democratică țară este considerată Anglia¹, care cunoaște totuși un regim monarhic, în timp ce republicile din America Latină, unde există constituții republicane, suferă cele mai apăsătoare despotisme. Caracterul popoarelor, iar nu formele de guvernământ le determină destinul – iată un adevăr pe care am încercat să-l impun într-o lucrare precedentă, pe baza a numeroase exemple evidente.

Este deci o treabă puerilă, un exercițiu inutil de retorică pierderea de timp cu redactarea constituțiilor. Necesitatea și timpul își iau singure însărcinarea de a le „elabora”, când acești doi factori sunt lăsați să acționeze. Cum au făcut anglosaxonii, după cum arată marele istoric Macaulay² într-un pasaj ce ar trebui învățat pe de rost de către toți politicienii din țările latine. După ce explică „binefacerile” noilor legi din punct de vedere pur rațional – un haos de absurdități și contradicții –, el com-

1. Lucru recunoscut până și în Statele Unite de către republicanii avansați. Această opinie categorică se regăsește, bunișoară, în ziarul american *Forum*, pe care îl citez după *Review of Reviews*, din decembrie 1894: „Niciodată nu trebuie să se uite – nici de către cei mai înverșunați dușmani ai aristocrației – că Anglia este astăzi țara cea mai democratică din lume, în care drepturile omului sunt cel mai bine respectate și unde indivizii se bucură de cea mai mare libertate.”

2. Thomas Babington Macaulay (1800-1859), istoric și om politic englez, membru al Partidului Liberal (Whig), cu funcții în administrația colonială din India, ministru de Război, autorul *Istoriei Angliei* (5 volume, 1849). (n.t.)

pară zecile de constituții ucise de convulsiile popoarelor latine din Europa și de pe continentul american cu Constituția Angliei, remarcând că aceasta din urmă n-a fost modificată decât arareori, parțial, numai sub imperiul necesităților imediate, niciodată din rațiuni speculative. „Nu perfecțiunea trebuie să constituie preocuparea de căpătâi, ci utilitatea. Nu trebuie înlăturată o anomalie doar pentru că este o anomalie; nu trebuie niciodată inovat decât dacă se simte un mare inconvenient, și chiar și atunci inovația va viza doar înlăturarea aceluși inconvenient; nu trebuie lărgită sfera inovației dincolo de cazul particular de remediat – iată reguli după care, de la epoca regelui Ioan până la cea a reginei Victoria, s-au ghidat deliberările în cadrul celor două sute cincizeci de parlamente ale noastre.”

Ar trebui analizate una câte una legile, instituțiile fiecărui popor, pentru a vedea cât de profund exprimă ele esența rasei și că, din această pricină, nu pot fi transformate brusc. Se pot face considerații filosofice asupra avantajelor și inconvenientelor centralizării, de exemplu, dar când avem de-a face cu un popor format din diferite naționalități ce și-a consacrat mii de ani de eforturi pentru a ajunge progresiv la această centralizare, când observăm că o revoluție puternică având drept scop demolarea tuturor instituțiilor trecutului a fost nevoită nu numai să respecte această centralizare, ci s-o accentueze și mai mult, nu putem să conchidem decât că ea este rodul necesității imperioase și să deplângem necugetarea oamenilor politici care vorbeau de distrugerea ei. Dacă, din întâmplare, ar fi avut câștig de cauză punctul lor de vedere, reușita nu ar fi fost decât semnalul unei profunde anarhii¹ care ar fi condus, de altfel, la o nouă centralizare, mai accentuată decât cea veche.

Din cele spuse anterior, rezultă că nu instituțiile sunt mijlocul prin care se poate acționa profund asupra spiritului maselor. Unele țări, precum Statele Unite, prosperă extraordinar cu instituții democratice, pe când altele, cum sunt republicile latino-americane, vegetează în cea mai

1. Dacă facem o apropiere între profundele disensiuni religioase și politice care au separat diferitele părți ale Franței (cea ce ține în mod evident de rasă) și tendințele separatiste din timpul Revoluției, ce au reușit să scape sfârșitul războiului franco-prusac, constatăm că diversele naționalități care trăiesc pe pământ francez sunt încă departe de a fi fuzionat complet. Centralizarea impusă de Revoluție și crearea unor departamente artificiale menite să amestece vechile provincii au fost, fără îndoială, o întreprindere utilă. Dacă decentralizarea, despre care vorbesc astăzi spirite necugetate, ar putea fi înapoiată, ar duce imediat la o violentă discordie. A nu ține seama de asta înseamnă a uita complet istoria noastră.

lamentabilă anarhie, în pofida unor instituții asemănătoare. Iar aceste instituții sunt la fel de străine de marea primelor ca și de decadența celorlalte. Popoarele rămân guvernate de caracterul lor, și instituțiile ce nu se mulează pe acest caracter nu reprezintă decât un veșmânt de împrumut, o deghizare tranzitorie. Desigur, s-au purtat războaie sângeroase, s-au făcut revoluții violente și toate acestea se vor mai întreprinde pentru a se impune instituțiile cărora li se atribuie puterea supranaturală de a crea fericirea. Într-un anume sens, da, am putea spune că instituțiile acționează asupra spiritului popoarelor, fiindcă dau naștere unor asemenea mișcări, dar știm că, în realitate, fie că sunt triumfătoare, fie că eșuează, ele nu posedă în sine vreo virtute. Urmărind „cucerirea” lor nu facem decât să alergăm după himere.

5. Învățământul și educația

Printre ideile dominante din epoca noastră, se numără convingerea că, prin educație, oamenii devin mai buni și chiar egali între ei. Repetată fără încetare, aserțiunea a căpătat forța uneia dintre cele mai neclintite dogme ale democrației și ar fi la fel de greu să o ataci pe cât era odinioară de complicat să te atingi de dogmele Bisericii.

Dar și în această privință, ca și în multe alte chestiuni, ideile democratice se află în profund dezacord cu datele psihologiei și cele ale experienței. Unor filosofi eminenți, dintre care se remarcă în mod deosebit Herbert Spencer, nu le-a venit deloc greu să arate că educația nu îl face pe om nici mai moral, nici mai fericit, că nu îi modifică nici instinctele și nici zestrea ereditară, și că, prost direcționată, ea poate și să fie mai degrabă distructivă decât utilă. Statisticile confirmă aceste considerații; datele despre criminalitate arată creșterea acesteia o dată cu generalizarea educației (sau, cel puțin, a unui anumit gen de instrucție), și că cei mai răi dușmani ai societății – anarhiștii – se recrutează cel mai adesea dintre indivizii care au o diplomă școlară. Un distins magistrat, Adolphe Guillot, observa că astăzi sunt trei mii de criminali care au trecut printr-o școală față de numai o mie de criminali analfabeți, și că, în cincizeci de ani, criminalitatea a crescut de la 227 la sute de mii de locuitori la 552, ceea ce reprezintă o creștere cu 133%. Ca și alți colegi de breaslă, el mai remarcă și că, în principal, criminalitatea sporește în rândul tinerilor care nu au avut posibilitatea să urmeze o instituție de învățământ particulară, dar frecventează școlile publice gratuite.

Fără îndoială că nimeni n-a susținut vreodată că învățământul bine direcționat nu conduce la rezultate practice foarte utile, dacă nu în planul mo-

ralității, cel puțin pentru dezvoltarea aptitudinilor profesionale. Din nefericire, mai cu seamă de vreo treizeci de ani, popoarele latine și-au învânat sistemele educative pe principii foarte defectuoase și, în pofida observațiilor făcute de rafinați oameni de spirit, ele persistă în lamentabilele erori. Eu însumi am arătat, în mai multe lucrări¹, că învățământul nostru actual îi transformă în dușmani ai societății pe mulți dintre cei care au beneficiat de el și că din acești tineri se recrutează numeroși discipoli ai celor mai dăunătoare forme de socialism.

Primul pericol al acestui sistem educațional – pe drept etichetat „latin” – este că se bazează pe o eroare psihologică fundamentală, și anume promotorii lui își închipuie că papagalizarea manualelor dezvoltă inteligența. De aici, strădania de a învăța cât mai mult posibil – de la școala primară până la doctorat, tinerii nu fac decât să îngurgiteze conținutul cărților, fără a-și exersa judecata și inițiativa proprie. Pentru ei, instrucția constă în „a recita” în spirit obedient. „A-ți învăța lecțiile, a ști pe de rost o gramatică, a repeta corect, a imita corect – iată un învățământ ridicol în care orice efort este un act de credință în fața infailibilității educatorului și care are drept rezultat minimalizarea personalității” – scria Jules Simon, fost ministru al Instrucțiunii publice.

Dacă acest învățământ nu ar fi decât inutil, ne-am putea limita la a-i plânge pe nefericiții copii cărora li se predă, în locul atâtor lucruri necesare, despre genealogia descendenților lui Clotar, despre luptele din Neustria și din Austrasia² sau despre clasificarea zoologică, dar el prezintă un pericol mult mai serios, căci îi inspiră celui care a beneficiat de el dezgustul violent față de condiția în care a venit pe lume și dorința arzătoare de a o depăși. Muncitorul nu mai vrea să rămână muncitor, țărânul nu mai dorește să fie țărân, iar ultimul dintre burghezi nu mai visează pentru fiii săi altă carieră decât cea de funcționar al statului. În loc să-i pregătească pe oameni pentru viață, școala nu îi pregătește decât pentru funcții publice unde pentru reușită nu este nevoie de scânteierile inițiativei. La baza ierarhiei sociale, școala fabrică armate de proletari nemulțumiți de soarta lor, gata oricând de revoltă; în vârful acestei ierarhii, ea creează o burghezie frivolă și, totodată, sceptică și credulă, indoctrinată cu încrederea superstițioasă în statul-Providență, împotriva căruia, cu toate acestea, nu conținește de a-și arăta „colții”, acuzând guvernele de propriile ei greșeli, incapabilă, însă, să întreprindă ceva fără intervenția autorităților.

1. Vezi *Psihologia socialismului și Psihologia educației*.

2. Regate merovingiene, rivale, unificate în secolul al VI-lea de Pepin de Herstal. (n.t.)

Statul, care produce toți acești deținători de diplome, nu poate să folosească dintre ei decât un număr limitat de persoane, lăsându-le, inevitabil, pe celelalte fără serviciu. Nu are decât să se resemneze hrănindu-le pe primele și făcându-și dușmani din celelalte. De la baza și până în vârful piramidei sociale, masa fabuloasă a posesorilor de diplome ia astăzi cu asalt carierele. Un negociant poate cu greu să-și găsească un agent pentru a-l reprezenta în colonii, dar funcțiile oficiale modeste sunt solicitate de mii de candidați. Numai în departamentul Senei sunt astăzi douăzeci de mii de instituitori și instituțioare fără posturi, care, disprețuind muncile câmpului și atelierele industriale, se adresează statului pentru a le găsi mijloace de trai. Numărul celor aleși fiind restrâns, inevitabil, cel al nemulțumiților este imens. Aceștia din urmă sunt gata pentru orice fel de revoltă, indiferent de conducătorii și de scopurile acesteia. Acumularea de cunoștințe inutile este un mijloc sigur de transformare a omului în revoltat.¹

Evident că este târziu să te așezi de-a curmezișul împotriva acestui curent. Numai experiența, cea de pe urmă educatoare a popoarelor, va avea drept sarcină să ne dezvăluie eroarea. Numai ea va putea să dovedească necesitatea înlocuirii odioaselor noastre manuale, a jalnicelor concursuri printr-un sistem educațional profesionist, capabil să-i readucă pe tineri către câmpuri, ateliere, întreprinderi coloniale – astăzi devenite atât de neatrăgătoare. Și când spun sistem educațional profesionist (ce-ru acum de toate spiritele lunate), mă gândesc la cel de care s-au bucurat părinții noștri și pe care popoarele ce domină astăzi lumea au știut să-l păstreze. În remarcabile pagini, din care voi reproduce mai jos pasaje esențiale, Taine a arătat limpede că educația noastră de altădată era ceea ce este astăzi educația engleză ori americană și, făcând o paralelă între sistemul latin și cel anglo-saxon, scriitorul a pus în lumină cu claritate consecințele celor două metode.

1. De altfel, fenomenul nu este specific popoarelor latine, el se observă și în China, țară condusă de asemenea de către o solidă ierarhie de mandari, unde posturile se obțin tot prin concursuri cu o singură probă: „recitarea” împerturbabilă a manualelor voluminoase. Armata de oameni scoliti care nu au locuri de muncă constituie astăzi în China o adevărată calamitate națională. La fel în India, unde, după ce englezii au deschis școlile, nu pentru a educa în același mod ca în Anglia, ci doar pentru a-i instrui pe indigeni, s-a format o clasă specială de oameni cu carte, care, negăsind posturi, devin dușmani neîmpăcați ai puterii engleze. Dar, indiferent că ajung să ocupe sau nu funcții, la toți acești oameni școlți se observă o imensă scădere a nivelului lor în plan moral, ca un prim efect al instrucției. Am insistat în amănunt asupra acestui aspect în cartea mea intitulată *Civilizațiile Indiei*, lucru ce se regăsește, de altfel, în scrierile tuturor celor care au vizitat unașă peninsula.

Probabil că am putea accepta toate inconvenientele sistemului nostru tradițional de educație, declasații și nemulțumiți pe care îi produce, dacă dobândirea superficială a atâtor cunoștințe, recitarea perfectă a manualelor ar spori nivelul de inteligență. Dar ajunge el la astfel de rezultate? Nu, din păcate! Judecata, experiența, inițiativa, caracterul – iată condiții pentru reușita în viață, dar cărțile nu ne învață despre ele. Manualele sunt dicționare utile, dar înmagazinarea în memorie a lungi pasaje din ele rămâne fără rost.

Despre cum poate fi dezvoltată inteligența, printr-un sistem educațional profesionist, imposibil de atins prin metoda clasică, vorbea admirabil Taine într-o pagină pe care o reproducem în continuare:

Ideile nu se formează decât în mediul lor natural și normal; ceea ce le face să rodescă sunt nenumăratele impresii pe care omul le trăiește zilnic la atelier, în mină, la tribunal, la birou, pe șantier, în spital; este spectacolul viu al uneltelor, materialelor și acțiunilor practice, în prezența clienților, pacienților, muncitorilor, este lucrarea, bine sau rău îndeplinită, materială sau mintală. Micile percepții specifice ochiului, urechii, mâinilor și chiar mirosului, prinite involuntar și elaborate pe nesimțite, se organizează pentru a-i sugera individului, mai curând sau mai târziu, cutare combinație nouă, simplificare sau economisire de forțe, perfecționarea sau invenția. Dar tineretul francez este privat de toate aceste contacte prețioase, de aceste elemente asimilabile și indispensabile, tocmai la vârsta cea mai fecundă – șapte sau opt ani la rând, el e sechestrat într-o școală, ținut la distanță de experiența directă personală care să-i lumineze înțelegerea exactă și vie a lucrurilor, a oamenilor și a felurilor căi de a se folosi de toate acestea.

„Cel puțin nouă din zece tineri își pierd timpul și energia, mai mulți din viața lor – ani importanți și chiar decisivi. Mă gândesc mai întâi la jumătate sau la două treimi dintre tinerii care se prezintă la examene, dar nu reușesc, dar, apoi, și la cei admiși care ajung în posesia unei diplome, și dintre care, iarăși, jumătate sau două treimi sunt afectați de surmenaj. Li s-a cerut prea mult, prinzându-li-se ca într-o anumite zi, în fața unei table ori stând într-o bancă, să se arate preț de două ceasuri repertoriu vii ale disciplinelor din cutare ori cutare domeniu al cunoașterii umane. Și ei chiar asta sunt, într-adevăr, sau foarte aproape de acest model ideal, în acea zi, timp de două ore, dar după o lună ei nu mai sunt deloc astfel și nu ar putea să mai sustină același examen; cunoștințele lor, prea numeroase și prea încărcate, li se scurg neîncetat din minte și altele nu le iau locul. Vigoarea mintală s-a vestejit, seva fecundă s-a alterat – iată un om sfârșit. La locul lui bine stabilit, căsătorit, resemnat să se învârtăască la nesfârșit în cerc – în același cerc –, individul se cantonează în slujba lui limitată. O îndeplinește corect, dar nimic mai mult de atât. Randamentul este mediocru – rezultatul nu acoperă cheltuiala. În Anglia ori în America, la fel ca în Franța până în 1789, se folosește procedeul opus, iar randamentul obținut este egal ori superior.

Ilustrul istoric arată mai departe diferența dintre sistemul nostru educațional și cel al anglo-saxonilor. La ei învățământul nu își are obârșia în carte, ci în obiectele înseși. De pildă, inginerul, format într-un atelier și nicidecum într-o școală, poate să ajungă exact la acel nivel corespunzător inteligenței sale: muncitor sau maistru, dacă este incapabil să meargă mai departe, inginer, dacă aptitudinile i-o permit. Este un procedeu mai democratic și mai util pentru societate decât să faci ca întreaga carieră a unui individ să depindă de un concurs pe care l-a susținut timp de câteva ceasuri la optsprezece ori la douăzeci de ani.

În spital, în mină, în manufactură, la arhitect sau la omul legii, elevul, admis la vârstă fragedă, își face ucenicia și stagiul, așa cum se petrece la noi doar în biroul notarului sau în atelierul de pictură pentru zugrăvii de rând. În prealabil, înainte de a intra ucenic, tânărul urmează un curs general unde învață noțiuni de breaslă care să-l pregătească pentru observațiile ce le va face concret. De asemenea, ca ucenic, are acces la cursuri tehnice pe care le poate urma în timpul liber, pentru a-și consolida și sistematiza, puțin câte puțin, experiența practică de zi cu zi. Cu un asemenea regim, capacitatea practică sporește și se dezvoltă de la sine până la nivelul pe care-l comportă capacitățile elevului și în direcția cerută de necesitățile meseriei viitoare, cu care el se adaptează încă de pe băncile școlii. În felul acesta, în Anglia și în Statele Unite tânărul ajunge foarte curând să-și pună în valoare resursele lui interioare. La 25 de ani, și chiar mai devreme, dacă fondul lui e bun, este nu numai un executant folosit, ci și un întreprinzător spontan, este nu doar o roată într-un angrenaj, ci un adevărat motor. În Franța, unde prevalează procedeul contrar – devenit cu fiecare nouă generație tot mai... ortodox –, totalul forțelor risipite este enorm.

Și iată care este concluzia marelui gânditor despre inconvenientele tot mai mari ale învățământului de tip latin și despre viață:

La cele trei niveluri de educație: în copilărie, în adolescență și la tinerete, pregătirea teoretică și școlară în clase, cu ajutorul manualelor, este prelungită și încărcată în vederea examenelor de diplomă, și numai în vederea acestei ținte, prin cele mai rele mijloace, prin aplicarea unui regim antinatural și antisocial, prin amânarea excesivă a învățământului practic, prin internat, prin antrenamentul artificial și îndopare mecanică, prin surmenaj, fără a se ține seamă de viitor, de vârsta adultă și sarcinile virile ce îi incumbă omului format, făcându-se abstracție de lumea reală în care tânărul va fi aruncat, de societatea ambiantă la care ar trebui adaptat, făcând din el, dintr-un început, un resemnat, de confruntarea dintre oameni, în care pentru a se apăra și a se menține la suprafață, el trebuie dinainte înzestrat, înarmat, exersat, călit. Acest bagaj indispensabil, această schimbare mai importantă decât orice altceva, această soliditate de bun-simț a voinei și a rezistenței psihice, școlile noastre nu le procură tânărului; dimpotrivă, departe de a-l califica, ele îl descalifică pentru condiția sa viitoare și definitivă.

Prin urmare, intrarea tânărului în lume și primii săi pași în domeniul activității practice nu sunt, cel mai adesea, decât o suită de căderi dureroase. El rămâne rănit, lovit, estropiat pentru totdeauna. Este o încercare grea și periculoasă, în care echilibrul moral și mintal se alterează, existând riscul de a nu fi niciodată restabilit; deziluzia a venit, prea bruscă și totală, decepțiile sunt prea mari și durile prea adânci.¹

Ne-am îndepărtat oare, prin cele arătate mai sus, de tema noastră: psihologia maselor? Nicidecum. Pentru a înțelege ideile, credințele care germinează la un moment dat spre a încolți în viitor, trebuie să știm cum a fost pregătit terenul. Învățămintul care e oferit tineretului unei țări ne permite să prevedem în linii mari destinul acelei țări. Or, țelul în care este educată actuala generație îndreptățește cele mai sumbre previziuni. Prin instrucție și educație, spiritul popoarelor poate fi ameliorat sau alterat în bună parte și, prin urmare, era necesar să arătăm în ce fel a fost el modelat de sistemul actual și cum anume mase de oameni indiferenți ori neutri au devenit progresiv o imensă „armată” de nemulțumiți, gata să urmeze toate sugestiile utopiștilor și retorilor. Astăzi școala formează nemulțumiți și anarhiști și pregătește pentru popoarele latine momentul decadenței.

1. Taine, *Le régime moderne* (Regimul modern), vol. II, 1894 – Sunt aproape ultimele pagini scrise de Taine, în care apare admirabil rezumată îndelungata sa experiență. Educația este singurul nostru mijloc de a acționa asupra spiritului unui popor și este înfrigor de trist că aproape nimeni în Franța nu mai reușește să înțeleagă ce element reductibil de decadență a devenit învățământul nostru actual. În loc să-i înalțe pe tineri, el îi înjosește și îi corupe.

CAPITOLUL II

FACTORII IMEDIAȚI AI OPINIILOR MASELOR

După ce am trecut în revistă factorii îndepărtați și pregătitori pentru acea receptivitate specială ce face posibilă ivirea unor sentimente și încolțirea unor idei în cugetul popoarelor, se impune să cercetăm factorii susceptibili de a exercita o acțiune imediată. Cum trebuie dirijați aceștia spre a-și produce efectul, vom arăta într-un alt capitol.

În prima parte a lucrării noastre am tratat chestiunea sentimentelor, ideilor, gândirii la nivelul colectivităților, a căror cunoaștere poate, evident, să ofere, la modul general, mijloacele de impresionare a maselor. Știm deja ce trapează imaginația multimilor: puterea și propagarea sugesției, prezentate mai ales sub formă de imagini. Dar posibilele sugesții fiind de origini foarte diverse, factorii capabili de a acționa asupra spiritului gloatelor pot fi, de asemenea, diferiți. Se impune deci, examinarea lor separată. Masele sunt oarecum ca Sfînxul din legenda antică: ori rezolvi problemele pe care le pune psihologia lor, ori te resemnezi să fii devorat de ele.

1. Imaginile, cuvintele și formulele

Vorbind despre fantezia maselor, am văzut că mai ales imaginile le impresionează pe acestea. Dacă, însă, nu avem la îndemână imagini, ele pot fi evocate printr-un judicios apel la cuvinte și formule lingvistice, care, folosite cu iscusință, capătă puterea misterioasă pe care le-o atribuiau odinioară adepții magiei. Ele stărnesc în sufletul multimilor formidabile furtuni, pe care tot ele le domolesc. Cu osemintele celor care au căzut pradă puterii cuvântului, s-ar putea înălța o piramidă mai mare decât celebrul monument al lui Keops.

Tăria cuvintelor stă în legătura lor cu imaginile evocate prin ele, fiind total independentă de semnificațiile reale. Cuvintele cu sensurile cele mai vagi au adesea cea mai mare putere. Și mă refer la termeni precum: democrație, socialism, egalitate, libertate etc., ale căror înțelesuri bogate ar necesita volume întregi pentru a fi explicate. Cu toate acestea, o forță cu adevărat magică se degajă din silabele lor, de parcă ar conține soluția tuturor problemelor. Asemenea cuvinte sintetizează variate aspirații

inconștientă la o altă cu speranța împlinirii lor, iar lupta împotriva-le cu argumente logice și raționale este un demers dinainte condamnat la eșec. Iată-le pronunțate cu evlavie în fața maselor, și pe dată chipurile devin reverențioase, capetele se înclină. Cuvintele acestea cad cu vigoarea forțelor naturii, cu efectul irezistibil al fenomenelor supranaturale. Ele evocă în suflete imagini grandioase și vagi, dar însăși nebuloasa ce le învâluie le sporește misterioasa putere. Le-am putea asemui cu reductibilele moaște ale unor sfinți, de care credinciosul se apropie înfiorat.

Neavând legătură cu sensul, imaginile evocate de cuvinte se schimbă de la epocă la epocă, de la popor la popor, formulările rămânând identice. În mod trecător, anumitor cuvinte li se aplică anumite imagini, cuvântul nefiind decât butonul care le declanșează.

Nu toate cuvintele și nu orice sintagmă posedă virtutea de a evoca imagini; sunt unele care, deși au avut această calitate, se uzează și nu mai trezesc spiritele, devin doar niște vane eufonii, menite a-l scuti pe cel ce le folosește de obligația de a gândi. Cu un mic stoc de formule și de locuri comune, învățate în tinerețe, suntem în posesia a tot ce ne trebuie pentru a trece prin viață, fără oboseala nevoi de a mai cuta.

Studiind o limbă oarecare, observăm că vocabulele din care se compune se modifică destul de lent de-a lungul vremii, dar că imaginile pe care le evocă și sensurile care li se atribuie cuvintelor se schimbă neîncetat. De aceea, într-o lucrare anterioară, trăgeam concluzia că traducerea exactă, mai ales în cazul limbilor moarte, este imposibilă. Când substituim un termen francez printr-unul latin, grec ori sanscrit sau când căutăm să înțelegem o carte scrisă în propria noastră limbă cu secole în urmă, ce facem noi de fapt? Pur și simplu, punem în locul noțiunilor și imaginilor generate în spiritul popoarelor de vechiul mod de viață, fără analogie cu al nostru, imaginile și ideile pe care viața modernă le-a suscitată la nivelul înțelegerii noastre. Contemporanii Revoluției franceze, închipuindu-și că-i imită pe greci și pe romani, nu au făcut decât să atribuie vechilor cuvinte sensuri pe care acelea nu le-au avut niciodată. Ce asemănare ar putea să existe între instituțiile Greciei și cele pe care le denumim în zilele noastre cu termeni din greaca veche? Ce era atunci o republică, dacă nu o instituție de esență aristocratică, formată prin unirea unor mici despoti stăpâni peste o masă de sclavi, menținuți într-o stare de supunere absolută? Aceste aristocrații cômune nu ar fi putut să existe în absența sclaviei pe care se întemeiau.

Dar cuvântul „libertate”, ce semnificație asemănătoare cu cea dată de noi, astăzi, putea să aibă într-o epocă în care nici măcar nu se bănuia libertatea de gândire și în care nu exista fărădelege mai mare (de altfel, foarte rară) decât să pui în cauză zeii, legile și datinile cetății? Cuvântul „patrie”, pentru un atenian ori pentru un spartan, însemna cultul Atenei sau al Spartei, nicidecum cultul Greciei, formată atunci din cetăți rivale ce se războiau neconștient între ele. Același cuvânt „patrie”, ce sens putea să aibă pentru galii divizați în triburi rivale, alcătuite din popoare cu limbi și religii diferite, pe care Cezar le-a învins atât de ușor pentru că și-a găsit întotdeauna aliați printre ele? Abia Roma avea să facă din Galia o patrie, dându-i unitate politică și religioasă. Dar fără a cobori atât de departe în istorie, întorcându-ne doar cu două secole îndărăt, credeți că pentru marele Condé¹, care s-a aliat cu străinii împotriva propriului suveran, cuvântul „patrie” avea același înțeles ca pentru prinții francezi de astăzi? Și același cuvânt nu avea un sens foarte diferit de sensul modern pentru cei plecați în prăbie? Ei își închipuiau că se supun legilor onoarei luptând împotriva Franței – și, din punctul lor de vedere, chiar ascultau de aceste legi, căci feudalismul presupune legătura dintre vasal și feudal, iar nu glasul pământului, și acolo unde stăpâna suveranul, acolo era adevărata patrie.

Și astfel de cuvinte al căror sens s-a schimbat profund de-a lungul timpului sunt numeroase, iar noi nu vom ajunge să înțelegem perfect ce semnificau odinioară decât cu susținut efort. Pe bună dreptate, s-a afirmat că e nevoie de bogate lecturi pentru a izbuti să pătrundem înțelesul dat de străbunii noștri unor cuvinte precum „rege” și „familia regală”. Ce să mai spunem, atunci, despre termeni mult mai complecși?

Cuvintele nu au decât semnificații mobile și tranzitorii, schimbătoare de la epocă la epocă, de la popor la popor. Când dorim să acționăm prin cuvinte asupra maselor, trebuie cunoscut sensul pe care îl au pentru ele la un moment dat, iar nu cel avut odinioară sau cel atribuit de către indivizi cu o altă configurație mentală. Ca și ideile, cuvintele au viață.

De asemenea, atunci când, în urma tulburărilor politice, a bulversării la nivelul credințelor, masele ajung să arate aversiune manifestă față de imaginile evocate de anumite cuvinte, prima îndatorire a veritabililor oameni de stat este de a schimba aceste cuvinte, bineînțeles, fără să se atingă de realitățile desemnate în sine. Acestea din urmă sunt

1. Ludovic al II-lea, prinț de Condé (1621-1686). După ce a luat parte la tulburările Frondei, s-a aliat o vreme cu spaniolii. (n.t.)

prea legate de fondul ereditar pentru a putea fi transformate. Una dintre funcțiile esențiale ale oamenilor de stat constă așadar în botezarea, cu termeni populari, sau măcar neutri, a lucrurilor detestate de mase sub vechi denumiri. Puterea cuvintelor e atât de mare, încât sunt de ajuns termeni bine ticluiți pentru a-i face pe oameni să accepte cele mai odioase lucruri. Taine observă pe bună dreptate că, prin invocarea cuvintelor „libertate” și „fraternitate”, iacobinii au putut „să instaureze un despotism bun pentru o țară africană ca Dahomey-ul, un tribunal aidoma celui al Inchiziției, hectarompele omenești asemănătoare celor din vechiul Mexic”. Artă guvernamentală, ca și a avocatilor, constă în principal în pricperea de a vehicula cuvintele. Artă anevoioasă, căci, în sânul aceleiași societăți, aceleași cuvinte au foarte adesea înțelesuri diverse pentru diferitele pături sociale. În aparență, acestea folosesc cuvinte identice, dar, în realitate, nu vorbesc aceeași limbă.

În exemplele precedente, ne-am referit la timp ca factor principal pentru schimbarea sensului cuvintelor. Dacă luăm în considerare și elementul rasă, vom constata că în aceeași epocă, la popoare aflate pe trepte egale de civilizație, cuvinte identice corespund foarte adesea unor idei mult deosebite între ele. Dar asemenea diferențe sunt sesizabile doar ca urmare a numeroase călătorii, aspect asupra căruia nu voi insista, rezumându-mă la a sublinia că tocmai cuvintele cele mai folosite au sensurile cele mai diferite, de la un popor la altul. Și dau doar două exemple, cuvintele „democrație” și „socialism”, atât de frecvente în zilele noastre.

Ele corespund, în spiritul latin și în spiritul anglo-saxon unor idei și imagini total opuse. La popoarele latine, cuvântul „democrație” înseamnă mai ales ștergerea voinței și a inițiativei individului în favoarea celor ale statului. Din ce în ce mai mult, acesta este desemnat să conducă, să centralizeze, să monopolizeze și să producă. La el fac în mod constant apel toate partidele, fără excepție: radicale, socialiste ori monarhiste. La anglo-saxoni, și îndeosebi la cei din America, același cuvânt „democrație” înseamnă, dimpotrivă, dezvoltarea intensă a voinței și a individului, retragerea statului, căruia, în afară de poliție, de armată și de relațiile diplomatice, nu i se lasă nimic altceva de condus, nici chiar învățământul.¹

1. În *Les lois psychologiques de l'évolution des peuples* (Legile psihologice ale evoluției popoarelor) am insistat pe larg asupra diferențelor dintre idealul democratic latin și idealul democratic anglo-saxon.

2. Iluziile

Încă din zorii civilizațiilor, popoarele au căzut pradă influenței iluziilor. Făuritorilor de himere le-a înălțat omenirea cele mai multe temple, statui și altare. Iluzii religioase odinioară, iluzii filosofice și sociale astăzi – formidabilele închipuiri au domnit dintotdeauna în capetele oamenilor, în succesele civilizații ce-au înflorit pe acest pământ. În numele lor, s-au clădit templele din Chaldea și din Egipt, monumentele religioase ale Evului Mediu și a fost bulversată întreaga Europă acum un secol. Nu există concept artistic, politic ori social care să nu aibă imprimate puternica lor amprentă. Câteodată, omul le coboară de pe semetul lor pedestal – nu fără a plăti usturătorul preț al unor înfricoșătoare convulsii –, dar el pare condamnat de a le reaseza la nesfârșit pe înălțimea lor. Fără închipuiri, omul n-ar fi ieșit din primitivă barbarie, și în lipsa lor ar decădea din nou. Nu sunt, firește, decât niște umbre străvezii, dar aceste plămămuiri de vis au incitat popoarele să făurească tot ceea ce dă splendoare artelor și mărește civilizațiile.

„Dacă din muzee și din biblioteci am răsturna și am călca în picioare toate operele de artă care își află sursa de inspirație în religii, ce ar mai rămâne din marile visuri ale omenirii?” scrie un autor. „A le dărui oamenilor fărăma de speranță și iluziile fără de care nu ar putea trăi – iată rațiunea de a fi a zeilor, a eroilor și a poetilor. Într-o vreme, se părea că sarcina asta ar fi putut să fie preluată de știință, dar ceea ce a compromis-o în ochii celor însetați de ideal este că știința nu îndrăznește să promită și nu știe să mintă destul.”

Filosofi din ultima sută de ani s-au dedat cu fervoare la distrugerea iluziilor religioase, politice și sociale, din care s-au hrănit de-a lungul veacurilor moșii și strămoșii noștri, și, distrugându-le, au secat izvorul de speranță și seamănă. Dincolo de himerele ucise, ei au găsit forțele oarbe ale naturii, neînduplecate cu cei slabi și lipsite de milă. În pofida tuturor progreselor ei, filosofia nu a oferit încă popoarelor nici un ideal care să le încante, să le farnice. Dar fiindcă iluziile le sunt de neînlucit, popoarele se duc din instinct – ca albinda după sucul florilor – către retorici ce le înfățișează dulci năluciri. Marele factor al evoluției popoarelor n-a fost niciodată adevărul, ci eroarea. Dacă astăzi socialismul își sporește puterea, asta nu se datorește decât faptului că el a rămas singura iluzie încă vie. Și nu poate fi împiedicat din mersul său progresiv prin explicații științifice, căci principala forță a socialismului este de a fi apărut de către spirite care, ignorând într-atât realitățile, au cutezanța de a-i pro-

mite omului, cu insolență, fericirea. Iluzia socială tronează astăzi pe umerii morman de ruine ale trecutului, iar viitorul îi aparține. Gloatele n-au fost nicicând însetate de adevăr. Ele își întorc privirile din fața evidenței care displace, preferând divinizarea erorii, dacă eroarea le seduce. Cine știe să le iluzioneze devine lesne stăpânul lor, pe când cel care le decepționează le cade victimă.

3. Experiența

Experiența constituie aproape singurul procedeu eficient menit a consolida un adevăr în conștiința maselor și a destrăma iluziile devenite periculoase. Dar și ea trebuie extinsă la o scară foarte largă și, de multe ori, repetată. Experiențele trăite de o generație sunt în general inutile pentru generația următoare și, de aceea, exemplele demonstrative care evocă evenimente istorice nu sunt de folos. Singurul lucru util este de a arăta în ce măsură trebuie repetate de la o epocă la alta experiențele pentru a avea influență și a izbuti să clatine o eroare solid înrădăcinată.

Secolul nostru și cel dinaintea lui vor fi fără îndoială pomenite de către istoricii viitorului drept epoca unor curioase experiențe. Într-adevăr, în nici o altă eră a omenirii nu s-au încercat atâtea experiențe.

Cea mai uriasă a fost Revoluția franceză. Pentru ca lumea să descopere că nu se reface o societate care a fost „demontată în bucăți” doar pe calea arătată de rațiunea pură, a trebuit să fie masacrate câteva milioane de oameni, iar Europa să fie răvășită timp de douăzeci de ani. Pentru a dovedi pe cale experimentală că cezarii le costă scump pe popoarele care-i aclamă, au fost necesare două ruinoase experiențe în cincizeci de ani și, în pofida evidenței lor, nu par să fi fost suficient de convingătoare. Totuși, prețul celei dintâi a fost de trei milioane de oameni și o invazie, iar al celei de-a doua, o dezmembrare și necesitatea armatelor permanente. Un al treilea experiment de acest gen era să se producă acum câțiva ani și vor mai exista fără îndoială tentative. Pentru a se admite că imensa armată germană nu era, cum ni se spunea înainte de 1870, un soi de gardă națională inofensivă¹, a fost necesar

1. În acest caz, opinia s-a conturat pe baza asociației grosolane între lucruri deosebite, al cărei mecanism l-am prezentat mai sus. Deoarece garda noastră națională de atunci era compusă din pașnici negustoriști ce habar nu aveau de disciplină, și nu puteau fi luați în serios, tot ceea ce purta un nume asemănător trecea în imaginație aceleasi imagini și, prin urmare, era considerat la fel de inofensiv. Eroarea maselor a fost împărțită, așa cum se întâmplă adesea cu opiniile cu caracter general, și de către conducătorii lor. Într-un discurs pronunțat în 31 decembrie 1867 în Camera Deputaților,

însălmântătorul război care a costat Franța atât de scump. Pentru a se recunoaște că protecționismul duce în cele din urmă la ruina popoarelor care îl acceptă, vor fi necesare, iarăși, dezastruoase experiențe. Și exemplele ar putea continua la nesfârșit.

4. Rațiunea

În enumerarea factorilor apti de a impresiona spiritul maselor, am fi putut să ne dispensăm de menționarea rațiunii, dacă aceasta n-ar fi fost necesară drept indicator al valorii negative a influenței sale.

Am arătat deja că mulțimile nu pot fi influențate prin raționamente și că ele nu înțeleg decât asociații grosolane de idei. De aceea, oratorii care vor să le impresioneze fac apel la simțăminte și niciodată la judecata maselor.¹ Pentru a domina mulțimea, mai întâi trebuie să-ți dai bine seama de sentimentele care o animă, să te prefaci că le împărtășești tu însuși, și abia apoi să cauți să le dai un alt curs, declanșând în imaginația ei, prin asociații rudimentare; anumite imagini sugestive; la nevoie, să știi să te întorci pe calea meandrelor ei sufletești și mai ales să ghicești la tot pasul ce a dat naștere acelor sentimente. Această necesitate de a-ți schimba discursul în funcție de efectul produs în momentul adresării, lovește de neputință orice cuvântare studiată și pregătită dinainte. Oratorul atent la propria gândire, iar nu la cea a auditoriului, pierde din această pricină orice putere de influență.

un politician nutind convingeri similare cu ale mulțimilor, domnul Thiers, afirma că Prusia, pe lângă o armată activă aproape egală la număr cu a noastră, nu poseda decât o gardă națională similară cu cea franceză și, prin urmare, lipsită de importanță. Așertuni tot atât de exacte ca și celebrele previziuni ale aceluiași politician privind lipsa de viitor a căilor ferate.

1. Pentru prima dată am remarcat arta de impresiona gloatele și neputința regulilor logicii asupra lor în timpul asediului asupra Parisului. Într-una din acele zile am văzut cum este dus la Livru, unde era guvernul, mareșalul V. de către o mulțime furioasă care susținea că l-a văzut sustrăgând planul fortificațiilor pentru a vinde prusacilor. Un membru al guvernului, G.P., orator renumit, a ieșit din clădire pentru a le vorbi oamenilor care cereau execuția imediată a prizonierului lor. M-am așteptat ca oratorul să demonstreze absurditatea unei asemenea acuzații, arătând că mareșalul era chiar unul dintre constructorii fortificațiilor, al căror plan se vindea, de altfel, în orice librărie. Spre marea mea stupefacție – eram foarte tânăr pe-atunci –, discursul a fost de cu totul altă natură. „Se va face dreptate! – a strigat oratorul înaintând către prizonier. Dreptate, fără nici o milă! Dar lăsați guvernul Apărării Naționale să ducă la capăt ancheta voastră! Până atunci, pe acuzat îl vom interniți.” Domoliță imediat prin această satisfacție aparentă, masa de oameni s-a împrăștiat și numai după un sfert de ceas mareșalul a putut să se întoarcă acasă. El ar fi fost în mod sigur sugrumat dacă „avocatul” său ar fi adresat mulțimii înnebunite raționamente logice pe care tinerețea mea mă făcea să le găsesc foarte convingătoare.

Mințile logice, obișnuite cu jocul raționamentelor riguroase, nu se pot abține de a recurge la această modalitate de persuasiune când se adresează mulțimilor, dar lipsa de efect a argumentelor lor îi descumpănește întotdeauna. „Consecințele matematice uzuale întemeiate pe silogism, adică pe asociații de identitate – scria un logician –, au caracter necesar... Necesitatea lor ar obliga chiar și o masă anorganică să le accepte, dacă aceasta ar fi capabilă de asociații de identitate.” Fără îndoială. Dar mulțimea de oameni nu este mai aptă decât o masă anorganică de a urmări și nici de a înțelege raționamente. Încercați să convingeți indivizi primitivi, sălbatici sau copii cu ajutorul raționamentelor, și vă veți da seama de lipsa de valoare pe care o are în aceste cazuri modul respectiv de argumentare.

Dar nu este nevoie să coborâm până la ființele primitive pentru a constata completa ineficacitate a raționamentelor când ele se confruntă cu sentimentele. Aș aminti astfel doar longevitatea superstițiilor religioase, care contravin celei mai elementare logici. Timp de aproape două mii de ani, cele mai luminate genii s-au curbat sub apăsarea legilor lor și a trebuit să ajungem în vremurile moderne pentru ca să li se poată măcar contesta veridicitatea. Evul Mediu și Renașterea au dat oameni foarte luminați, dar nici unul care, prin raționament, să descopere latura infantilă a superstițiilor și să manifeste o cât de mică îndoială în privința vicleniilor diavolului sau a nevoii de a le arde pe vrăjitoare.

Dar trebuie oare să regretăm că rațiunea nu este un far al maselor? N-aș îndrăzni să o afirm. Rațiunea omenească n-ar fi reușit să conducă omenirea pe căile civilizației cu aceeași ardoare și cutezanță cu care au înflăcărat-o himerele. Fructe ale inconștientului care ne ghidează, aceste himere sunt, poate, necesare. Fiecare rasă poartă în constituția ei mentală legile propriului destin și poate că ascultă de aceste legi printr-un ineluctabil instinct, dar prin impulsurile aparent cele mai iraționale. Popoarele par supuse unor forțe secrete analoage celor care obligă ghinda să se transforme în stejar sau cometa să-și urmeze orbita.

Puținul pe care îl putem presimți din aceste forțe trebuie căutat în mersul general al evoluției unui popor, iar nu în faptele izolate din care această evoluție pare uneori să țâșnească. Dacă am lua în considerare doar aceste fapte izolate, istoria ar părea dominată de hazarduri absurde. Ar fi neverosimil ca un tâmplar ignorant din Galileea să poată ajunge pentru două mii de ani un Dumnezeu atotputernic, în numele căruia au fost întemeiate cele mai importante civilizații; de necrezut, de asemenea, cum câteva bande de arabi, părăsindu-și desertul, să poată să pună

stăpânire pe cea mai mare parte a vechii lumi greco-romane și să clădească un imperiu mai mare decât al lui Alexandru Macedon; și tot de necrezut, cum, într-o Europă foarte bătrână și foarte ierarhizată, un simplu locotenent de artilerie să reușească să domine o multitudine de popoare și de regi.

Să lăsăm așadar rațiunea în seama filosofilor, dar fără a-i cere să intervină în guvernarea oamenilor. Nu pe calea rațiunii, ba, adeseori, chiar în pofida ei, s-au cristalizat sentimente precum onoarea, abnegația, credința religioasă, patriotismul și dragostea de glorie, care s-au dovedit până acum marile resorturi ale oricărei civilizații.

ÎNDRUMĂTORII MASELOR ȘI MIJLOACELE LOR DE PERSUASIUNE

Ne este deja cunoscută constituția mentală a maselor și știm, de asemenea, ce imbolduri le impresionează. Ne rămâne în continuare să cercetăm cum trebuie aplicate aceste imbolduri și de către cine pot fi ele puse în mod util în practică.

1. Îndrumătorii maselor

De îndată ce un anumit număr de ființe vii se găsesc laolaltă, fie că este vorba de o turmă de animale sau de o mulțime de oameni, ele se plasează din instinct sub autoritatea unui conducător.

În cazul gloatelor de oameni, conducătorul joacă un rol considerabil. Voința lui este nucleul în jurul căruia se construiesc și se identifică opiniile. Masele sunt o turmă care nu s-ar putea lipsi de stăpân. Cel mai adesea, îndrumătorul lor este primul obsedat de o idee al cărei apostol devine. Aceasta îl cuprinde în asemenea măsură încât totul dispăre dimprejurul ei și orice părere contrară i se pare respectivului ori eroare, ori superstiție. Așa s-a întâmplat cu Robespierre, care, posedat de himerele lui idei, a recurs la procedeele inchizitoriale pentru a le răspândi.

Îndeobște, îndrumătorii nu sunt gânditori, ci oameni de acțiune. Ei nu sunt niște clarvăzători, și nici nu ar putea să fie astfel, clarviziunea conducând în general la indoliență și la inacțiune. Ei se recrutează mai ales dintre nevrozați, dintre exaltați, dintre semi-alienții aflați în pragul nebuniei. Oricât de absurde ar fi ideile pe care le apără sau scopul urmărit de ei, judecata pălește în fața convingerii lor. Disprețul și persecuțiile nu fac decât să-i atâțe și mai tare. Interes personal, familie – pentru ei totul este sacrificat. Chiar și instinctul de conservare este anulat la acești oameni, încât adesea singura răsplătă pe care și-o doresc este martiriul. Intensitatea propriilor convingeri conferă cuvintelor lor o mare putere de sugestie. Or, mulțimile îl ascultă întotdeauna pe cel înzestrat cu voință de fier, căci indivizii constituți în mulțime, cu voința complet tocită, se îndreaptă din instinct către cel care o manifestă cu prisosință.

Popoarele nu au dus niciodată lipsă de conducători, dar nu toți aceștia posedă convingeri nezdruccinate, care să-i transforme în apostoli.

De multe ori cei care se înfățișează maselor nu sunt decât niște oratori subtili, preocupați doar de propriile interese, căutând să convingă prin flatarea celor mai josnice instincte. Firește că și influența exercitată de asemenea indivizi este întotdeauna efemeră. Marii împătimiți, cei care înflăcărează inimile maselor – un apostol Petru, un Luther, un Savonarola sau capii Revoluției de la 1789 – au fost fascinanți pentru că erau ei înșiși pătrunși de adânci convingeri. Numai astfel au putut sădi în sufletele altora puterea extraordinară numită credință, ce face din om sclavul desăvârșit al propriului vis.

A sădi în suflete credința – credința religioasă, politică ori socială, credința în ceva sau în cineva – iată menirea de căpătai a marilor îndrumători ai noroadelor. Dintre toate puterile cu care este înzestrată omenirea, credința a fost întotdeauna cea mai însemnată și, pe bună dreptate, Evanghelia îi atribuie virtutea de a muta munții din loc. A-i da omului o credință înseamnă a-i înzeca puterea. Deseori, marile evenimente istorice au fost provocate de credincioși neînsemnați care nu aveau decât propria lor nădejde. Nu cu învățați și cu filosofi, și nicidecum cu sceptici, au fost clădite religiile care au guvernat lumea și vasele imperii întinse de la un capăt la celălalt al pământului. Exemplele se referă la marii îndrumători, destul de rari pentru a putea fi des reținuți de istorie. Ei constituie culmea unei serii neîntrerupte, de la cea mai viguroasă călăuză de oameni până la muncitorul din vreun han afumat, care-și fascinează tovarășii repetând fără încetare formule al căror înțeles îi scapă, dar a căror traducere în practică, după el, trebuie să conducă la îndeplinirea fără greș a tuturor visurilor și speranțelor.

Pe toate treptele societății, de la cea mai de sus până la cele inferioare, individul, considerat nu izolat, ci integrat masei, se supune automat legii unui conducător.

Majoritatea oamenilor, și mai ales cei din păturile populare, în afara cunoștințelor legate de meseria lor, nu posedă idei limpezi și sunt incapabili să se conducă ei înșiși. Ei sunt călăuziți de un astfel de profet. Acestuia îi pot lua locul, dar cu efecte mult mai slabe, publicațiile periodice care oferă opinii gata fabricate pentru cititori și fraze-tip care îi scutesc de a gândi cu propria lor minte.

Autoritatea îndrumătorilor este despotică și tocmai prin acest despotism reușesc ei să se impună. Să luăm în considerare, bunăoară, mediile muncitorești. Aici este lesne de observat cum, fără vreun temei de autoritate, liderii reușesc adevărate miracole asupra mulțimilor celor mai

turbulente: stabilesc numărul de ore de lucru, nivelul salariilor, declanșarea sau încetarea grevelor la oră fixată.

Astăzi se observă tendința ca asemenea conducători să se substituiască progresiv puterii, în măsura în care aceasta devine discutabilă și își manifestă slăbiciunea.

Datorită tiraniei lor, noii stăpâni obțin de la mase o docilitate pe care unele guverne nu le-o pot imprima. Dar, dacă printr-o împrejurare oarecare, conducătorul dispăre și nimeni nu îi ia imediat locul, masa redevine o colectivitate lipsită de coeziune și de rezistență. Un exemplu: în timpul unei greve a lucrătorilor parizieni din transporturi, a fost de ajuns ca cei doi lideri să fie arestați pentru ca aceasta să înceteze. Nu nevoia de libertate, ci aceea de servitute domină întotdeauna spiritul maselor!

Setea lor de obediență le face să se supună din instinct celui care se declară stăpânul lor.

Îndrumătorii maselor pot fi împărțiți în două categorii distincte: unii sunt persoane energice, cu o voință puternică, dar de scurtă durată; alții, cu mult mai rari, au nu numai o voință de fier, ci și o extraordinară capacitate de a și-o exercita pe termen lung. Primii sunt violenți, viteji, îndrăzneți. Ei sunt de folos la acaparea puterii, la înflăcărarea mulțimilor în pofida pericolelor, făcând din simplii oameni de pe stradă veritabili eroi. Astfel de conducători au fost, în timpul primului Imperiu, Ney și Murat, sau, în zilele noastre, Garibaldi, acest aventurier de duzină, dar energetic, reușind numai cu o mână de oameni să pună stăpânire pe fostul regat al Neapolului, deși era apărat de o armată disciplinată. Dar, cu toate că energia unor astfel de conducători e extraordinară, ea nu durează dacă acele condiții care au declanșat-o dispar. Reintegrați cursului normal al vieții, eroii de ieri fac dovada, precum cei amintiți mai sus, unei uimitoare slăbiciuni. Ei par incapabili de a judeca și de a se comporta în împrejurările cele mai simple, după ce au știut atât de bine să-i dirijeze pe alții. Asemenea conducători nu-și pot exercita funcția decât cu condiția de a fi ei înșiși dirijați și îmboldiți fără încetare de ceva, de a simți mai presus de ei înșiși un om sau o idee, de a urma o direcție de conduită precis trasată.

Cea de-a doua categorie de îndrumători, cei dăruiti cu voință trinitică, exercită, în pofida unor manifestări mai puțin spectaculoase, o influență mult mai considerabilă. Printre aceștia îi identificăm pe întemeietorii de religii și pe animatorii unor întreprinderi grandioase: Sf. Pavel,

Mahomed, Cristofor Columb, Lesseps¹. Și nu contează dacă sunt inteligenți sau limitați, lumea va fi întotdeauna a lor, căci voința durabilă cu care sunt înzestrați este o calitate extrem de rară și extraordinară de puternică, în fața căreia totul se înclină. Nici nu ne dăm seama pe deplin ce poate o voință de fier; nimic nu îi rezistă: nici natura, nici zeii, nici oamenii.

Cel mai recent exemplu în acest sens ni-l oferă ilustrul inginer care a separat două continente, luând asupra sa o sarcină pe care de trei mii de ani iluștri suverani încercaseră în zadar să o ducă la îndeplinire. Este drept că, mai târziu, cea de-a doua întreprindere a sa de același fel a eșuat, dar bătrânețea îl cuprinsese, iar bătrânețea face să pălească până și voința. Iată câteva detalii despre dificultățile pe care le-a întâmpinat la realizarea Canalului de Suez, sintetizate de un martor ocular, dr. Cazalis: „Lesseps ne povestea, episod cu episod, istoria canalului, vorbea despre obstacolele pe care a trebuit să le învingă, despre felul în care imposibilul devenea posibil, despre rezistențele întâmpinate, coalițiile împotriva lui, decepțiile, lucrurile ce i ieșeau prost și chiar înfrângerile de moment, dar care niciodată n-au reușit să-l descurajeze și să-l abată din calea lui; amintea de veșnicul, neobositul atac din partea Angliei, de ezitățile Franței, de consulul francez, cel mai înverșunat adversar al demarării lucrărilor, de mizeriile făcute muncitorilor cărora nu li se asigura așa potabilă; evoca ministrul Marinei și pe experimentații ingineri, cu toți ostii, demonstrându-i pe baza solidelor lor cunoștințe dezastrul, calculându-l, prevăzându-l, așa cum sunt prevăzute, în ziua cutare la ora cutare, eclipsele.”

Dacă am aduna între copertele unei cărți povestea tuturor acestor mari mentori, ea ar conține puține nume, dar de aceste nume se leagă cele mai importante evenimente ale civilizației și istoriei omenirii.

2. Mijloacele îndrumătorilor de masă: afirmația, repetiția, contagiunea

„Când trebuie, pentru o vreme, să pui în mișcare o masă de oameni și să o determini să comită un act oarecare – să prade un palat, să se jertfească pentru a apăra o baricadă –, asupra ei se acționează prin sugestii rapide. Cea mai energică este puterea exemplului; dar în acest caz se

1. Ferdinand, viconte de Lesseps (1805-1894), a inițiat străpungerea Canalului de Suez (1869) și a Canalului Panama. (n.t.)

impune o pregătire anterioară a masei de oameni și o calitate a celui care o îndeamnă să-l urmeze: prestigiul, despre care va fi vorba ceva mai departe.

Când trebuie inoculate în mod lent anumite idei și credințe în cugețul maselor – cum ar fi, de exemplu, teoriile sociale moderne –, metodele îndrumătorilor de mase diferă. Se recurge, în general, la trei procedee: afirmația, repetiția, contagiunea. Acțiunea lor este lentă, dar efectul durabil.

Afirmația pur și simplu, neînsoțită de nici un raționament și de nici o dovadă, constituie o cale sigură prin care o idee este făcută să pătrundă în spiritul mulțimilor. Cu cât afirmația este mai concisă și lipsită de argumente, cu atât se va impune mai bine. Oamenii de stat nevoiți să apere o cauză politică ori industriei care-și fac reclamă produselor lor cunosc prea bine valoarea afirmației.

Dar o afirmație nu are înfrăurire efectivă decât cu condiția de a fi constant repetată, pe cât posibil, în aceiași termeni. Napoleon spunea că toată retorica nu conține decât o singură figură demnă de interes: repetiția. Lucrul afirmat, prin repetare, sfârșește prin a se întipări în cugete, până la într-atât încât este acceptat drept adevăr demonstrat.

Văzând ce putere extraordinară exercită repetiția asupra spiritelor celor mai luminate, ne dăm și mai bine seama de influența ei asupra gloatelor. Într-adevăr, lucrul spus și repetat de mai multe ori sfârșește prin a se impune în zonele profunde ale inconștientului, unde se elaborează motivațiile acțiunilor noastre. După o vreme, uitând cine este emițătorul aserțiunii repetate, ajungem să fim convinși de adevărul ei. Așa se explică uimitoarea putere a reclamei. După ce am citit de sute de ori că cea mai bună ciocolată este ciocolata X, ajungem să fim convinși că așa este. După ce ni s-a spus de mii de ori că făina Y a vindecat importante personaje de cele mai persistente maladii, sfârșim prin a fi ispițiți să o încercăm și noi când ne lovește o boală asemănătoare. După ce ni s-a repetat în același ziar că A este un nemernic și B un om foarte respectabil, ajungem să fim convinși de asta, numai dacă nu citim, bineînțeles, un alt ziar, de opinie contrară, unde să fie inversate cele două calificative. Afirmația și repetiția sunt arme deopotrivă de puternice pentru a se război una cu cealaltă.

Atunci când o afirmație este suficient repetată, în unanimitate, se formează ceea ce se numește un curent de opinie în care intervine puternicul mecanism al contagiunii. În rândul mulțimilor, ideile, sentimentele, emoțiile, credințele au o putere de propagare la fel de intensă pre-

cum transmiterea microbilor. Păstrând proporțiile, fenomenul se observă și la grupurile de animale. Ticul unui cal dintr-un grajd va fi curând repetat de ceilalți cai din același grajd. O spaimă, o mișcare dezordonată a câtorva oi se răspândește repede la întreaga turmă. Contagiunea emoțiilor explică rapiditatea cu care se instalează panica. Dezordinea de natură cerebrală, precum nebulina, se propagă și ea prin contagiune. Se știe cât de frecventă este alienarea printre medicii alieniști. Se cunosc chiar forme de maladii, cum ar fi agorafobia, care sunt transmise de om animalelor.

Contagiunea nu presupune cu necesitate prezența simultană a mai multor indivizi în același loc; ea se poate exercita la distanță, sub influența anumitor evenimente care dirijează spiritele în aceeași direcție, făcând ca totalitatea acelor indivizi să capete caracteristicile mulțimii, mai ales când există anumiți factori preparatori, cum sunt factorii îndepărtați, prezențați mai sus. Astfel, de exemplu, izbucnirea revoluționară din 1848, de la Paris, s-a întins brusc asupra unei mari părți a Europei, zdruncinând mai multe monarhii.¹

Imitația, căreia i se atribuie o mare influență în cadrul fenomenelor sociale, nu este în realitate decât un simplu efect al contagiunii. Pentru că am arătat în altă parte rolul ei, mă rezum la a reproduce ceea ce scriam pe această temă în urmă cu mai multă vreme, temă abordată ulterior și de alte condeie:

„Asemeni animalelor, omul este prin natura lui un imitator. Pentru el, imitația este o nevoie, cu condiția ca această imitație să-i fie la îndemână; în această nevoie își are obârșia moda. Fie că e vorba de opinii, de idei, de manifestări literare sau doar de simpla vestimentație, câți dintre oameni îndrăznesc să se sustragă de sub stăpânirea ei? Cu modele sunt călăuzite masele, nu cu argumente. În fiecare epocă, un mic număr de indivizi dau tonul și masa inconștientă îl imită. Însă aceste individualități nu trebuie să se îndepărteze prea mult de ideile lăsate drept moștenire de predecesorii lor. Atunci imitarea ar fi prea anevioasă și influența lor ar fi nulă. Din această pricină, oamenii de prea mare altitudine intelectuală nu exercită, în general, nici o influență în epoca lor. Abaterea este prea mare. Din aceeași pricină, în pofida tuturor avantajelor conferite de civilizația lor, europenii nu au avut decât o influență nesemnificativă asupra popoarelor din Orient.

1. Vezi ultimele mele lucrări: *Psychologie politique* (Psihologie politică), *Les opinions et croyances* (Opiniile și credințele), *Révolution française* (Revoluția franceză).

Dubla acțiune a trecutului și a imitării reciproce face ca, în cele din urmă, oamenii din aceeași țară și din aceeași epocă să se asemene într-atât încât până și aceia ce par a nu se supune acestei reguli – filosofi, savanți, literați – prezintă un aer de familie în gândirea și stilul lor, pe cete a timpului când au trăit. O conversație nu prea îndelungată este suficientă pentru a edifica asupra lecturilor, ocupației și mediului unde viețuiește un individ.⁴¹

Atât de puternică poate fi contagiunea, încât are forța de a impune nu numai anumite opinii, dar și maniera de a aprecia. Datorită ei, într-o anumită epocă este disprețuită cutare operă – *Tannhauser*, de pildă –, aceeași care, câțiva ani mai târziu, va fi cea mai laudată chiar de către demolatorii ei de până mai ieri.

Prin mecanismul contagiunii, și prea puțin prin cel al raționamentului, se răspândesc opiniile și credințele.

La bodegă, prin afirmații, repetiții și contagiune se cristalizează actualele concepții ale muncitorimii. Și în toate timpurile, convingerile maselor nu s-au format în alt fel. Pe bună dreptate, Renan îi compară pe întemeietorii creștinismului cu „muncitorii socialiști răspândindu-și ideile din bodegă în bodegă”.

În exemplele analoage cu cele deja citate, contagiunea, după ce s-a manifestat în păturile largi ale societății, trece în cele superioare. Astfel, în zilele noastre, doctrinele socialiste încep să-i cucerească pe aceia care vor fi, totuși, primele lor victime. În fața mecanismului contagiunii, până și interesul personal dispare.

Opinia devenită populară sfârșește prin a se impune straturilor înalte ale societății, oricât de evidentă ar fi absurditatea opiniei triumfătoare. Această acțiune a păturilor sociale inferioare asupra celor superioare este cu atât mai curioasă, cu cât convingerile maselor derivă întotdeauna, în mai mare or mai mică măsură, din câte o idee mărească rămasă adesea fără ecou în mediul unde a luat naștere. Ideea mărească îi subjugă pe mentorii mulțimilor, care o acaparează, o deformează și creează o sectă care o deformează la rândul ei, apoi o răspândește din ce în ce mai deformată în rândul maselor. Devenită adevăr popular, ea se înalță oarecum la obârșia ei și acționează atunci asupra păturilor superioare ale unei națiuni.

1. Gustave Le Bon, *L'homme et les sociétés*, vol. II, pag. 116, 1881.

În definitiv, inteligența călăuzește lumea, dar mult prea de departe. Filosofi creatori de idei s-au întors de mult în pământ când, prin efectul mecanismului descris mai sus, gândirea lor sfârșește prin a triumfa.

3. Prestigiu

Dacă opiniile răspândite prin afirmație, repetiție și contagiune posedă o mare forță, faptul se datorește acelei puteri misterioase, dobândită de ele, numită prestigiu. Tot ceea ce a dominat lumea, fie idei, fie oameni, s-a impus în primul rând prin forța irezistibilă a prestigiului. Cu toții înțelegem sensul acestui termen, dar să urmărim câteva aplicații simple pentru a-l defini mai bine.

Prestigiu poate să comporte unele sentimente, precum admirația și teama, care adeseori constituie temeiul lui, dar prestigiul poate tot așa de bine să existe și în absența lor. Persoane moarte, de care, așadar, nu am avea cum să ne temem, cum ar fi Alexandru cel Mare, Cezar, Mahomed, Buddha, se bucură de un considerabil prestigiu. Pe de altă parte, unele plâsmuii lipsite de admirația noastră, precum monstruoasele divinități ale templelor subterane din India, ne apar totuși învăluite de un mare prestigiu.

De fapt, prestigiul este un soi de fascinație care ne paralizază facultățile critice și ne umple sufletul de mirare și de respect. Sentimentele încercate atunci sunt inexplicabile – ca orice sentiment –, iar ele sunt probabil de aceeași natură ca sugestia acționând asupra unui subiect aflat sub puterea ei. Prestigiul este cel mai puternic resort al dominației – zeii, regii și femeile nu ar putea „domni” fără el.

Diferitele manifestări ale prestigiului pot fi reduse la două forme principale: prestigiul dobândit este conferit de numele, de onoare, de reputația cuiva. El poate apărea indiferent de prestigiul personal. Dimpotrivă, prestigiul personal este ceva care ține de individ, coexistând uneori cu reputația, cu gloria, cu averea sau fiind chiar sporit de toate acestea, dar perfect susceptibil de a dăinui absolut independent.

Prestigiul dobândit, sau artificial, este de departe cel mai des întâlnit. Prin simplul fapt că un individ ocupă o poziție, posedă o anumită avere ori este înzestrat cu anumite titluri, el este aureolat de prestigiu, oricât de modestă ar fi valoarea lui ca persoană. Un militar în uniformă, un magistrat purtând roba au întotdeauna un prestigiu.

Pascal scria pe bună dreptate despre necesitatea ca judecătorii să poarte robe și peruci, fără ele, o mare parte din autoritatea lor ar fi ști-

bită. Socialistul cel mai înversunat se emoționează la vederea unui print ori a unui marchiz.¹

Prestigiul de care am vorbit se aplică persoanelor, dar alături de el am putea plasa prestigiul unor opinii, opere literare sau artistice etc. Adesea, acesta din urmă nu este decât efectul repetiției acumulate. Istoria, și mai ales istoria literară și a artelor plastice, nefiind decât repetarea aceluiași judecăți pe care nimeni nu încearcă să le controleze, sfârșim prin a repeta ceea ce am fost învățați la școală. Sunt unele nume și unele lucruri de care nimeni nu are curajul să se atingă. Cititorului de azi, opera lui Homer îi provoacă o imensă și a netăgăduind plictiseală, dar cine ar cuteza să recunoască asta? În stadiul în care se găsește acum, Parthenonul este un morman de ruine nu foarte interesante, dar prestigiul legat de numele lui este atât de mare încât nu îl percepem decât cu întregul cortegiu de amintiri istorice. Caracteristica prestigiului este că el împiedică de a se vedea lucrurile așa cum sunt și paralizază judecata. Masele întotdeauna, și foarte adesea chiar indivizii, au nevoie de păreri gata formate. Succesul acestor păreri nu are nici o legătură cu adevărul sau erorile pe care le conțin; succesul se întemeiază exclusiv pe prestigiul lor.

De natură foarte diferită în raport cu prestigiul dobândit sau artificial, prestigiul personal este o însușire fără legătură cu titlurile sau rangul social. El se observă la foarte puțini oameni, care exercită asupra semenilor din preajma lor o fascinație uluitoare, aceștia din urmă fiind gata a li se supune precum sălbăticul caine ce-și ascultă orbește dresorul, când atât de ușor l-ar putea devora.

La cel mai înalt grad, această formă deosebită a prestigiului este manifestă la marii mentori ai omenirii și conducători de popoare – Buddha, Mahomed, Ioana d'Arc, Napoleon. Și mai ales prin ea reușesc ei să se

1. Efectul titlurilor, panglicilor și uniformelor asupra maselor se observă în toate țările, chiar acolo unde sentimentul independenței personale este foarte dezvoltat. În acest sens, reproduc dintr-o carte de însemnări de călătorie un pasaj despre prestigiul anumitor personaje în Anglia.

„În diferite împrejurări, mi-am dat seama de euforia ciudată care-i cuprindea până și pe cei mai rezonabili englezi când se întâlneau sau doar zăreau vreun pair al Angliei. Ei îl admiră prin definiție, iar o dată aflați în prezența lui îi acceptă orice cu înclăntare. La vederea lui roșesc de plăcere și, dacă pair-ul le adresează vreun cuvânt, bucuria le întărește îmbujorarea și le aprinde neașteptate scânteiuri în privire. Sar zice că englezii au lordei în sânge, așa cum au spaniolii dansul, germanii muzica și francezii revoluția. Cartea Pairilor are un tiraj considerabil și oriunde ai merge în Anglia o găsești, asemenea Bibliei, la capătului fiecăruia.”

impună. Zeii, eroii și dogmele se impun, nu se negociază; imediat ce i-am pune în discuție, haloul lor s-ar risipi.

Personajele citate mai sus posedau forța lor fascinantă cu mult înainte de a deveni ilustre și nici nu ar fi ajuns renumite fără acestea. În culmea gloriei, Napoleon dobândise, prin puterea la care ajunsese, un imens prestigiu, dar cu această calitate era deja înzestrat la începutul carierei. Pe când nu era decât un general oarecare și a fost numit să comande armata din Italia, a nimerit între niște generali nemiloși, gata să-i facă o dură primire tânărului intrus trimis pe capul lor de Directorat. Din prima clipă, la prima întâlnire, fără cuvinte, fără gesturi, fără amenințări, la vederea viitorului om mare, generalii au fost îmblânziți. O interesantă relatare a acestei întrevederi, întemeiată pe mărturiile contemporanilor, este făcută de Taine:

Generalii de divizie, între care și Augereau, un soldău belicos și grosolan, mândru de statura lui impozantă și de vitejiile pe câmpul de luptă, sosesc la cartierul general cu o foarte proastă dispoziție, provocată de veneticii expediții de Paris. Din pricina portretului acestuia ce le fusese făcut, Augereau se montase deja să fie dur, să nu se supună: un protejat al lui Barras, un general de oraș, un sfrijit cu reputație de matematician și de vizitor. Sunt poftiți înăuntru, iar Bonaparte îi lasă să aștepte. Într-un târziu apare, cu sabia la brâu, se apropie de ei, le prezintă ordinele prin care se află acolo, le dă propriile lui ordine și le spune să părăsească încăperea. Augereau a rămas mut, abia afară și-a revenit și a dat drumul obisnuirilor lui injurături; recunoaște, ca și Masséna, că micutul general l-a speriat; îi vine greu să înțeleagă cum a fost copleșit de la prima privire ce a fost atinsă asupra lui.

După ce a ajuns la înalte ranguri, prestigiul lui Napoleon a fost sport de glorie, el devenind asemenea prestigiului unei divinități pentru cei care cred în ea. Generalul Vandamme, soldău răzvrătit, mult mai brutal și mai energic decât Augereau, îi vorbea astfel despre el mareșalului Ornano, într-o zi a anului 1815, pe când urcau împreună scările de la Tuileries: „Dragul meu, diavolul ăsta de om mă fascinează într-o manieră de neînțeles. Mie, căruia nu mi-e frică nici de Dumnezeu, nici de dracu', când mă apropiu de el aproape că tremur ca un copil și simt că așa intra în gaură de șarpe ori m-aș arunca în foc dacă mi-ar cere-o.”

Aceeași fascinație exercita Napoleon asupra tuturor celor care se aflau în preajma lui.

Vorbind despre propriul lui devotament și de cel al lui Maret, Davout a spus: „Dacă împăratul ne-ar spune la amândoi că este în interesul politicii lui să distrugem Parisul fără a lăsa pe nimeni să scape, Maret ar păstra, sunt și-

gur, secretul, dar nu s-ar putea împiedica de a-i încălca ordinul, lăsându-și familia să fugă. Ei bine, eu, de teamă că s-ar putea afla ceva, mi-aș lăsa nevasta și copiii în pârjol¹.

Această incredibilă putere de fascinație explică, de altfel, și minunea întoarcerii din Insula Elba, cucerirea neîntârziată a Franței de către acest om izolat, având de înfruntat toate forțele organizate ale unei mari țări, pe care ai fi crezut-o scărbît de tirania lui. Napoleon i-a privit doar pe generali ce juraseră să pună mâna pe el când i-au ieșit în întâmpinare. Și toți i s-au supus fără a crăci.

Napoleon, scrie generalul englez Wolseley, debarcă aproape singur în Franta, fugăr din Insula Elba, care era împărăția lui, și reușește în câteva săptămâni să dea peste cap, fără valuri de sânge, întreaga structură de putere din Franta, aflată sub regele ei legitim. S-a manifestat vreodată mai surprinzătoare influența personală a unui om? Dar în toată această campanie, ultima lui campanie, remarcabilă este deopotrivă influența exercitată asupra Aliaților, obligându-i să-l urmeze în inițiativa lui, și puțin a lipsit să nu-i strivească!

Prestigiul i-a supraviețuit omului Napoleon, continuând să se amplifice. Grație acestuia a putut fi împărat un nepot obscur din familia Bonaparte, iar astăzi, când vedem cum renaște legenda lui Napoleon, ne dăm seama cât de viguroasă rămâne marea lui umbră. Maltratați pe oameni, masacrați cu milioanele, provocați invazie după invazie – totul vă este permis dacă dispuneți într-un suficient dozaj de prestigiu și de talentul necesar pentru a vi-l menține.

Am invocat aici exemplul unui prestigiu absolut excepțional, dar era necesar să o fac pentru a înțelege originea marilor religii, a marilor doctrine și a marilor imperii. Fără puterea exercitată asupra maselor datorită prestigului, geneza acestora ar rămâne de neînțeles. Dar prestigiul nu se întemeiază doar pe influența unei persoane, pe gloria militară și pe teroarea religioasă; sursele lui pot fi mai modeste, fără însă ca amploarea să-i fie știrbită. Secolul nostru ne oferă câteva exemple în acest sens. Unul dintre ele, pe care posteritatea îl va păstra în amintire, deja pomenit aici, este cazul bărbatului care a modificat înfățișarea globului pământesc și a schimbat cursul relațiilor comerciale dintre popoare, prin despărțirea a două continente. În întreprinderea lui grandioasă a izbândit datorită tenacei sale voințe, dar, nu mai puțin, și datorită fascinației exercitate asupra anturajului. Pentru a învinge împotrivirea unanimă, a fost de ajuns să se înfățișeze dinaintea oamenilor, să le vorbească, pentru ca sub această vrajă opoziții lui să-i devină prieteni. Englezii mai

ales au atacat cu înverșunare proiectul lui; prezența lui în Anglia a fost suficientă pentru a obține un mănunchi de sufragii pozitive, iar când a trecut prin Southampton, clopotele bisericilor au fost trase întru gloria lui. Biruind totul – oameni și lucruri – după Suez, el nu mai credea în obstacole, de aceea a și dorit să o pornească de la capăt în Panama, cu aceleași mijloace, dar credința care mută din loc munții nu îi ridică decât când nu-s prea grei. Munții au rezistat și catastrofa ce a urmat a risipit orbitoarea aureolă de glorie a eroului. Destinul ne învață și cum poate să crească, dar și cum dispare prestigiul. După ce s-a ridicat la altitudinea celor mai mărețe personaje istorice, a fost aruncat, de către magistrații din țara sa, în jos până în mocirla odioșilor criminali. Scriul lui a trecut neobservat de o mulțime indiferentă. Doar suveranii străini au adus omagiu memoriei lui¹.

Toate exemplele precedente reprezintă manifestări extreme. Pentru a stabili în detaliu psihologia prestigiului, ar trebui luată în considerare întreaga serie, de la întemeietorii de religii și de imperii la indivizii neînsemnați ce încearcă să-și uimească vecinii cu o nouă îmbrăcăminte sau o zugrăveală.

Între aceste limite ale seriei, se regăsesc toate intrupările prestigiului din diversele compartimente ale civilizației: științe, arte, literatură etc., și se vedește că prestigiul constituie elementul fundamental al persuasiunii. Ființa, ideea ori lucrul care se bucură de prestigiu sunt, pe calea contagiunii, imitate imediat și impun unei întregi generații anumite maniere de sensibilitate și de exprimare a gândirii. De altfel, cel mai adesea, imitația este inconștientă, ceea ce o și face completă. Pictorii moderni, reproducând culorile șterse și atitudinile rigide ale unor primitivi, nici nu bănuiesc de unde le vine inspirația; cred în propria lor sinceritate, când, de fapt, dacă un eminent maestru nu ar fi resuscitat acea formă de artă, lumea ar fi continuat să nu observe decât aspectele naive și inferioare. Cej care, aidoma unui inovator celebru, își inundă pânzele cu umbre violete, nu observă în natură mai mult violet decât în urmă cu cinci-

1. Un ziar străin, *Neue Freie Presse*, din Viena, într-un articol dedicat destinului lui de Lesseps, a exprimat reflecții judicioase din punct de vedere psihologic, fapt pentru care mă grăbesc să le reproduc în continuare: „După condamnarea lui Ferdinand de Lesseps, nu mai avem nici o îndreptățire să ne mirăm de tristul sfârșit al lui Cristofor Columb. Dacă Ferdinand de Lesseps este un escroc, atunci orice nobilă inchipuire este o crimă. Antichitatea ar fi pus pe fruntea lui o aureolă de glorie și i-ar fi oferit să soarbă din cupa cu nectar în Olimp, căci el a schimbat fața Pământului și a înfăptuit lucrări care perfecționează creația. Condamnându-l pe Ferdinand de Lesseps, președintele

zeci de ani, dar ei sunt sub puterea sugestiei deosebite ce le vine dinspre un pictor care a știut să-și dobândească un mare prestigiu. Și asemenea exemple s-ar putea cita din fiecare domeniu de civilizație.

Din cele arătate mai sus, se vede că o multitudine de factori contribuie la conturarea prestigiului, unul dintre cei mai importanți fiind întotdeauna succesul. Omul care reușește, ideea care se impune, încează, tocmai prin aceasta, de a fi contestată.

O dată cu insuccesul, dispare și prestigiu. Eroul, aclamat ieri de mulțime, este a doua zi huiduit de aceeași mulțime dacă soarta l-a dat o lovitură. Și reacția va fi cu atât mai violentă, cu cât prestigiul a fost mai mare; mulțimea îl consideră pe eroul decăzut egalul ei și se răzbură fiindcă s-a înclinat în fața unei superiorități pe care nu o mai recunoaște. Când Robespierre a dispus să li se rezeze capetele multora dintre tovarășii lui și unui mare număr dintre contemporanii lui, dispunea de un mare prestigiu. O deplasare de ton l-a făcut să-și piardă pe dată acest prestigiu, și mulțimea l-a însoțit către ghilotină cu aceleași imprecatii pe care le zvrărise victimelor lui Robespierre. Întotdeauna, credințioșii sfărâmă cu furie statuile vechilor lor zei.

Prestigiul se poate pierde brusc din pricina unui insucces, dar el se poate deteriora, mult mai lent, prin punerea lui la îndoială. Prestigiul care ridică semne de întrebare, deja nu mai este prestigiu. Pentru a te face admirat de mase, trebuie întotdeauna să le ții la distanță.

Curtii de Apel și-a dobândit nemurirea, căci neconținut oamenii vor voi să știe numele omului care a înfruntat secolul, punând străile de onoare pe un bătrân a cărui viață a însemnat gloria contemporanilor lui.

Si să nu ni se vorbească de fermitatea justiției acolo unde domnește ura birocratică împotriva întreprinderilor curajoase. Națiunile au nevoie de astfel de oameni îndrăzneți, încredători în ei înșiși, care înving toate obstacolele fără a se cruța. Geniul nu cunoaște prudența; cu prudența nu s-ar lărgi niciodată sfera activității omenești.

...Ferdinand de Lesseps a cunoscut beția triumfului și amărăciunea deceptiilor: Suez și Panama. Inima se revolta aici împotriva moralei succesului. Când Lesseps a reușit să unească două mări, principii și națiunile i-au adus omagiul lor; azi, când a fost zdrobit de stăncile Cordilieriei, nu mai e decât un escroc vulgar. Se întrezăresc aici un război al claselor sociale, o nemulțumire a birocratilor și funcționarilor care se răzbură, cu Codul Penal în mână, pe cei ce-au vrut să se înalte deasupra lor. ...Legislatorii moderni sunt în incurătură în fața unor asemenea fapți ale geniului omeneș, opinia publică nu mai înțelege nimic, iar unui avocat general nu vine deloc greu să dovedească faptul că Stanley este un asasin, iar Lesseps un escroc.

CAPITOLUL IV

LIMITE DE VARIABILITATE LA NIVELUL CREDINTELOR ȘI OPINIILOR MASELOR

1. Credințele stabile

Între caracteristicile anatomice și particularitățile psihologice ale unei ființe există un paralelism strâns. Între caracteristicile anatomice, vom găsi întotdeauna anumite elemente invariabile, încât ar fi necesare lungi perioade, precum erele geologice, pentru a fi schimbate. Pe lângă aceste caracteristici stabile, ireductibile, se găsesc altele foarte mobile, pe care mediul, priceperea educatorilor le pot modifica până într-atât încât să ascundă, pentru observatorul puțin atent, caracteristicile fundamentale.

Același fenomen se constată și la nivelul caracterelor. Alături de elementele psihologice ireductibile ale unei rase stau elementele mobile, schimbătoare. De aceea, studiind credințele și opiniile unui popor, constatăm neîndoienic un fond foarte stabil pe care sunt grefate opiniile „mișcătoare” precum firele de nisip de pe stânci.

Credințele și opiniile maselor se ordonează, așadar, în două clase distincte. Pe de o parte, există marile credințe perene, perpetuându-se de-a lungul secolelor, pilonii civilizațiilor – cum erau odinioară mentalitatea feudală, ideile creștine, cele ale Reformei și cum sunt în zilele noastre conceptul de naționalitate, ideile democratice și sociale. Pe de altă parte, se relevă opiniile punctuale și schimbătoare, derivate adesea din concepțiile generale pe care fiecare epocă le generează și apoi le abandonează – cum sunt teoriile după care se orientează la un moment dat artel și literatura, precum cele care au dat naștere romantismului, realismului etc. Superficiale așdama modei, acestea din urmă sunt nestatornice ca vâlurelele ce apar și se pierd fără încetare pe suprafața unui lac adânc.

Marile credințe generale sunt în număr extrem de restrâns, iar formarea și dispariția lor reprezintă pentru fiecare popor punctele culminante din istoria lui. Ele constituie osatura civilizațiilor.

O opinie pasageră se strecoară foarte lesne în spiritul maselor, dar este extrem de dificil de ancorat aici o convingere durabilă, după cum la fel de dificil e să o smulgi de acolo după ce s-a cristalizat. Niciodată o

convingere adâncă nu poate fi schimbată decât cu prețul unor violente revoluții, și aceasta numai atunci când credința și-a pierdut aproape definitiv dominația asupra spiritelor. Prin revoluții, sunt complet respinse credințe aproape deja abandonate, dar impiedicate de jugul tradiției să fie complet părăsite. Revoluțiile nascând sunt credințe sfârșite.

Momentul când o mare credință primește însemnul morții coincide cu vremea când valoarea ei devine discutabilă. Nefind decât ficțiune, orice credință generală supraviețuiește doar atâta vreme cât nu va fi supusă analizei. Dar și atunci când o credință este puternic zdruncinată, instituțiile care se reclamă din ea își conservă puterea și nu dispar decât în mod lent. Când, în sfârșit, și-a pierdut complet forța, tot ce se sprijinea pe ea se năruie. Nu s-a întâmplat până acum ca un popor să-și modifice credințele fără a fi imediat constrâns să-și transforme elementele de civilizație. El le transformă până la adoptarea unei noi convingeri generale, viețuind între timp în anarhie. Convingerile generale sunt suportul necesar al civilizațiilor, ele imprimă orientarea ideilor și doar ele pot insufla credința și impune datoria.

Întotdeauna popoarele au resimțit nevoia de a dobândi convingeri cu caracter general și au înțeles din instinct că dispariția acestora avea să marcheze timpul decadenței. Călugăr fanatic al Romei a fost convingerea pe care și-au întemeiat romanii stăpânirea asupra lumii, dar imediat ce această convingere a slăbit, Roma a trebuit să piară. Numai când au ajuns la câteva convingeri comune, barbarii, demolatorii Romei, au atins acea coeziune care i-a scos din anarhie.

Nu este lipsit de justificare faptul că popoarele și-au apărut întotdeauna convingerile în mod intolerant. Criticabilă din punct de vedere filosofic, intoleranța reprezintă în viața națiunilor o virtute. Numai pentru a consolida ori a menține o convingere cu caracter general au fost înălțate atâtea ruguri în Evul Mediu și au murit cuprinși de disperare atâția inventatori și novatori care au evitat chinurile. Numai pentru a apăra credințele generale s-a lăsat de-atâtea ori omenirea bulversată, și milioane de oameni au pierit – și vor mai pieri – pe câmpurile de bătălie.

După cum am subliniat deja, în calea consolidării unei convingeri generale se înalță mari obstacole, dar, o dată împământenită, puterea acesteia rămâne multă vreme de neînving, și, oricât de falsă s-ar dovedi ea din punct de vedere filosofic, ajunge a se impune și celor mai luminate spirite. Vreme de cincisprezece secole, popoarele Europei au acceptat drept adevăruri de netăgăduit unele legende religioase, care, exami-

nate în profunzime, sunt la fel de barbare¹ ca poveștile despre Moloch², iar înspăimântătoarea absurditate a unui Dumnezeu răzbuându-se pe Fiul Său n-a fost sesizată decât după multe secole. Marilor genii, precum un Galileo Galilei, un Newton, un Leibniz, nu le-a trecut nici o clipă prin minte bănuiala că veridicitatea unor astfel de legende ar putea să fie pusă la-ndoaială. Nimic nu dovedește mai bine puterea hipnotică asupra spiritelor exercitată de credințele generale, dar nici nimic altceva nu relevă, tot atât de evident, umilitoarele limite ale spiritului nostru.

De îndată ce o nouă dogmă se implantează în spiritul maselor, ea devine sursă de inspirație pentru instituții, pentru artă și pentru morală – înstăpânirea ei este atunci absolută. Întreprinzătorii visează să o pună în practică, legislatorii să o aplice, filosofi, artiștii, poeții caută să o traducă în cele mai diverse forme.

Dintr-o mare convingere fundamentală pot să se ivească, la un moment dat, idei adiacente, dar acestea poartă întotdeauna pecetea credinței care le-a dat naștere. Civilizația egipteană, civilizația Evului Mediu, civilizația musulmană a arabilor derivă dintr-un număr restrâns de credințe religioase care au marcat până în cele mai mărunte elemente respectivele civilizații și se constituie în semne distinctive. Datorită convingerilor generale, omenii fiecărei epoci se află într-o plasă de tradiții și obiceiuri de al căror jug nu se scapă, care le conferă întotdeauna o oarecare asemănare și în care sunt strâns prinse chiar și spiritele cele mai independente. Singura tiranie adevărată este cea care se exercită în mod inconștient asupra spiritelor, căci este singura împotriva căreia nu se poate lupta. Tiberiu, Ghinghis-han, Napoleon au fost, desigur, înfricoșători tirani. Dar, de dincolo de morminte, Moise, Buddha, Isus, Mahomed, Luther au exercitat întotdeauna asupra spiritelor un despotism de o altă profunzime. O conspirație poate să dea jos un tiran, dar ce ar putea un asemenea demers împotriva unei credințe adânc întipărită în cugete? În lupta ei violentă împotriva catolicismului, având asentimentul aparent al mulțimilor, în poșta procedeele destructive nemiloase precum cele din vremea Inchiziției, marea Revoluție franceză de la 1789 a fost învinsă. Dintotdeauna adevărații și singurii tirani ai omenirii au fost spectrele morților, sau iluziile făurite despre ele.

1. Când spun *barbare*, mă refer la înțelesul filosofic. Practic, ele au fondat o civilizație complet nouă și timp de secole i-au lăsat omului porți deschise către un miraculos paradis de vis și de speranță fără egal.
2. Moloch (Malek în ebraică) – pretinsă divinitate cananeeană căreia i-au fost aduse drept ofrandă ființe omenești (n. t.)

Absurditatea din punct de vedere filosofic a unor credințe generale n-a fost niciodată – repet – un obstacol în calea triumfului lor. Mai mult, acest triumf pare a nu fi posibil decât dacă ele sunt pătrunse de o oarecare misterioasă absurditate. Evidenta slăbiciune a convingerilor socialiste de astăzi nu le va împiedica să fie sădite în sufletul maselor. Într-adevăr, inferioritatea acestor convingeri în raport cu toate credințele religioase constă în aceea că idealul de fericire pe care cele din urmă îl promiteau, urmând a fi realizat într-o viață viitoare, nimeni nu putea să conteste împlinirea lui. Socialismul, promițând fericirea pe pământ, vanitatea promisiunii va apărea o dată cu primele încercări de aplicare în practică, și noua convingere își va pierde pe loc prestigiul. Puterea socialismului nu va spori decât până în momentul punerii lui în practică, și de aceea, chiar dacă noua religie, asemenea tuturor celor care au precedat-o, exercită la început o acțiune distructivă, ulterior nu va mai putea avea un rol creator.

2. Opiniile schimbătoare ale maselor

Dincolo de credințele perene a căror forță am arătat-o mai sus, se află un strat de opinii, de idei, de gânduri care se nasc și dispar în mod constant. Unele au o durată de-a dreptul efemeră, dar nici cele mai importante nu depășesc perioada unei generații. Am menționat deja că schimbările survenite la acest nivel sunt mai degrabă superficiale decât reale, purtând întotdeauna pecetea calităților rasei. Când ne-am referit, de exemplu, la instituțiile politice din Franța, am arătat că partide aparent foarte deosebite între ele – monarhiste, radicale, socialiste etc. – au aceleași idealuri, care țin de structura mentală a poporului nostru, căci, sub nume identice, la alte națiuni, aflăm idealuri diferite. Numele date, adaptările înșelătoare nu schimbă fondul lucrurilor. Burghezi Revoluției franceze, toți hrăniți din scrieri latine, cu ochii ațintiți asupra republicii romane, adoptându-i legile și... togile, nu au devenit nicicum romani, ci au stat doar sub vraja unei puternice sugestii istorice. Rolul de a cerceta ceea ce supraviețuiește din vechile credințe sub aparentele schimbări îi revine filosofului și tot lui îi incumbă sarcina de a detecta în vâltoarea opiniilor direcțiile determinate de credințele majore și de spiritul popoarelor.

Fără aceste criterii, sar putea crede că masele își schimbă frecvent și după bunul plac convingerile politice ori credințele religioase. Într-adevăr, întreaga istorie – politică, religioasă, artistică, literară – pare a dovedi lucrul acesta.

Să considerăm, de exemplu, o scurtă perioadă – de la 1790 la 1820 în Franța – adică treizeci de ani, durata unei generații. În acest interval, masele, monarhiste la început, au devenit revoluționare, apoi imperiale pentru a redeveni monarhiste. Cât despre religie, s-a trecut, în aceeași vreme, de la catolicism la ateism, apoi la deism înainte de revenirea la formele cele mai exagerate de catolicism. Dar nu numai masele, ci și cei care le-au condus au fost antrenați în aceleași schimbări. Iată-i, bunăoară, pe membrii Convenției, dușmani înfocați ai regelui, respingând și zeii și stăpânii, cum au devenit umili slujitori ai lui Napoleon și cum au purtat mai apoi cu pioșenie humană în cadrul procesiunilor sub Ludovic al XVIII-lea!

Dar în următorii șaptezeci de ani? Alte schimbări, din nou, la nivelul opiniilor maselor! „Perfidul Albion” de la începutul secolului a devenit aliatul Franței sub moștenitorul lui Napoleon; Rusia, dușmana Franței, în două războaie, a ajuns să fie considerată subit o mare țară prietenă.

În literatură, în artă, în filosofie succesiunea curentelor de opinie se manifestă încă și mai rapid. Romanticism, realism, naturalism – se nasc și pier rând pe rând. Artistul și scriitorul laudați ieri sunt profund disprețuiți, mâine.

Dar, dacă analizăm aceste schimbări, în aparență atât de radicale, ce observăm? Toate cele contrare convingerilor generale și spiritualității popoarelor nu au decât o durată efemeră, și fluviul ieșit din matca lui curând își reia cursul. Opiniile ce nu au legături cu credințele generale, cu spiritualitatea unui popor și, prin urmare, nu ar putea avea trăinicie, sunt în voia hazardului sau, dacă preferați, a celor mai neînsemnate schimbări de mediu. Formate pe baza sugestiei și a contagiunii, ele sunt momentane, se nasc și pier de multe ori tot atât de repede ca vânturile nisipului la malul mării.

În zilele noastre, totalitatea opiniilor schimbătoare ale maselor este mai mare ca niciodată, iar faptul are trei cauze diferite.

În primul rând, din pricină că vechile credințe își pierd în mod progresiv tăria, nu mai au aceeași forță ca odinioară asupra opiniilor pasagere pentru a le da o anumită orientare. Estomparea convingerilor perene lasă locul unei multitudini de opinii particulare fără trecut, dar și fără viitor.

În al doilea rând, faptul că puterea crescândă a maselor își găsește din ce în ce mai puțin o contrapondere face ca mobilitatea extremă a ideilor maselor să se manifeste neîngrădit.

Un alt motiv îl constituie dezvoltarea presei, prin intermediul căreia sunt vehiculate cele mai contrare păreri. Sugestiile generate sunt curând demolate de sugestii diferite. Nici o opinie nu ajunge să se răspândească deplin și toate sunt sortite unei existențe efemere. Pier înainte de a se fi propagat îndeajuns pentru a deveni opinii generale.

Aceste trei cauze conduc la un foarte nou fenomen în istoria omenirii, caracteristic epocii actuale: neputința guvernanților de a dirija opinia maselor.

Până odinioară, și când spun odinioară mă refer la trecutul foarte apropiat, acțiunea guvernelor, influența câtorva scriitori și a unui mic număr de ziare constituiau adevărate faruri pentru opinia publică.

Astăzi, scriitorii și-au pierdut influența, iar ziarele nu mai reușesc decât să reflecte opinii, nu să le formeze. Cât despre guvernanți, departe de a orienta opinia publică, ei caută doar să nu se abată de la cursul acceptat. Teamă lor de opinia publică este uneori vecină cu teroarea paralizantă, care-i face să-și curbeze colanul vertebrale la conduita. Așa încât opinia maselor tinde să devină, din ce în ce, supremul element care reglează viața politică. Ele ajung să impună până și alianțe, cum am văzut că s-a întâmplat în cazul alianței cu Rusia, ce-și are originea aproape exclusiv într-o mișcare populară.

Un simptom curios în zilele noastre este că papii, regii și împărații se supun mecanismului interviului ca să-și expună, pentru mase, ideile pe o temă dată. S-a spus că în politică nu încep sentimentele. Dar oare se mai menține această aserțiune când observăm cum politica se ghidează după impulsurile maselor schimbătoare ce nu cunosc rațiunea și sunt animate exclusiv de afecte?

Iar presa, altădată formatoare de opinie, a fost nevoită, ca și guvernele, să se retragă în fața forței maselor. Ea rămâne, fără îndoială, o putere considerabilă, dar numai pentru că reprezintă exclusiv reflectarea opiniilor populare și a neobositelor lor variații. Devenită simplă agenție de informații, presa renunță să impună idei, doctrine, se pliază după gândirea publică, constrânsă la aceasta din necesități concurențiale, pentru a nu-și pierde cititorii. Vechile organe sobre și influente de altădată, pe care generația precedentă le „asculta” ca pe adevărate oracole, au dispărut ori au ajuns niște fittici de informații încadrate de cronici amuzante, de cancanuri mondene și de reclame. Ce ziar mai este acum destul de bogat pentru a le permite redactorilor lui să exprime opinii personale și ce impact ar putea avea o astfel de publicație asupra unor cititori care nu cer decât să fie informați sau amuzați? Critica nu mai are

puterea să lanseze o carte sau o piesă de teatru, ea poate să distrugă, iar nu să fie folositoare. Atât de acută e conștiința inutilității opiniilor personale, încât, în general, ziarele și-au suprimat cronicile literare, mărindu-se la a menționa titlurile cărților, lângă două-trei rânduri de prezentare și, peste douăzeci de ani, același lucru se va întâmpla probabil și cu cronicile teatrale.

A pândi fluctuațiile părerilor din sânul maselor – iată preocuparea de bază a presei și a guvernelor. Ce efect va produce cutare eveniment, cutare proiect de lege, cutare discurs electoral – asta trebuie să se cunoască. Sigur, nu e ușor, căci nimic nu este mai schimbător și mai alunecos decât opinia publică: ceea ce ieri era aclamat de mase, astăzi e pus la stălpul infamiei.

Această lipsă de direcționare a opiniei publice și destrămarea credințelor generale au avut drept rezultat o fărâmițare a convingerilor și diferența crescândă a maselor, ca și a indivizilor care le compun, față de tot ce nu are o legătură directă cu interesele lor imediate. Problemele de doctrină, ca, de pildă, socialismul, nu își află apărători cu adevărat convinși decât în rândul păturilor needucate ale populațiilor: mineri, muncitori din fabrici și uzine. Micul burghez, chiar muncitorul cât de cât școlit sunt deja sceptici.

Evoluția care se operează de treizeci de ani în această direcție este evidentă. Înainte, opiniile aveau o orientare generală, derivând din adoptarea unei credințe fundamentale. Simplul fapt de a fi fost monarhist impunea, cu fatalitate, anumite idei acceptate, iar faptul de a fi fost republican conferea convingeri contrare. Monarhistul vorbea despre revoluție cu oroare, iar republicanul cu venerație. Unele nume, precum cele ale lui Robespierre și Marat, erau rostite de cei din urmă cu devoțiune, în timp ce altele, ca Cezar, Augustus, Napoleon, nu puteau fi articulate fără a fi însoțite de invective. Până și în Sorbona noastră prevala această simplă înțelegere a istoriei.

Astăzi, sub lupa analizei, orice opinie își pierde prestigiul, se uzează, încât rămân puține idei capabile să ne înflăcăreze. Omul modern este tot mai cuprins de indiferență.

Dar să nu deplângem prea tare pulverizarea generală a opiniilor. Simptom al decadentei în viața unui popor, ea nu poate fi, totuși, contestată. Vizionarii, apostolii, îndrumătorii, adică toți acei oameni nutrinți înalte și de nezdruccinat convingeri, au, desigur, o cu totul altă forță decât nihilistii, demolatorii și indiferenții. Să nu uităm că, la forța actuală

a maselor, dacă o singură opinie ajunge să se impună, ea este imediat investită cu o putere atât de tiranică, încât totul se va inclina în fața ei. Și atunci timpul libertății de analiză se va fi oprit pentru multă vreme. Masele sunt uneori stăpâni pacifisti, ca Tiberiu la vremea lui, dar ele au și năvalnice capricii. O civilizație care ar încăpea pe mâna lor ar fi lăsată pradă prea multor hazarduri pentru a dăinui. Ceea ce i-ar amâna prăbușirea ar fi chiar această mobilitate a opiniilor și indiferența crescândă a maselor față de credințele generale, perene.

CARTEA A III-A CLASIFICAREA ȘI DESCRIEREA CATEGORIILOR DE MASE

CAPITOLUL I

CLASIFICAREA MASELOR

Până acum, în lucrarea de față, am urmărit trăsăturile generale ale maselor. În continuare, vom urmări caracteristicile particulare, specifice diverselor categorii de mase.

Vom începe cu simpla mulțime. În forma ei inferioară, aceasta se compune din indivizi de rase diferite, legați doar prin voința, mai mult ori mai puțin respectată, a unui conducător. Un exemplu tipic îl constituie hoardele barbare de origini diferite, care timp de mai multe secole au invadat Imperiul roman.

Pe o treaptă superioară acestor mulțimi lipsite de coeziune, se situează cele care, sub acțiunea anumitor factori, au dobândit caracteristici comune sfârșind prin a forma un popor. În diverse cazuri, ele prezintă trăsăturile maselor, dar acestea rămân întotdeauna incluse în particularitățile de popor.

Diversele tipuri de mase¹ ce pot fi observate la nivelul oricărui popor se împart după cum urmează:

A. Mase eterogene	$\left\{ \begin{array}{l} 1^0 \text{ Anonime (mulțimea de pe străzi, de exemplu)} \\ 2^0 \text{ Non-anonime (jurii, adunări parlamentare etc.)} \end{array} \right.$
B. Mase omogene	$\left\{ \begin{array}{l} 1^0 \text{ Secte (clasa politică, ordine religioase etc.)} \\ 2^0 \text{ Caste (militari, preoții, muncitorii etc.)} \\ 3^0 \text{ Clase (burghezia, țărănimea etc.)} \end{array} \right.$

1. Masele eterogene

Aceste colectivități se compun din indivizi oarecare, cu profesii și niveluri de inteligență diferite. Am arătat deja în această lucrare că psihologia oamenilor în gloată diferă în mod esențial de psihologia individuală a membrilor ei și că gradul de inteligență nu are nici un efect în acest sens, în cazul masei singurele care acționează fiind sentimentele.

1. Detalii asupra diverselor tipuri de mase am prezentat în ultimele mele lucrări: *La psychologie politique* (Psihologia politică), *Les opinions et les croyances* (Opiniile și credințele), *Psychologie des révolutions* (Psihologia revoluțiilor).

Un factor fundamental – rasa – conduce la diferențe sensibile între diferitele tipuri de mase eterogene.

Am insistat în mai multe rânduri asupra rolului acestui factor, arătând că este factorul cu cea mai mare înrăurire asupra acțiunilor omenești, așa încât influența lui se manifestă și la nivelul caracteristicilor maselor. O mulțime formată din indivizi oarecare, fără legătură până atunci între ei, dar fiind cu toții chinezi sau englezi, va fi total diferită de o mulțime de indivizi oarecare, dar de naționalități variate: ruși, francezi, spanioli etc.

Profundele divergențe determinate de constituția mentală ereditară, manifestă în felul de gândire și simțire al oamenilor, izbucnesc – oricât de convergente ar fi în aparență interesele care îi reunesc – în acele împrejurări, destul de rare, de altfel, când mai mulți indivizi de naționalități diferite ajung și constituie, în proporții aproape egale, aceeași masă de oameni. Încercările socialiștilor de a-i face să fuzioneze pe muncitorii din diferite țări, în cadrul unor mari congrese, au sfârșit întotdeauna în aprige discordii. Pentru a-și împlini dezideratele, o masă de oameni de origine latină, fie ea revoluționară, fie conservatoare, va face întotdeauna apel la stat. Dimpotrivă, o masă de englezi sau de americani nu recurge la stat și nu se adresează decât inițiativei particulare. O masă de francezi ține înaintea de orice la egalitate, iar o masă de englezi la libertate. Această diferență de rasă generează aproape tot atâtea tipuri de mase câte națiuni există.

Spiritul de rasă domină în întregime spiritul masei de oameni. El este substratul puternic care limitează oscilațiile. *Particularitățile maselor sunt cu atât mai puțin pregnante cu cât spiritul de rasă este mai puternic.* Este o lege de bază privitoare la mase. Spiritul de gloată și dominația gloatei constituie barbaria sau revenirea la barbarie. Numai prin dobândirea unui spirit puternic națiunea se poate sustrage din ce în ce mai mult de sub stăpânirea irațională a gloatei și iese din era barbariei.

În afară de rasă, singura diferențiere importantă la nivelul maselor eterogene este clasificarea lor în mulțimi anonime, ca de pildă cele din stradă, și mulțimi non-anonime, cum sunt adunările constituite în vederea unor deliberări, de tipul jurilor. Sentimentul responsabilității, inexistent la cele dintâi și dezvoltat la celelalte, conferă actelor lor orientări adesea diferite.

2. Masele omogene

Din această categorie fac parte *sectele, castele și clasele*. Dacă *sectele*, reprezentând primul nivel de organizare a maselor omogene, cuprind indivizi diferiți în privința educației, profesiei, mediului social din care provin, dar uniți prin credința ori convingerile lor (așa se prezintă grupările politice sau religioase), *castele* sunt cel mai înalt grad de organizare pe care îl presupune o masă de oameni, însumând indivizi cu aceeași profesie, cu nivel asemănător de educație, provenienți din medii aproape identice (de exemplu, castele militare ori sacerdotale).

Clasa este formată din indivizi diferiți ca origine, reușiți nu printr-o credință ori convingere comună, ca membrii sectei, nici prin același gen de ocupații profesionale, ca membrii unei caste, ci prin anumite interese, anumite obiceiuri sau practici de zi cu zi și un nivel asemănător de educație. În această categorie se pot înscrie *clasa burgheziei, clasa țărănească* etc.

Deoarece obiectul acestei lucrări vizează doar masele eterogene, voi prezenta în continuare numai unele categorii tipice acestui tip de mulțime.

CAPITOLUL II

MASELE AȘA-ZIS CRIMINALE

Mulțimile care ajung, după o anumită perioadă de excitație, la starea de simple automate inconștiente dirijate prin sugestie e greu să fie calificate drept criminale. Voi folosi însă acest termen pentru că a fost consacrat prin numeroase lucrări de psihologie. Unele acte ale maselor sunt, desigur, criminale în sine, așa cum este „criminală” devorarea unui indian de către tigrul care și-a lăsat mai întâi puii să-l ciopârțească spre a se amuza.

În general, crimele maselor sunt rezultatul unei sugestii puternice, iar indivizii care au luat parte la ele sunt conștienți că au împlinit o îndatorire. Firește, suntem departe de cazul criminalului obișnuit.

Se poate cita drept exemplu tipic asasinarea guvernatorului Bastillei, dl. de Launay. După ocuparea acestei fortărețe, guvernatorul, înconjurat de o mulțime foarte excitată, era lovit din toate părțile. Unii au propus să fie spânzurat, alții să i se taie capul sau să fie legat de coada unui cal. Zbătându-se cu disperare, el la lovit din neabăgare de seamă pe unul dintre cei prezenți. Abia atunci când cineva a strigat ca cel lovit să-i taie gâtul și mulțimea a întâmpinat sugestia cu urale, s-a trecut efectiv la acțiune.

„Cel lovit, un bucătar fără slujbă și cam tâmpit, care se afla la Bastilia atras de curiozitate, a scotocit că, dacă aceea era părerea generală, acțiunea lui era foarte patriotică, poate chiar demnă de a fi răsplătită cu o medalie pentru că a ucis un monstru. Cu sabia care i se înfide lovește ceafa goală a guvernatorului, dar sabia nu era ascuțită. Atunci scoate din buzunar un cuțit cu mâner negru și, cu aptitudinile lui de bucătar știind să tranșeze carnea, duce la bun sfârșit operațiunea.”

Exemplul este cât se poate de edificator în privința mecanismului descris teoretic de noi: supunere față de o sugestie, cu atât mai puternică fiind colectivă, convingerea criminalului că va comite un gest meritoriu, convingere perfect întemeiată, căci are aprobarea unanimă a concetățenilor. Un asemenea act poate fi scotocit criminal din punct de vedere legal, nu și din punct de vedere psihologic.

Trăsăturile generale ale maselor criminale nu se deosebesc de caracteristicile tipice ale maselor analizate de noi: capacitatea de a cădea pradă unei sugestii, credulitate, mobilitate, exagerarea sentimentelor – bune sau rele – manifestarea anumitor forme de comportament etc.

Toate acestea se regăsesc cu prisosință la una dintre gloatele care au lăsat o amintire dintre cele mai sumbre din istoria Franței: septembrie 1793, și ale cărei fapte prezintă, de altfel, multe similitudini cu cele petrecute în Noaptea Sfântului Bartolomeu. Dau în continuare amănunte extrase din relatarea lui Taine, bazată pe mărturiile vremii.

Nu se știe cine anume a dat ordinul sau doar a sugerat ca din închisori să fie scoși și apoi masacrați deținuții. Fie că a fost Danton, cum e foarte posibil, sau un altul, are mai puțină importanță, aici, singurul fapt demn de interes este sugestia puternică acționând asupra mulțimii care și-a asumat sarcina masacrului.

Armata masacraților număra aproape trei sute de persoane și constituie tipul „ideal” de masă eterogenă. Pe lângă câțiva nemernici sadea, ea se compunea din negustorași ori meseriași foarte diversi: cizmarii, lăcătuși, zidari, frizeri, mici funcționari etc. Sub înfrăurirea sugestiei, asemeni bucătarului pomenit mai sus, ei au dobândit convingerea că îndeplinesc o datorie patriotică și își asumă dubla funcție, de judecători și de călăi, nesocotindu-se o clipă niște criminali.

Pătrunși de importanța rolului lor, încep a institui un soi de tribunal, prilej cu care ies în evidență spiritul simplist și echitatea nu mai puțin simplistă a maselor. Având în vedere numărul considerabil de acuzați, se ia mai întâi decizia ca nobilii, preoții, ofițerii, slujitorii regelui –, adică toți acei indivizi care prin înșeși profesiunea lor erau dovadă vie a vinovăției în ochii unui bun patriot – să fie masacrați în grupuri, fără alte decizii speciale. Ceilalți sunt judecați după înfățișare ori după reputație.

Astfel satisfăcută conștiința ei rudimentară, mulțimea poate proceda legal la masacrare, dând frâu liber instinetelor feroce (a căror geneză am arătat-o deja), pe care colectivitățile sunt în măsură să le ducă la un foarte înalt grad. Ceea ce nu va împiedica – și asta este o regulă a mulțimilor – manifestarea conștientă a simțămintelor contrare: o sensibilitate tot atât de exacerbată ca ferocitatea.

„Ei manifestă simpatia expansivă și impresionabilitatea promptă a muncitorului parizian. Unul din noii demnitari, aflând că la Abbaye deținuții fuseseră lăsați fără apă timp de douăzeci și șase de ore, a vrut să-l omoare pe cel ce comisese neglijența, și ar fi făcut-o fără rugămintele fierbinți venite chiar din partea deținuților. Când un prizonier era achitat (de tribunalul lor improvizat), gârziile și asasinii îl îmbrățișau plini de euforie și se aplauda îndelung, apoi cu toții se întorceau să-i omoare pe alții. În timpul masacrului a domnit o veselie neconținută: se dansa și se cânta

în jurul cadavrelor, erau aduse bănci „pentru doamne”, iar acestea își manifestau bucuria că văd cum sunt uciși aristocrații. Echitatea „funcționa”, de asemenea. La Abbaye, unul dintre asasiini s-a plăns că doamnele așezate mai în spate nu văd bine și că doar unii dintre cei prezenți au plăcerea de a-i lopi pe nobili.

S-a considerat că observația era întemeiată și s-a decis ca victimele să fie purtate între două șiruri de asasiini care nu aveau voie să lovească decât cu dosul spadei, pentru ca supliciu să fie prelungit. La Force, victimele, dezbrăcate complet, erau ciopârțite o jumătate de ceas și abia apoi, după ce toată lumea a văzut bine, li se dădea lovitura finală, sfărtecându-li-se pânțele.

Masacratorii erau foarte scrupuloși și animați de un simț moral deja semnalat de noi în sânul mulțimilor: ei au depus pe mesele comitetelor revoluționare banii și bijuteriile victimelor.

În toate acestea se regăsesc formele rudimentare de gândire, specifice gloatelor. Astfel, după ce au fost suprimate o mie două sute - o mie cinci sute de dușmani ai poporului, cineva a remarcat, și sugestia lui a fost pe dată acceptată, că în celelalte închisori erau cerșetori bătrâni, vagabonzi, tineri fără căpătâi - adică tot atâtea guri inutile de care ar fi bine să se debaraseze. De altfel, și printre ei se află cu siguranță dușmani ai poporului, cum ar fi o anume doamnă Delarue, văduva unui acuzat de otrăvire. „Trebuie că e furioasă că se află la-nchisoare; dacă ar putea, ar da foc Parisului. Trebuie că a și spus-o!” Demonstrația pare suficientă și toți sunt masacrați la grămadă, inclusiv vreo cincizeci de copii între doisprezece și șaptesprezece ani, care puteau deveni, desigur, dușmani ai poporului și, prin urmare, trebuia li-chidați.

După o săptămână de lucru, toate operațiunile au fost terminate și masacratorii au putut să se gândească la odihnă. Nutrintrd convingerea intimă că patria are de ce să le fie recunoscătoare, au cerut recompensă de la autorități, cei mai zeloși pretinzând chiar o medalie.

Comuna din Paris, de la 1871, oferă la rândul ei multe fapte asemănătoare. Iar influența tot mai mare a maselor și capitulările succesive ale puterii în fața lor ne vor furniza cu siguranță și alte exemple de acest fel.

JURAȚII DE LA CURTEA CU JURI

Un excelent exemplu de mulțime eterogenă non-anonimă îl constituie corpul de jurați de la Curtea cu Juri, unde regăsim și influența sugestiei ori a „călăuzei”, și manifestările inconștiente predominante, și firava înclinație spre gândire etc.

Studierea Curții cu Juri ne prilejuiește de asemenea observarea unor interesante tipuri de eroare ce le-ar putea comite persoanele neinițiate în psihologia colectivităților.

Mai întâi, jurații ne oferă dovada importanței reduse, în privința deciziilor, a nivelului mintal al celor care compun o masă de oameni. Am constatat deja că, la nivelul unei adunări menite deliberărilor, chemate să-și exprime opinia asupra unei chestiuni neavând caracter tehnic, inteligența nu joacă nici un rol: oamenii de știință ori artiști strănsi laolaltă nu emit, pe teme foarte generale, judecăți cu mult diferite de cele produse de o adunare de zidari. În diverse epoci, persoanele din componența corpului de jurați erau alese cu grijă dintre categoriile de oameni instruiți: profesori, înalți funcționari etc. Astăzi jurații se recrutează mai ales dintre micii comercianți, micii patroni și funcționari mărunți. Spre marea surprindere a specialiștilor în domeniu, indiferent de compoziția corpului de jurați, statisticile arată că deciziile sunt identice. Chiar și magistrații, în general ostili instituției corpului de jurați, au recunoscut veridicitatea acestei constatări. Iată, în această privință, unele remarci ale unui fost președinte de Curte cu Juri, d-l Bérard des Glajeux, extrase din *Memoriile sale*:

Astăzi alegerea juraților se află în mâinile consiliilor municipale, care admit sau resping anumite persoane, după bunul lor plac, în funcție de interese politice și electorale... Majoritatea celor selectați sunt comercianți mult mai neînsemnați decât cei desemnați odinioară pentru această însărcinare, sunt mărunți funcționari ai administrațiilor. Mulți dintre ei manifestă zelul neofitului și al oamenilor de bine, și situația este adesea jenantă - spiritul juraților nu s-a schimbat: *verdictele lor rămân aceleași*.

Din acest pasaj, să reținem concluzia, pe deplin justă, trecând peste explicații care sunt nemulțumitoare. Dar acest din urmă aspect nu trebuie să ne mire, căci psihologia maselor, și prin urmare și a juraților, a rămas la fel de necunoscută pentru majoritatea magistraților. O dovadă

în acest sens ne-o oferă același autor citat mai sus, care povestește cum un ilustru avocat de la Curtea cu Juri, Lachaud, făcea sistematic uz de dreptul său de a recuza, respingând toți indivizii inteligenți propuși ca jurați. Or, experiența – și numai experiența – ne-a arătat, în cele din urmă, perfectă inutilitate a recuzărilor. De altfel, cel puțin la Paris, Ministerul public și avocații au renunțat complet la acest drept, căci, după cum remarcă și des Glajeux, verdictele nu s-au schimbat – „ele nu sunt nici mai bune, nici mai rele“.

Aidoma oricărei mase de oameni, jurații sunt înclinați spre sentimentalism și prea puțin deschiși la raționamente. „Ei nu rezistă, scrie un avocat, la vederea unei femei care alăptează sau a unor orfani.“ „O femeie dragută, zice des Glajeux, poate cu ușurință să câștige bunăvoința juraților.“

Neîndurători față de crimele care i-ar putea privi – fără îndoială, reductibile pentru societate în ansamblul ei –, jurații manifestă, dimpotrivă, indulgență față de crimele pasionale. Rareori sunt aspri cu fetele-mame care îșiucid pruncii și sunt și mai îngăduitori cu fetele abandonate ce-agresează pe cei ce le-au sedus. Simt din instinct că asemenea delictelor nu sunt periculoase pentru societate și că, într-o țară unde legea nu protejează fetele abandonate, răzbunarea unora dintre ele este mai degrabă utilă decât dăunătoare, fiind menită a-i intimida pe potențialii seducători.

Ca orice mulțime, jurații sunt impresionați puternic de prestigiu, ceea ce îl face pe des Glajeux să remarce că, deși foarte democratic sub raportul compoziției, corpul de jurați se arată aristocratic prin afecte: „Renumele, rangul nobiliar, averea impresionantă, un avocat ilustru ce îi apără, tot ceea ce este distins și strălucitor – iată atuuiri ale acuzaților în fața juraților“.

A stărni sentimentele juraților, a folosi cu măsură raționamentul, în forme cât mai rudimentare – iată principala preocupare a unui bun avocat. De altfel, un celebru avocat englez, cu răsunătoare succese la Curtea cu Juri, a analizat minuțios aceste metode:

În timp ce pledează, avocatul îi urmărește cu atenție pe jurați. Intuiția și experiența îl ajută să le citească pe chipuri efectul fiecărei faze, fiecărui cuvânt rostit de el și să tragă concluzii. Trebuie să-i repereze mai întâi pe cei care sunt cuceriiți din start pentru cauza lui, după care este preocupat de ceilalți, mai puțin dispuși de a se lăsa convingiți, încercând să înțeleagă ce îi face să fie ostili acuzatului. Este partea cea mai delicată din demersul avocatului, căci pot exista mii de motive pentru a dori să condamni un om, dincolo de comandamentele justiției.

Aceste câteva rânduri cuprind esența artei oratorice și dovedesc inutilitatea discursurilor gândite dinainte, căci în fiecare moment, în funcție de impresiile produse asupra auditoriului, poate fi nevoie să schimbi cuvintele pe care doreai să le folosești.

Oratorul nici nu trebuie să-i convingă pe toți jurații, ci doar pe cei cu influență în determinarea opiniei generale. Și în rândul juraților, ca în orice colectivitate, un mic număr de indivizi îi dirijează pe ceilalți. „Știu din experiență, declară avocatul englez pomenit mai sus, că în momentul când dau verdictul, unul sau doi oameni energici îi antrenează și pe ceilalți jurați.“ Acești doi sau trei oameni trebuie convingiți cu abilitate prin sugestie. Înainte de toate e nevoie să le plăci. Individul integrat într-o colectivitate căreia i-ai plăcut este în bună parte deja cucerit și înclinat să-ți aprecieze favorabil toate motivațiile. Iată în acest sens relatarea unei întâmplări pe cât de amuzantă, pe atât de edificatoare:

În timp ce-și rostea pledoaria, Lachaud nu îi scăpa din ochi pe doi sau trei jurați pe care îi știa ori îi simțea influenți, dar și îndrăginci. În general, reușea să înfrângă rezistența acestor recalcitranti, dar, totuși, odată, în provincie, a dat de unul pe care l-a bombardat în zadar vreme de trei sferturi de ceas, cu argumentația lui din ce în ce mai stăruitoare, primul din rândul doi, juratul șapte. Exasperant! Deodată, în toiul unei pătășe demonstrații, Lachaud se oprește și se adresează președintelui Curții: „Domnule președinte, n-ați putea cere să fie trasă draperia de acolo? Pe domnul care este juratul șapte l-a orbit de tot soarele“. Juratul șapte sa îmbujorat, a zămbit și a mulțumit. Fusese cucerit pentru cauza apărării.

În ultimul timp, multe condeie, dintre cele mai respectabile, au încercat zadarnic să combată instituția corpului de jurați, cu toate că reprezintă, totuși, singura protecție împotriva frecventelor erori ale unei caste nespuse nici unui control¹. Unii cereau ca jurații să fie aleși doar dintre indivizi instruiți, dar deja am demonstrat că deciziile unor astfel de persoane sunt asemănătoare cu verdictele care se dau astăzi. Alții, insistând asupra erorilor juraților, au pretins ca aceștia din urmă să fie înlocuiți de persoane cu pregătire juridică. Dar cum se poate uita că erorile ce le sunt reproșate juraților sunt cele comise mai întâi de către magistrați, căci acuzatul deferit juraților a fost găsit vinovat de o întreagă

1. Magistratura este singurul sector al administrației ale cărui acte nu sunt controlate de nimeni. Toate revoluțiile democratice din Franța n-au reușit să cucerească dreptul de *habeas corpus* de care Anglia este atât de mândră. I-am alungat pe tirani, dar în fiecare oraș magistratul dispune de onoarea și de libertatea cetățenilor.

suită de magistrați: judecătorul de instrucție, procurorul Republicii și Procuratura. Oare, nu se vede în acest caz, că dacă ar fi fost judecat în mod definitiv de către magistrați în locul juraților, acuzatul și-ar fi pierdut singura lui șansă de a fi recunoscut nevinovat? Erorile juraților sunt întotdeauna, în primul rând, erorile magistraților. Numai aceștia trebuie acuzați atunci când vedem erori judiciare deosebit de grave, precum condamnarea aceluia doctor X, care, fiind urmărit de un judecător de instrucție extrem de încăpățânat, pe baza denunțului unei fete pe jumătate cretină, care îl acuză pe medic că a făcut-o să avorteze pentru treizeci de franci, ar fi fost trimis la ocnă dacă nu îl salva explozia de indignare publică care i-a adus grațierea imediată din partea șefului statului. Onorabilitatea condamnatului, proclamată de către concetățenii săi, făcea evidentă enormitatea greșelii. Magistrații au recunoscut-o ei înșiși. În același timp, din spirit de castă, s-au străduit să împiedice semnarea grațierii. În toate afacerile asemănătoare, înconjurat de detalii tehnice din care nu înțelege nimic, juriul se ia, în mod natural, după ministerul public, gândindu-se că totuși afacerea a fost instrumentată de magistrați obișnuiți cu toate subtilitățile. Care sunt adevărații autori ai greșelii: jurații sau magistrații? Să păstrăm cu grijă juriul. El constituie poate singura categorie de mulțime pe care nici o individualitate nu ar putea-o înlocui. Numai juriul poate tempera intransigența legii, egală pentru toți în principiu, oarbă, fără a recunoaște cazurile particulare. Inaccessibil mîlei, necunoscând decât textele, judecătorul, cu duritatea sa profesională, ar da aceeași pedeapsă spărgătorului asasin și fetei sărace conduse la infanticid din pricina că a fost abandonată de cel ce a sedus-o și din cauza sărăciei. Juriul simte din instinct că fata sedusă este cu mult mai puțin vinovată decât seducătorul care scapă de rigorile legii și că ea merită indulgența sa.

* Cunoscând psihologia castelor și psihologia celorlalte tipuri de mulțimi, nu văd nici un motiv pentru care, dacă aș fi acuzat pe nedrept de crimă, să nu prefer a avea de-a face mai degrabă cu jurați decât cu magistrați. Cu primii aș avea mai multe șanse de a mi se recunoaște nevinovăția. Să ne temem de forța maselor, dar să ne îngrozim de-a dreptul de aceea a unor caste: masele pot fi convinse, castele rămân întotdeauna intransigente.

CAPITOLUL IV

MASELE ELECTORALE

Masele electorale, adică acele colectivități chemate să-i aleagă pe titularii unor funcții, constituie un tip de mulțime eterogenă, dar, având o singură menire, precis determinată: să aleagă între diferiți candidați, ea nu prezintă decât anumite însușiri ale maselor. Aici se observă cu precădere slaba înclinare de a gândi, lipsa spiritului critic, iritabilitatea, credulitatea și naivitatea. În hotărârile maselor electorale mai descope- rim influența „carmacilor“ și rolul unor factori precum afirmația, repetiția, prestigiul și contagiunea.

Să analizăm cum sunt seduse masele electorale. Procedeele cu cei mai mari sorți de izbândă în această direcție sunt perfect edificatoare asupra psihologiei lor.

Prima calitate pe care trebuie s-o posede un candidat e prestigiul, prestigiul personal neputând fi înlocuit decât de cel conferit de avere, pe când talentul ori geniul nu constituie nicidecum punți către succes, în acest caz. Necesitatea ca un candidat să fie aureolat de prestigiu, și astfel să se impună indiscutabil, este capitală. Dacă masa de electori, în cea mai mare parte muncitori și țărani, își alege foarte rar reprezentanții din aceste categorii, se explică prin în faptul că o personalitate de origine muncitorească ori țărănească nu va avea niciodată în ochii ei suficient prestigiu. Se poate ca printre cei aleși să fie și oameni de rând, dar aceasta se va întâmpla din motive adiacente, cum ar fi, de exemplu, nevoia de a contracara un patron sub a cărui influență cotidiană se află electorii, care au astfel, o clipă, iluzia că și ei au devenit stăpâni.

Dar, pentru a-și asigura succesul, prestigiul candidatului nu este de ajuns. Electorul vrea să-i fie flătată vanitatea și dorințele arzătoare; candidatul trebuie să-l lingusească la modul cel mai extravagant și să nu se dea în lături de a-i face cele mai fabuloase promisiuni. În fața muncitorilor, pe patron îl va injuria și mânji cu noroi. Se va strădui din răsu- puteri să-l întineze și să-l spulbere pe candidatul advers, arătând cu forța afirmației, repetiției și contaginiei, că acesta nu este decât un nemer- nic, ale cărui acte reprobabile sunt de notorietate. Bineînțeles, fără a aduce vreo mărturie în sprijinul unor asemenea învinuiri. Dacă adver- sarul nu cunoaște psihologia maselor, va încerca să se justifice uzând de zeci de argumente, în loc să răspundă, pur și simplu, la afirmațiile

calomnioase prin alte afirmații la fel de calomnioase, rețezându-și astfel șansele de a triumfa.

Desigur, programul scris al candidatului nu trebuie să fie în termeni categorici care i-ar putea fi puși în față mai târziu, dar prezentarea lui verbală cât mai bombastică nu va fi niciodată de prisos. Fără teamă, el poate să promită reformele cele mai radicale, pe moment exagerările lui vor produce un efect uluitor, iar în viitor nu îl angajează cu nimic. După alegeri, electorul nu se mai preocupă să vadă în ce măsură alesul își urmărește profesiunea de credință aclamată, în baza căreia a și fost ales.

Recunoaștem aici toți factorii de persuasiune descriși anterior, după cum îi vom detecta și în acțiunea *cuvintelor* și *formulelor*, a căror puter-nică înfrăurire am menționat-o, de asemenea. Oratorul care știe să le manipuleze face ce vrea din mase, după bunul său plac. Expresii precum: „mizerabil capital“, „exploatare josiică“, „minunata clasă muncitoare“, „repartizarea în mod egal a bogăției“ etc., deși destul de tocite deja, produc întotdeauna un bun efect. Dar candidatul care este în stare să descopere o formulă nouă, lipsită de un sens foarte precis și, prin aceasta, potrivită să răspundă celor mai diverse năzuințe, obține un infailibil succes. Cu asemenea cuvinte magice, polisemantice, interpretabile de fiecare după propriile iluzii, a fost înfăptuită sângeroasa revoluție spaniolă din 1873. Iată cum o înfățișează un scriitor contemporan:

Radicali au descoperit că o republică unitară este o monarhie deghizată și, pentru a le fi pe plac, parlamentul a proclamat în unanimitate republica federală, fără ca vreunul dintre votanți să poată spune exact ce a votat. Dar formula încântă pe toată lumea, era un delir, o nebunie – domnia pe pământ a virtuții și fericirii! Un republican căruia rivalii i-ar fi refuzat titlul de federal se simțea jignit ca de o gravă injurie. Oamenii se întâmpinau pe străzi cu: *Salud y república federal!* Se cântau imnuri în cinstea sfintei indiscipline și a autonomiei soldatului. Dar ce era „republica federală“? Unii înțelegeau prin asta emanciparea provinciei, instituții asemănătoare cu cele din Statele Unite și descentralizarea administrativă; alții se gândeau la desființarea oricărei autorități. Socialiștii din Barcelona și din Andaluzia propovăduiau suveranitatea deplină a comunelor și visau la o Spanie cu zece mii de municipii independente, elaborându-și fiecare propriile legi, la suprimarea armatei și a poliției. Insurecția s-a răspândit cu repeziune spre regiunile sudice, din oraș în oraș, din sat în sat. Îndată ce o localitate își făcea *pronunciamiento*, prima grijă era să fie distruse telegraful și calea ferată, pentru a se rupe toate legăturile cu localitățile învecinate și cu Madridul. Nu rămăsese târșușor cât de mic unde să nu se dorească vietiurea independentă. Feudalismul lăsase locul unui cantonalism brutal, incendiar și masacra-tor, și pretutindeni se celebrau sângeroase saturnalii.

În ce privește influența raționamentelor asupra spiritului alegătorilor, trebuie să nu fi citit nici o relatare de la o adunare electorală ca să nu ai deja o părere clară! Aici au loc schimburi de afirmații, de invective, huiiduieli chiar, și niciodată judecățile cumpătate nu sunt la ele acasă. Se face și liniște câteodată, atunci când vreun participant mai dificil anunță că îi va pune candidatului o întrebare stânjenitoare, dintre cele ce fac deliciul auditoriului. Dar satisfacția opozanților nu ține mult, căci vocea preopinientului este acoperită de urletele adversarilor. Redăm în continuare câteva extrase din presă conținând relatări de la reuniuni publice pe care le putem considera ca fiind tipice:

Când unul dintre organizatori a rugat asistența să numească un președinte, furtuna s-a dezlănțuit. Anarhiștii sar pe scenă și iau biroul cu asalt. Socialiștii îl apără cu înverșunare – se izbesc unii de alții, își aruncă vorbe grele, un cetețean se retrage cu ochiul umflat.

În cele din urmă, de bine de rău, biroul este instalat în vuietul tumultului și i se dă cuvântul cetățeanului X.

Oratorul pomeste o adevărată sașă împotriva socialiștilor, iar aceștia îl intrerup strigând: „Cretinule! Banditul! Canale!“ etc., epitele la care cetățeanul X răspunde expunând o teorie conform căreia socialiștii sunt niște „idioti“ și niște „mîncinoși“.

„Partidul germanist a organizat ieri seară, la Sala Comerțului din strada Faubourg-du-Temple, o mare adunare menită pregătirilor pentru Ziua Muncii de la 1 Mai. Devisa lor era: „Calm și pace“.

Camaradul G îi face pe socialiști „cretini“ și „panglicari“.

La auzul acestor vorbe, cu toții, vorbitori și auditorii, încep să se injure și se iau la bătaie: scaunele, băncile, mesele etc. intră în joc.

Să nu ne imaginăm că acest gen de adresare ar fi specific anumitor clase de electori și că este determinat de situația socială. După cum am spus, oamenii care compun o mulțime tind spre egalizarea mintală, lucru dovedit în orice clipă. Drept exemplificare, următorul pasaj dintr-o relatare despre o adunare unde au participat numai studenți:

Vacarmul era tot mai asurzitor pe măsură ce se scurgea timpul și nu cred ca vreunul dintre vorbitori să fi spus două fraze fără a fi fost intrerupt. Strigătele veneau dintr-un colț, apoi din extremitatea opusă sau de pretutindeni deodată; se aplauda, se fluiera; discuții aprinse se angajau între cei din sală; bas-toanele erau agitate amenințător; podeaua era izbită în cadență; celor care îi intrerupeau pe vorbitori li se striga „Afară!“ ori „La tribună!“

M.C. califică întreaga asociație drept odioasă, lasă, monstruoasă, venală și răzbnunătoare, declarând că o va distruge etc.

Se naște întrebarea cum se poate forma opinia unui alegător în asemenea condiții, dar a pune o asemenea întrebare înseamnă să ne amă-

gim în privința gradului de libertate a unei colectivități. Masele îmbrățișează opinii care le sunt impuse, nicidecum opinii rezultând din propria lor cugetare. Opiniile și voturile electorilor sunt în mâinile comitetelor electorale, ai căror diriguitori sunt nu de puține ori negustori cu mare influență asupra muncitorilor, la care au credit nelimitat. „Știi ce e un comitet electoral? Scrie unul dintre cei mai curajoși apărători ai democrației, dl Schérer. Este cheia instituțiilor noastre, motorul mașinii politice. Franța este guvernată astăzi de comitete.”

În acest fel, nu este prea dificil să acționăm asupra lor, e suficient să fie acceptabil candidatul și să posede suficiente resurse. După spusele donatorilor, trei milioane au fost de ajuns ca generalul Boulanger să fie ales.

Aceasta este psihologia maselor electorale. Ea este asemănătoare cu cea a altor mase. Nici mai bună, nici mai rea.

Nu mă voi pronunța însă, după toate cele arătate mai sus, împotriva votului universal. Dacă ar sta în puțină mea să-i decid soarta, l-aș păstra așa cum este, din rațiuni de ordin practic, decurgând tocmai din studiul nostru asupra psihologiei maselor, pe care le voi expune în continuare, nu înainte, însă, de a reaminti inconvenientele acestui vot, mult prea evidente pentru a fi ignorate.

Greu s-ar putea contesta că civilizațiile sunt opera unei minorități de spirite superioare, formând vârful unei piramide ale cărei paliere, tot mai largi pe măsură ce descrește valoarea intelectuală, reprezintă straturile profunde ale unei națiuni. Grandoarea unei civilizații nu poate să depindă, desigur, de sufragiul elementelor inferioare, întrucât, pentru a nu mărușii. Mai mult, sufragiul maselor este adesea periculos și, iată, nouă ne-a adus deja câteva invazii, iar, prin triumful socialismului, fanteziile suveranității poporului ne vor costa încă și mai scump.

Dar aceste obiecții, excelente din punct de vedere teoretic, își pierd practic toată forța dacă ne amintim de puterea invincibilă a ideilor deve-

nite dogmă. Dogma suveranității maselor este, filosofic vorbind, la fel de puțin demnă să fie apărată ca și dogmele religioase ale Evului Mediu, dar are astăzi o putere absolută. Este inatacabilă, așa cum au fost odinioară ideile religioase. Imaginați-vă un liber-cugetător modern transferat printr-o forță magică în plin Ev Mediu. Credeți că ar încerca el să combată ideile religioase care domneau atunci? Căzut în mâinile unui tribunal gata să-l ardă pe rug, sub acuzația de a fi făcut pact cu diavolul, socotiți că i-ar trece prin cap să conteste existența diavolului? Cu credințele populare nu stai la discuție, cum nu stai nici cu cilonii. Dogma votului universal are astăzi puterea de odinioară a dogmelor creștine. Oratorii și scriitorii se referă la ea cu un respect și cu o admirație de care nu s-a bucurat Ludovic al XIV-lea. Trebuie deci să ne raportăm la ea ca la orice dogmă religioasă. Doar timpul erodează dogmele.

Ar fi de altfel inutil să încercăm să clătinăm această dogmă care are un vâdit temei: „În vremurile când se instăpânește egalitatea – scrie Tocqueville – oamenii nu mai au încredere unii în alții, din cauza similitudinii lor. Dar această similitudine le însușă o încredere aproape fără margini în judecata publicului, căci nu li se pare posibil, când toți văd lucrurile în același fel, ca adevărul să nu fie de partea celui mai mare număr.”

Ar trebui atunci să ne închipuim că un sufragiu restrâns ar ameliora votul maselor? Îmi este imposibil să accept acest lucru dintr-un motiv deja semnalat, și anume nivelul inferior de inteligență al oricărei colectivități, indiferent de structura ei. Când constituie o mulțime – repet – oamenii se egalizează și, în privința unor chestiuni cu caracter general, votul a patruzeci de academicieni nu va fi mai bun decât acela a patruzeci de sacagii. Nu cred că în cazuri discutabile, din pricina caracterului universal al votului, cum ar fi restaurarea Imperiului, de pildă, rezultatul urnelor ar fi diferit, cu electorii exclusiv din rândul savanților și oamenilor de literă. Faptul că un individ este toabă de matematici, ori cunoaște latina, că este arhitect, veterinar, medic ori avocat nu îl înzețează cu mai multă limpezime în privința sentimentelor. Toți economiștii noștri sunt oameni instruiți, majoritatea profesori și academicieni, dar există vreo chestiune de interes general, cum ar fi protecționismul de exemplu, asupra căreia ei să fi căzut de acord? În fața unor probleme sociale, pline de necunoscute, dominate de logică mistică ori logică afectivă, toți cei ignoranți în materie devin egali.

Dacă masa electorală ar fi exclusiv formată din redutabili oameni de știință, voturile lor nu ar fi mai bune ca ale alegătorilor de azi, și ei

1. Comitetele, indiferent de denumirea lor: cluburi, sindicate etc. constituie unul dintre redutabilele pericole generate de puterea maselor. Ele sunt forma cea mai impersonală și, prin urmare, cea mai opresivă a tiraniei. Cei care sunt în fruntea comitetelor și le conduc putând să vorbească și să acționeze în numele unei colectivități, sunt descăsați de povara responsabilității și își pot permite orice. Nici cel mai sângeros tiran n-ar fi îndrăznit vreodată să viseze măcar la măsurile dure ordonate de comitetele revolutionare. Cât a putut să vorbească în numele lor, Robespierre a fost stăpânul absolut. În ziua când, cu amorul propriu rănit, îngrozitorul dictator s-a despărțit de ele, a început ruina sa. Domnia maselor este domnia comitetelor și, deci, a celor aflați în fruntea lor. Despotismul mai dur nu există.

s-ar ghida după spiritul partidului lor. Nu ar dispărea nici una dintre dificultățile actuale, ba am avea în plus apăsătoarea tiranie a castelor.

Restrâns sau general, acceptat în țări republicane ori în monarhii, practicat în Franța, în Belgia, în Portugalia, în Grecia ori în Spania, votul universal al maselor este pretutindeni la fel, traducând aspirații și nevoi inconștiente de rasă. Media aleșilor reprezintă pentru fiecare națiune media de spiritualitate, care de la o generație la alta este aproape identică.

În acest fel, ne întoarcem încă o dată la noțiunea fundamentală de rasă, deja întâlnită atât de des, și la ideea rezultată de aici, că instituțiile și guvernele joacă un rol foarte palid în viețile popoarelor. Popoarele sunt conduse de spiritul rasei lor, adică de reminiscentele ancestrale a căror sumă este acest spirit. Rasa și angrenajul nevoilor cotidiene – iată tainicii stăpâni ai destinului noastre.

CAPITOLUL V

ADUNĂRILE PARLAMENTARE

Adunările parlamentare, mulțimi eterogene non-anonime, diferite ca structură în funcție de epocă și popoare, prezintă unele caracteristici generale comune asupra cărora își pune pecetea rasa, accentuându-le ori estompându-le, dar niciodată împiedicându-le să se manifeste. Adunările parlamentare, fie că sunt din Grecia, din Italia, din Portugalia, din Spania, din Franța ori din America, relevă, pe timpul dezbaterilor ori în urma votării, mari analogii și pun în fața respectivelor guverne același tip de dificultăți.

Regimul parlamentar sintetizează idealul oricărui popor civilizat modern. El intruchipează ideea eronată din punct de vedere psihologic, dar general acceptată, că mulți oameni strânsi laolaltă sunt cu mult mai capabili de o decizie înțeleaptă asumată în mod liber decât un mic număr de indivizi.

La nivelul adunărilor parlamentare se regăsesc particularitățile generale ale maselor: simplismul ideilor, iritabilitatea, aptitudinea de a cădea pradă sugestiilor, exacerbară sentimentelor, influența preponderantă a liderilor, dar, în funcție de structura lor caracteristică, ele prezintă și unele diferențe, pe care le vom releva în continuare.

Simplismul opiniilor e una dintre caracteristicile cele mai evidente ale parlamentelor. În toate partidele, mai ales la popoarele latine, se observă o tendință invariabilă de rezolvare a celor mai complicate probleme sociale pe baza celor mai simple principii abstracte și prin legi generale aplicabile tuturor cazurilor. Firește că aceste principii diferă de la un partid la altul, dar simplul fapt că se constituie în mulțime le imprimă întotdeauna indivizilor tendința de a exagera valoarea acestor principii și de a le împinge până la ultimele consecințe. Astfel, parlamentele exprimă în deosebi opinii extreme.

Întruchiparea tipică a simplismului adunărilor parlamentare se poate observa la iacobinii din timpul Revoluției franceze. Dogmatici și logici, cu mintea înțesată de vagi generalități, ei au fost preocupați de principii stabile, fără a lua în seamă evenimentele, așa încât s-a putut afirma despre ei că au trecut prin revoluție fără a o vedea. În baza câtorva dogme, și-au închipuit că pot să reface din temelii societatea, coborând o civilizație rafinată la o fază mult anterioară pe scara evoluției sociale. Chiar

mijloacele de înfăptuire a acestui vis dau seama de un simplism desăvârșit. Într-adevăr, ei se mulțumeau să doboare cu violență obstacolele supărătoare. De altfel, atunci cu toții: gironcini, montaniarzi, termidori etc., erau animați de același spirit.

Masele parlamentare cad ușor pradă sugestiilor și, ca de obicei, sugestia emană de la lideri aureolați de prestigiu, dar gradul lor de sugestibilitate are limite foarte nete, ce trebuie subliniate.

În privința chestiunilor de interes local, fiecare parlamentar are opinii fixe, ireductibile, pe care nici o argumentație nu le poate clinti. Nici talentul unui Demostene n-ar reuși să modifice votul unui deputat într-o problemă cum este cea a protecționismului, reprezentând exigențele unor influențe electorale. Sugestia care a acționat anterior, venind dinspre acei electori, rămâne preponderentă pentru a anula altele și a impune rigiditatea absolută a opiniei.¹

În privința chestiunilor cu caracter general: renunțarea la un minister, stabilirea unui impozit etc., imobilismul opiniilor dispare și sugestiile liderilor devin eficiente, dar nu în aceeași măsură ca în cazul maselor amorfe, fiecare partid având propriii lui lideri, capabili de o influență tot atât de mare. Deputatul este „prins” între sugestiile contrare și în mod fatal devine nesigur. Așa se explică de ce, la foarte scurte intervale, unii deputați votează de manieră contradictorie, contribuind la adăugarea unui articol care distruge o lege: suprimarea, de exemplu, a dreptului industriașilor de a-și alege ori a-și conedia lucrătorii, apoi anularea acestei măsuri printr-un amendament.

Iate de ce, la fiecare legislatură, o Cameră vădește, pe de o parte, opinii foarte rigide, iar pe de altă parte, multă indecizie. În fond, chestiunile cu caracter general fiind mult mai numeroase, nehotărârea este predominantă, întreținută fiind de teama constantă față de elector, a cărui sugestie latentă sfârșește întotdeauna prin a contrabalansa înrăurirea liderilor. Totuși, aceștia din urmă rămân adevărați stăpâni ai debaterilor, când parlamentarii nu au opinii bine înscrise anterior.

Rolul liderilor este evident. Sub numele de șefi ai grupurilor parlamentare, îi regăsim în toate țările, unde sunt veritabili suverani ai adunărilor naționale. Oamenii constituiți în mase nu se pot lipsi de conducă-

1. Fără îndoială, asemenea opinii anterior fixate, devenite ireductibile din necesități electorale, explică următoarea reflecție a unui bătrân parlamentar englez: „De cincizeci de ani de când sunt la Westminster, am ascultat mii de discursuri; puține m-au făcut să-mi schimb părerea, dar nici unul nu mi-a deturnat votul.”

tori și de aceea voturile dintr-un parlament nu reprezintă în general decât opiniile unei mici minorități.

Liderii de opinie, repetăm, nu sunt convingători atât prin argumentele întrebuintate, cât mai ales datorită prestigiului dobândit. Dacă, în anumite împrejurări, acesta ajunge să le fie stirbit, ei își pierd influența.

Prestigiul liderilor are caracter individual și nu ține nici de numele, nici de renumele respectivului individ. Scriind despre marii oameni politici din parlamentul francez de la 1848, din care a făcut parte, Jules Simon ne oferă câteva exemple edificatoare în acest sens.

Cu două luni înainte de a fi atotputernic, Louis-Napoleon era un nimeni. Victor Hugo a urcat la tribună. N-a avut succes. Oamenii l-au ascultat cum l-au ascultat și pe Félix Pyat, dar nu l-au aplaudat. „Nu-mi plac ideile lui, îmi spunea Vaulabelle despre Félix Pyat, dar este unul dintre cei mai mari scriitori și cel mai bun orator din Franța.” Edgar Quinet, acest extraordinar spirit, nu valora nimic, cunoscuse momentul lui de popularitate dinaintea deschiderii Adunării, dar ca parlamentar nu s-a remarcat.

Adunările cu caracter politic sunt acele locuri în care scîlpirile de geniu se fac cel mai puțin simțite. Aici nu contează decât elocința la momentul potrivit și serviciile aduse nu țării, ci partidelor. Dacă s-au adus omagii lui Lamartine în 1848 și lui Thiers în 1871, faptul își află explicația prin interesul urgent, inexistabil. O dată depășit pericolul, și recunoștința, și teama au dispărut.

Am reproduces acest pasaj pentru faptele conținute, iar nu pentru explicațiile propuse, îndoienice sub raport psihologic. O masă de oameni și-ar pierde automat această calitate dacă ar fi capabilă să țină seama de serviciile pe care îndrumătorii lor le-au adus fie patriei, fie partidelor, mulțimea este subjugată doar de prestigiul îndrumătorului, comportamentul ei nedepinzând de aprecieri vizând interesul sau recunoștința. Aureolat de prestigiu, liderul dobândește putere absolută, la cea mai mică îndoială, însă, aceasta se spulberă.

Să cităm cazul unui foarte influent deputat, care doar printr-un semn putea să răstoarne un minister, dar care și-a pierdut total puterea în urma unor neclarități financiare.

Din cauza lui M. C., în primul rând, am cumpărat Tonkin-ul de trei ori mai scump decât valoarea lui, n-am pus în Madagascar decât un picior sovăielnic, ne-am lăsat frustrați de un adevărat imperiu pe cursul inferior al Nigerului și am pierdut poziția favorabilă din Egipt. Teoriile lui M.C. ne-au costat mai multe teritorii decât dezastrul provocat de Napoleon.

Nu ar fi trebuit să se aducă imputări atât de grave deputatului; costurile au fost, desigur, usturătoare, dar în bună parte influența lui a fost

intemeiată pe fidelitatea față de opinia publică, care, în privința politicii coloniale, nu semăna nici pe departe cu ceea ce a devenit astăzi. Foarte rar un lider de opinie devansează opinia publică, cel mai adesea el se mărginește la a-i adopta erorile.

În afară de prestigiu, mijloacele de persuasiune la îndemâna îndrumătorilor maselor sunt factorii deja enumerați de noi în mai multe rânduri. Pentru a-i mânuși cu abilitate, îndrumătorul trebuie să pătrundă, cel puțin în mod inconștient, psihologia maselor – să știe cum să le vorbească, să cunoască, mai ales, fascinantă înrăurire a cuvintelor, a formulelor și imaginilor. El trebuie să posede o elocință deosebită întemeiată pe afirmații energice, și pe imagini impresionante întărite de judecăți elementare. Acest gen de elocință are sorți de izbândă în orice parlament, inclusiv în parlamentul englez, cel mai ponderat dintre toate.

„Putem citi frecvent, scrie filosoful englez Maine, dezbaterile din Camera Comunelor, unde nu întâlnim altceva decât schimburi de generalități banale, susținute însă cu violență de diferite personalități incisive. Pe canavaua ideală a democrației pure, acest gen de formule generale are un efect miraculos. Întotdeauna, va fi destul de lesne să faci o masă de oameni să accepte aserțiuni generale prezentate în termeni expresivi, deși ele n-au fost și, probabil, nu vor fi niciodată verificate.”

Importanța acordată „termenilor expresivi”, menționați în citatul precedent, nu va fi niciodată exagerată. De altfel, am insistat în repetate rânduri asupra forței remarcabile a cuvintelor și a formulelor cu grijă alese pentru a evoca în mod elocvent imagini foarte vii. Un excelent exemplu e și fraza următoare, extrasă din discursul unui redevutabil lider de opinie în parlament:

„În ziua în care aceeași navă îi va duce spre același ținut al expulzării și pe politicianul veros și pe anarhistul ucigaș, ei vor putea să intre în dialog și vor apărea, unul în ochii celuilalt, drept două aspecte complementare ale aceluiași ordin social.”

Imaginea astfel evocată este clară, izbitoră, și toți adversarii oratorului se simt amenințați prin ea. Ei văd dintr-o dată și țara expulzării, și ambarcațiunea care i-ar putea duce cu ea, și sunt încercați de teama surdă pe care trebuie s-o fi resimțit membrii Convenției, mai mult sau mai puțin amenințați de tășul ghilotinei, la auzul vagilor aluzii din discursurile lui Robespierre, teamă ce-i făcea întotdeauna să-i cedeze.

Îndrumătorii maselor au interes să avanseze cele mai incredibile exagerări. De pildă, oratorul citat mai sus cu o frază, a putut să afirme,

fără a stârni prea multe proteste, că bancherii și preoții îi plătesc pe cei care aruncă bombe și că administrațiile marilor companii financiare merită pedepse egale cu ale anarhiștilor. Asemenea mijloace au întotdeauna efect asupra maselor. Afirmația nu este niciodată îndeajuns de indignantă, nici declamația prea amenințătoare, și nimic nu intimidează mai mult auditorul. Protestând, mulțimea s-ar teme să nu treacă drept trădătoare ori complice.

Acest gen de elocință, după cum am spus, are efect în orice parlament, în perioade istorice critice, el fiind mult îngroșat. Lecturarea unor discursuri pronunțate de marii oratori ai Revoluției franceze este foarte edificatoare din acest punct de vedere. Ei simțeau nevoia să se întreprindă mereu, pentru a înfiera crima și a elogia virtutea, pentru a slobozi imprecapi la adresa tiranilor și a jura să trăiască liberi ori să moară. Asistența se ridica în picioare, aplauda frenetic, apoi, calmată, își relua locurile.

Călăuzele maselor pot fi oameni inteligenți și instruiți, dar faptul e mai degrabă dăunător decât folositor. Demonstrând complexitatea lucrurilor, încercând să explice și să înțeleagă, oamenii inteligenți devin indulgenți, și intensitatea, violența convingerilor necesare apostolilor slăbește. Marii îndrumători ai maselor din toate timpurile, și în primul rând cei din vremea Revoluției franceze, au fost spirite limitate, dar cu o putere excepțională de a înflăcăra masele.

Discursurile celui mai renumit dintre ei, Robespierre, descumpănesc adesea din pricina incoerenței lor și, la lectură, cu greu găsim temeiul rolului imens pe care l-a jucat acest tiran:

Locuri comune și elocință pedagogică, citate din clasici bune să convingă spiritele puerile mai degrabă decât oamenii de bună-credință. Nici o idee, nici o turmă copleșind prin elegantă – curată plictiseală sub un tumult de vorbe! Când scapi de lectura asta monotonă, îți vine să scoți un uuff, asemeni lui Camille Desmoulins.

Aproape că te sperii, gândind la puterea pe care o capătă un om aureolat de prestigiul unei neclintite convingeri, raliat cu extrema îngustime de spirit. Și totuși, acestea sunt condițiile indispensabile pentru a ignora obstacolele și a-ți impune voința. Instinctiv, masele recunosc în aceste ființe animate de convingeri energice stăpânii de care au nevoie.

Și în adunările parlamentare, succesul unui discurs depinde aproape exclusiv de prestigiul oratorului și nicidecum de argumentele pe care le conține.

Un orator necunoscut, prezentându-se în fața parlamentelor cu o cuvântare intemeiată pe indubitabile judecăți, nu are nici o șansă de a fi măcar ascultat. Iată un adevărat „portre!” al acestuia, schițat de un fost deputat, d-l Descubes.

După ce s-a instalat la tribună, scoate din servietă un dosar pe care-l așază meticolos dinaintea sa și începe a vorbi cu aplomb.

Se încălzește la gândul că transmite auditoriului convingerile ce-l animă. Și-a cântărit și răscântărit argumentele, s-a înarmat cu cifre și alte dovezi în sprijinul lor; e sigur că dreptatea se află de partea lui. Și își închipuie că, în fața evidenței înfățișate de el, orice rezistență devine zadarnică. Vorbeste încrezător în justetea celor arătate, și în reacția colegilor, care nu vor putea decât să se incline în fața adevărului.

Vorbește, dar, deodată, se miră de agitația din sală și de murmurul care se înalță până la el.

De ce oare nu se face tăcere? Din ce cauză, neatenția generală? La ce s-or fi gândind cei care șoșotesc între ei? Dar pe cei care se ridică grăbiți, ce motiv îi îndeamnă să-și părăsească locul?

O umbră de neliniște i se așterne pe chip. Încruntă din sprâncene, se oprește. Încurajat de către președinte, își reia discursul cu glas și mai ridicat. Dar e ascultat și mai puțin. Ridică tonul, se agită – zgomotul crește în jurul lui. Nu se mai aude nici pe el însuși și se oprește iarăși, dar, temându-se să nu i se strige *Gata!*, se porneste și mai avântat. Vacarmul devine însă insuportabil.

Adunările parlamentare, așezate la un înalt grad de excitație, sunt identice cu masele eterogene oarecare și reacțiile lor sunt întotdeauna extreme. Astfel, parlamentarii sunt capabili de acte de eroism ori de cele mai cumplite excese, individul înțetează de a mai fi el însuși și votează măsurile cele mai potrivnice interesului propriu.

În ce măsură adunările de tipul parlamentului pot deveni inconștiente și se pot lăsa subjugate de sugestii contrare propriului interes ne-o arată foarte bine tot istoria Revoluției franceze. Pentru aristocrați, renunțarea la privilegiile lor era un imens sacrificiu, și, totuși, într-una din memorabilele nopți ale Adunării Constituante, ei l-au asumat. Pentru membrii Convenției, renunțarea la propria imunitate echivala cu o continuă amenințare cu moartea și, totuși, au renunțat la această protecție știind prea bine că eșafodul unde își conduceau, azi, acoliții le putea fi rezervat și lor, mâine. Dar ajunși la acel grad de automatism complet descris de noi, nici o considerație de nici un rang nu-i poate împiedica pe oamenii constituiți în masă de a ceda sugestiilor care-i hipnotizează. Urmatorul pasaj din memoriile unui participant activ la Revoluția din 1789 este o convingătoare descriere a acestui tip de reacție: „Deciziile care

ne-au fost așa de mult reproșate *nu erau nicidecum dorite de noi cu o zi sau două înainte de a le fi luat, criza însăși ni le impunea.*”

Aceleași fenomene aflate sub incidența inconștientului s-au manifestat și în furtunoasele ședințe ale Convenției.

Sunt aprobate și instituite prin decrete lucrurile de care au oroare, nu numai naivități și nesăbuite, dar și asasinarea celor nevinovați, asasinarea prietenilor lor – scrie Taine. În unanimitate și cu cele mai vii aplauze, stânga, raliată cu dreapta, îl trimite la eșafod pe Danton, liderul ei de drept, marele promotor și conducător al Revoluției. În unanimitate și cu cele mai furtunoase aplauze, dreapta, raliată cu stânga, votează, pe mai deunătoare decrete ale guvernării revoluționare. În unanimitate, cu strigăte de admirație și de entuziasm, cu dovezi de simpatie dezlănțuită față de Robespierre, Convenția, prin alegeri repetate, multiple, spontane, acordă girul unui guvern criminal detestat de majoritate – pentru că o decimează. Dar majoritatea și minoritatea sfârșesc prin a consimți la propria lor sinucidere. În 22 prier, Convenția în întregul ei își pune gâtul în lat; pe 8 termidor, în primul sfert de oră ce a urmat discursului rostit de Robespierre, ea și-l pune a doua oară în lat.

Tabloul poate părea sumbru și, totuși, este exact. Adunările parlamentare surescitate și hipnotizate îndeajuns prezintă aceleași caracteristici. Ele devin o turmă maleabilă și docilă pradă impulsurilor. O descriere a Adunării de la 1848, datorată unui parlamentar dincolo de orice suspiciune că ar fi fost lipsit de credință democratică, d-l Spuller, prelucrată de noi din *Revue littéraire* (Revista literară), este mai mult decât edificatoare în acest sens. Regăsim aici și exagerarea trăirilor sentimentale ale maselor, și mobilitatea lor excesivă, care permite trecerea, în scurte intervale de timp, prin gama celor mai contradictorii sentimente.

Scindările, invidiile, suspiciunile și, rând pe rând, încrederea oarbă și speranțele nemărginite au dus Partidul Republican la picire. Naivitatea și candora lui nu sunt egale decât de totala lui neîncredere. Nici urmă de simț al legalității ori de înțelegere a disciplinei – numai spaima și iluzii nețărnuite, aidoma copiilor ori oamenilor simpli. Calmul lor rivalizează cu nerăbdarea lor. Nesupunerea lor, pe măsura docilității lor. Iată date ce fin de un temperament necizelat ori de lipsa de educație. Nimic nu-i miră și totul îl uluiește. Galbeni ca ceara sau tremurând ca frunza-n vânt de spaimă, eroici și cuceritori, ei s-ar arunca și-n flăcări, dar ar da și înapoi la vederea propriei umbre.

Ei nu apreciază nici consecințele, nici legăturile dintre fapte. Când descumpăniți, când prompt înflăcărați, sunt clătiți de toate spaimile, când apatici, prea tare, ori prea puțin, nicidecum în măsura ce se impune. Mai unduiși ca apa curgătoare, ei reflectă toate nuanțele și îmbracă toate formele. Pe o astfel de bază, ce guvern putem spera că s-ar întemeia?

Din fericire, nu toate trăsăturile adunărilor parlamentare descrise de noi se manifestă în mod constant. Parlamentele nu sunt „mase” decât în unele momente, indivizii din componența lor reușind să-și păstreze individualitatea în foarte multe situații, fapt pentru care aceste foruri pot elabora excelente legi tehnice. E drept că aceste legi sunt pregătite de către un specialist în liniștea cabinetului său, legea votată fiind, în realitate, opera unui individ, iar nu a unei adunări. Firește, aceste legi sunt cele mai bune. Ele nu devin dezastruoase decât dacă o serie de amendamente nefericite le transformă în înfăptuire colectivă. Opera unei mulțimi este și va fi pretutindeni inferioară față de cea a unui individ izolat, căci numai specialiștii salvează parlamentele de măsuri nedemne; ei devin astfel îndrumători de moment. Nu adunarea acționează asupra lor, ci ei acționează asupra ei.

În pofida tuturor dificultăților de funcționare, parlamentele prezintă cea mai bună metodă găsită până acum de popoare pentru a se conduce și, mai ales, pentru a evita pe cât posibil jugul tiraniei unei persoane. Ele sunt cu certitudine idealul de guvernare, cel puțin pentru filosofi, gânditori, scriitori, artiști, savanți, într-un cuvânt, pentru cei ce constituie vârful unei civilizații și parlamentele nu prezintă, de fapt, decât două pericole într-adevăr serioase: risipa fortuită a finanțelor și restrângerea progresivă a libertăților individuale.

Primul dintre aceste pericole este consecința exigențelor maselor electorale. Dacă un deputat propune unele măsuri care dau satisfacție aparentă ideilor democratice, cum ar fi, de pildă, asigurarea pensiei pentru toți muncitorii ori creșterea salariilor din învățământ, ceilalți deputați, sugesionați de teama față de electorat, nu vor îndrăzni să arate că le disprețuiesc interesele acestora din urmă, respingând măsura propusă. Cu toate că ei știu că aceasta va greva bugetul și va necesita crearea de noi impozite, nu vor ezita să o voteze. În timp ce consecințele creșterii cheltuielilor sunt pe termen lung și fără efect supărător asupra lor, urmările unui vot negativ ar putea, dimpotrivă, să se manifeste în toată lumina, pe termen scurt, la proximele alegeri.

La această primă cauză a sporirii cheltuielilor se adaugă una nu mai puțin imperativă: obligația cheltuielilor de interes pur local. Nici un deputat nu se poate opune la acestea, căci și ele reprezintă exigențele electorilor și fiecare deputat nu poate să obțină ce are nevoie pentru circumscripția lui decât cu condiția de a răspunde unor cereri analoge ale colegilor lui.

Cel de-al doilea pericol menționat, restrângerea libertăților, deși mai puțin vizibil, este, totuși, foarte real. El este rezultatul nenumăratelor legi restrictive, ale căror consecințe nu sunt luate în seamă de parlamente, cu spiritul lor simplist, și pe care se cred obligate să le voteze.

Se pare că este un pericol inevitabil, căci însăși Anglia – cu tipul ei desăvârșit de regim parlamentar, în care aleșii nu depind așa de mult de electori – nu reușește să-l evite. Herbert Spencer, într-o mai veche lucrare a sa, arată cum creșterea libertății aparente este în mod necesar urmată de diminuarea libertății reale. El reia această teză în cartea *Înviul împotriva statului*, și iată ce scrie despre parlamentul englez:

De atunci, legislația a urmat cursul prevăzut de noi. Măsurile dictatoriale înmulțindu-se rapid, ele tind să restrângă libertățile individuale, și anume în două moduri: au fost stabilite reglementări, tot mai multe în fiecare an, actele individului, complet libere înainte, pe care, conform propriei voințe, le îndeplinea ori nu, au devenit obligatorii. În același timp, datoriile publice, din ce în ce mai apăsătoare, și mai ales cele locale, i-au restrâns și mai mult libertatea cetățeanului, diminuând partea de profit pe care o putea cheltui după bunul plac și sporind procentul care îi este luat pentru a fi cheltuit după voia agenților publici.

Această reducere progresivă a libertăților cunoaște în toate țările o formă specială despre care nu vorbește Herbert Spencer: crearea numeroaselor măsuri legislative, toate restrictive, conduce în mod necesar la creșterea numărului, puterii și influenței funcționarilor însărcinați cu aplicarea lor, care tind să devină, astfel, adevărați stăpâni ai țărilor civilizate. Iar puterea lor este cu atât mai mare, cu cât, deși are loc o continuă schimbare a guvernelor, casta administrativă nu este atinsă de aceste schimbări, fiind singura lipsită de responsabilități, impersonală și perpetuă. Or, nu există despotism mai copleșitor decât această tripletă.

Impunerea neîncetată de legi și reglementări restrictive, privind cele mai elementare manifestări ale vieții cotidiene, are drept rezultat inevitabil restrângerea progresivă a sferei în care cetățenii se pot mișca liber. Victime ale iluziei că prin înmulțirea legilor egalitatea și libertatea sunt mai bine asigurate, popoarele acceptă în fiecare zi îngrădiri dintre cele mai apăsătoare. Obșnuinți să suporte un jug, oamenii vor începe să-l caute, pierzându-și spontaneitatea și energia. Nu mai sunt decât palide umbre, automate pasive, lipsite de voință, de rezistență și de forță.

Astfel, omul este obligat să caute în altă parte resorturile pe care nu le mai află în sine. Datorită indiferenței și neputinței crescânde a cetățenilor, rolul guvernelor va fi și mai mare. Acestea vor fi obligate să aibă

spiritul de inițiativă și spiritul întreprinzător pe care indivizii l-au pierdut. Ele trebuie să întreprindă totul, să dirijeze totul, să apere totul. Și astfel statul devine un zeu atotputernic. Dar experiența ne învață că puterea unor asemenea divinități nu a fost niciodată nici foarte durabilă, nici foarte mare.

La unele popoare, restrângerea progresivă a libertăților pare a fi mai degrabă rezultatul îmbătrânirii decât efectele unui regim anume, ea anunțând simptomele ce preced faze de decadență, de care nici o civilizație nu a scăpat până acum.

Dacă judecăm după învățămintele istoriei și după prezența acestor simptome la diferite niveluri, multe dintre civilizațiile moderne au ajuns în faza de extremă de îmbătrânire dinaintea decadenței.

În încheierea lucrării noastre, vom arăta în linii mari fazele acestei evoluții.

În zorii civilizației, nu era decât o puzderie de oameni, de origini variate, uniți doar de hazardul migrațiilor, invaziilor și cuceririlor.

Acești oameni cu rădăcini, cu limbi și credințe diferite nu aveau drept legătură comună decât legea unei căpetenii. În aglomerările lor se regăsesc, la cel mai înalt grad, trăsăturile psihologice ale maselor: coeziunea temporară, eroismul, slăbiciunile, impulsurile și violențele. Nimic statormic. Aceștia sunt barbarii.

Dar timpul și-a urmat lucrarea. Identitatea mediului, necesitatea unei vieți în comun au acționat încetul cu încetul. Aglomerările de entități diferite încep să fuzioneze și se formează popoarele, adică acele conglomerate posedând trăsături și trăiri comune pe care ereditatea le va fixa progresiv. Doar când a existat ca popor, masa de oameni a putut să depășească nivelul barbariei. Dar ieșirea totală din acest stadiu nu va fi împlinită complet decât atunci când, după îndelungi eforturi și repetate lupte, popoarele au dobândit un ideal. Oricare ar fi fost natura acestuia – cultul Romei, puterea Atenei ori triumful lui Allah –, idealul înzestrează toți indivizii unui popor în formare cu desăvârșita unitate de simțire și gândire.

Abia atunci se naște o civilizație nouă, cu instituțiile, cu credințele și artele ei. Animat de visul său, un popor va dobândi treptat tot ceea ce îi conferă strălucire, forță, măreție.

Un popor se manifestă ca masă în anumite împrejurări, dar dincolo de caracterul mobil și schimbător al maselor, se află acel substrat solid – spiritul unui popor – care limitează riguros oscilațiile și controlează hazardul.

Dar, după ce și-a împlinit acțiunea creatoare, timpul își începe opera de distrugere, de care nu scapă oamenii, nici zeii. Ajunsă la un anumit nivel de putere și de complexitate, civilizația încetează de a mai crește, fiind condamnată la un declin rapid.

Ceasul îmbătrânirii va suna curând.

Acest inevitabil ceas este întotdeauna anunțat prin slăbirea idealului care susține spiritul unui popor. Pe măsură ce idealul se stinge, toate edificiile religioase, politice ori sociale inspirate de acest ideal încep să se năruie.

O dată cu destrămarea treptată a idealului său, poporul pierde din ce în ce mai mult ceea ce îi asigură coeziunea, unitatea și forța. Egoismului colectiv al poporului îi ia locul o exacerbare a egoismului indivizilor, însoțit de slăbirea caracterului și a aptitudinilor către acțiune. Ceea ce constituia un popor, o unitate, un bloc, sfârșește prin a deveni o aglomerare de indivizi lipsiți de coeziune, care, o vreme, mai este menținută prin tradiții și prin instituții. Atunci când interesele și aspirațiile îi despart, nemaiștiind să se guverneze, oamenii cer să fie conduși până în cele mai neînsemnate acte, iar statul își exercită influența lui absorbantă.

Prin pierderea definitivă a idealului, poporul sfârșește prin a-și pierde spiritul său. Nu mai este acum decât o puzderie de indivizi izolați și redevine ceea ce a fost la început: o masă de oameni, care prezintă toate trăsăturile tranzitorii, fără consistență și fără viitor. Civilizația nu mai are puncte de sprijin și este în voia hazardului. Plebea devine stăpână și barbaria se reinstaurează. Civilizația mai poate părea încă strălucitoare, căci și-a păstrat fațada cizelată de un îndelungat trecut, dar, în realitate, nu mai este decât un edificiu scorojit pe care nu-l mai susține nimic și care, la cea dintâi furtună, se poate prăbuși.

Saltul de la barbarie la civilizație împlinind un vis, apoi declinul și moartea când visul și-a pierdut forța – iată ciclul de viață al unui popor.

CUPRINS

Introducere: Era maselor	3
--------------------------------	---

CARTEA ÎNȚĂI – SPIRITUL MASELOR

Capitolul I: Caracteristici generale ale maselor – Legea psihologică a unității lor mintale	9
Capitolul II: Sentimentele și etica maselor	16
Capitolul III: Ideile, gândirea și imaginația maselor	29
Capitolul IV: Convingerile maselor și formele religioase pe care le îmbracă	35

CARTEA A II-A – OPINIILE ȘI CREDINȚELE MASELOR

Capitolul I: Factorii îndepărtati ai credințelor și opiniilor maselor	39
Capitolul II: Factorii imediați ai opiniilor maselor	51
Capitolul III: Îndrumătorii maselor și mijloacele lor de persuasiune	60
Capitolul IV: Limite de variabilitate la nivelul credințelor și opiniilor maselor	73

CARTEA A III-A – CLASIFICAREA ȘI DESCRIEREA CATEGORIILOR DE MASE

Capitolul I: Clasificarea maselor	81
Capitolul II: Masele așa-zis criminale	84
Capitolul III: Jurații de la Curtea cu Juri	87
Capitolul IV: Masele electorale	91
Capitolul V: Adunările parlamentare	97

Editura ANTET XX PRESS vă recomandă:

Imperiul sălbăticiei, de Robert D. Kaplan

În viitorul apropiat, lumea va depinde mai mult de preferințele americanilor decât de oricare alt factor singular. Fie că va fi vorba de păstrarea echilibrului puterii în Europa, Asia sau Orientul Mijlociu ori de restructurarea Națiunilor Unite, dorințele Statelor Unite vor fi imposibil de ignorat. Imensul avantaj tehnologic al Statelor Unite va continua să le susțină ca superputerea militară a lumii pentru multe alte decenii de acum încolo.

Politica externă a Americii, asemenea politicii externe a celorlalte țări, este o extensie a înclinațiilor și condițiilor sale domestice. De aceea este extrem de important, chiar vital, să înțelegem direcția în care evoluează societatea americană.

(320 pagini, preț 47.000 lei)

Seniorii crimei, de Jean Ziegler

Un spectru bântuie Europa: cel al *crimei organizate*. Societățile democratice sunt amenințate cu ruina de către *seniorii crimei*.

Marii nași înaintează mascați.

Detestă să se expună la lumina zilei.

Crepusculul este lumea lor.

Cu excepția câtorva inițiați, nimeni nu le cunoaște numele adevărat.

Sunt fără fețe. Și totuși ei există!

Urmele lor sunt dezvăluite pe pământul însângerat când sunt aduse cadavrele.

Globalizarea piețelor financiare slăbește statul de drept, suveranitatea, capacitatea sa de a riposta.

(208 pagini, preț 25,000 lei)

Războaie noi și vechi, de Mary Kaldor

• 1990 – **Tg. Mureș**, o zi de coșmar cu aspect de război interetnic; locul de desfășurare – România. S-a spus că a fost o furtună într-un pahar cu apă. Încercarea de destabilizare a eșuat.

• 1992 – **Traspolul** anunță formarea statului Transnistria, și delimitează un teritoriu din cel aparținând Republicii Moldova. Izbucnește conflictul armat. Războiul durează aproape un an.

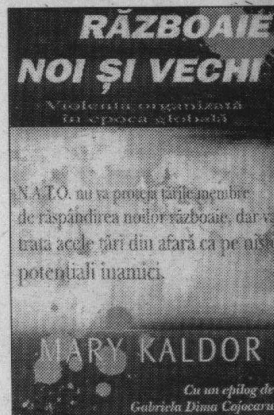
• 1992 – **Republica Găgăuză** apare pentru scurt timp, cu un teritoriu revendicat tot din teritoriul Republicii Moldova, dar care dispare la fel de repede.

• 1993-1997 – **Iugoslavia** stă pe un butoi de pulbere. Războiul civil va dura patru ani.

• 1998 – Enclava **Kosovo** revendică și ea dreptul la autodeterminare, cu deosebirea că ea nu a fost stat confederativ ci un teritoriu sârbesc. Izbucnește războiul civil între sârbi și albanezii din Kosovo. Diplomația nu mai ajută.

• 1999 – **NATO** atacă Serbia, anulând *de facto* principiile dreptului internațional.

(192 pagini, preț 30,000 lei)

Doamne, ce frumos e războiul economic!
de Philippe Labarde și Bernard Maris

Auțiți, prin locurile voastre, freamiatul chinezailor? Ca să nu mai vorbim de coreeni, polonezi sau de marocani... În curând va trebui să ne temem și de cel din Africa de Sud...

Da, lumea este deschisă. Cel pe care-l credeai la mii de kilometri este acum lângă tine și-și bagă nasul în treburile tale.

De la căderea Zidului, mondializarea impusă de moda neoliberală avansează.

Mondializarea... Un gaz euforizant. Alcoolul ce se distribuia în tranșee.

(136 pagini, preț 21.000 lei)

Aceste cărți le puteți comanda pe adresa

C.P. 22-285, sector 1, București

Taxele postale sunt suportate de editură.

